Tartu Riiklik Ülikool

NSV Liidu ajaloo kateeder

VAIKE RAID

REVOLUTSIOONIVASTANE SEADUSANDLUS JA POLIITVANGIDE OLUKORD KODANLIKUS EESTIS

Juhendaja ajaloodoktor, prof. K.SIILIVASK

TRÜ NSV Liidu ajal. kat. inv. nr. 2257.

Tartu, 1971

Sissejuhatus

Välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil toimunud ägedas võitluses hävitati Eestis nõukogude võim. Kodanlikus Eestis jagunes eesti rahvas kahte leeri, kus ühelpool olid eesti töölised ja kehvtalurahva hulgad ning teisel pool eesti kodanlus. Töölisklass ja kehvtalurahva hulgad jätkasid põrandaaluse EKP juhtimisel võitlust sotsialistliku revolutsiooni võidu eest Eestis.

See oli raske ja kangelaslik võitlus kodanluse diktatuuri tingimustes, kus valitsus sulges aastateks või eluajaks vanglasse üha uusi kommuniste ja töölisvõitlejaid. Vanglas asuvad poliitvangid-kommunistid koondusid seal ühtsesse võitluskollektiivi, karastusid ideeliselt ja organisatsiooniliselt, kuuludes eesti tööliskassi tõelisesse avangardi.

Eesti poliitvangide võitluse ajalugu kodanliku vabariigi, tema valitsuse ja kohtuvõimude poliitika paljastamisel ning sotsialistliku revolutsiooni juhtiva kaadri kasvatamisel vanglas väärib sügavat tundmaõppimist. Seda enam, et Eestis lühikest aega võimul olnud kodanlus vaikis poliitvangide võitluse täiesti maha ja võltsis olukorda vanglates oma huvides. Maha vaikiti ka vanglavõimude tegevuse ametlik eesmärk - poliitvangide pikaldane füüsiline ja vaimne väljasuretamine vanglarežiimi ja otsese vägivalla teel. Ainus küsimus, mille vastu avalikkust sunniti huvi tundma, oli "seaduslikkus" poliitiliste "kurjategijate" vastu võitlemisel. Laiematele hulkadele jäi aga seegi teadmata, et "poliitilised" olid Eesti seadustes võrdsustatud kriminaalkurjategijatega.

On andmeid, et Eesti poliitvangide elu ja võitluse küsimust uuriti kaasaegsete poolt 1920-ndate aastate lõpul ja 1930-ndate aastate alul Nõukogude Liidus. Üheks niisuguseks väljaandeks on näiteks

Leningradis 1932.a. kirjastatud brošüür "Eesti - türmide maa".[1] Mõõdaminnes puudutab sama küsimust ka O.Rästase koostatud raamat "Põrandaalused".[2] Valge terrori kohta kodanliku vabariigi algupäevil annavad väärtusliku materjali V.Kingissepa teosed ja kirjutised, eriti tema raamat "Iseseisvuse ikke all".[3]

Nõukogude Eesti ajalooteaduses on nimetatud küsimust seni vähe uuritud, kui mitte arvestada aegajalt perioodikas avaldatud mõningaid artikleid. Suuremaks ja arvestatavamaks tööks eesti kommunistide võitluse kohta kodanlikus vanglas on ainult EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi poolt koostatud mälestuste ja dokumentide kogumik "Trellide taga".[4] Poliitiliste protsesside kohta kodanlikus Eestis koostas põhjalikumaid uurimusi A. Resev.[5] Mis puutub eesti kodanluse revolutsioonivastasesse seadusandlusesse, siis selle tekkimise kohta võib leida asjalikke märkmeid P. Vihalema teosest "Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917-1920)".[6]

Käesolevas diplomitöös on püütud anda ülevaade poliitvangide olukorrast ja võitlusest kodanlikus vanglas eeskätt 1920-ndatel aastatel, vähemas ulatuses 1930-ndatel aastatel. Vajalikuks osutus pikemalt vaadelda revolutsiooniaastast seadusandlust, kuna see probleem aitab paremini mõista nii poliitvangkonna tekkimise kui ka poliitvangide olukorra küsimusi. Töös on püütud eeskätt välja selgi-

---

1) Eesti - türmide maa. Poliitvangi kirjeldused olukorrast valge Eesti türmides. Leningrad, "Külvaja" Kirjastus, 1932, (edaspidi: Eesti - türmide maa).
2) O. Rästas, Põrandaalused, Tallinn, 1961.
3) V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, Tallinn, 1953.
4) Trellide taga. Mälestusi ja dokumente Eesti kommunistide võitlusest kodanlikus vanglas, Tallinn, 1962.(Edaspidi: Trellide taga).
5) Trellide taga, lk. 15-49.
6) P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917-1920), Tallinn, 1960. (Edaspidi: P. Vihalem, Eesti kodanlus...)

tada eesti kodanluse inimvaenulik tegevus poliitvangide kohtlemisel ning anda ülevaade poliitvangide võitlusest oma õiguste ja olukorra parandamise eest parteiorganisatsiooni juhtimisel. Samuti käsitletatakse poliitvangide MOPR-i poolt antava välisabi küsimusi Eestis.

Eesti kodanluse tegevusest revolutsioonivõitlejate kui mittevajaliku elanikekihi likvideerimisel vaadeldakse diplomitöös järgmiste osade kaupa:

1) vastava reaktsioonilise seadusandluse loomine ja selle alusel töölisvõitlejate võimalikult massiline vanglasse heitmine (I peatükk);

2) poliitvangide majanduslik olukord vanglas (II peatükk);

3) poliitvangide karistussüsteem vanglas (III peatükk);

4) vangla parteiorganisatsiooni võitlus ja MOPR (IV peatükk).

Diplomitöös on puudutatud ka mitmeid teisi teemaga seotud küsimusi, nagu vanglate ehitamine vangide tööjõuga; vanglate töökojad karistusaluste mõjutamisvahendina; vangimajade kodukord, mis fašiseerimise perioodil poliitvangide represseerimise otstarbel ümber töötati jne.

Diplomitöö on kirjutatud põhiliselt arhiivi allikmaterjalide alusel, kuid on tulnud kasutada ka kodanliku ja töölisajakirjanduse ja kodanlike ning nõukogude publikatsioonide abi. ENSV ORKA fondidest on kasutatud dokumentaalset materjali kodanlike kohtu- ja vangistusasutuste olukorra ja tegevuse kohta. EKPA fondides on säilinud poliitvangide kirju ja üleskutseid vanglatest, dokumente MOPR-i tegevuse ja vangla ajakirjanduse väljaandmise kohta.

Hindamatut abi andis autorile eelnimetatud kogumik "Trellide taga", seda eelkõige just lünklike arhiivimaterjalide seostamisel ning poliitvangide elu ja võitluse põhijoonte tundmaõppimisel.

Diplomitöö väike ulatus ei võimaldanud põhjalikumalt peatuda küsimustel, mis seda vääriksid („Vabe" ja EKP Keskkomitee illegaalse büroo sidemed; eesti poliitvangide sidemed lääne-Euroopa kommunistidega). Eesti kodanluse kohtupraktikast väärib juriidilise probleemina omaette käsitlemist kaebealuste-kommunistide kui juriidiliselt arvestatavate isikute küsimus. Teatavasti arvestas võimuaparaat seda üksnes vangide vahetamisel Nõukogude Venemaaga (1920.aasta rahulepingu põhjal) ja 1938.a. üldisel amnesteerimisel. Kohtus näiteks kommunistidele mingeid juriidilise isiku või kaitse õigusi ei tagatud. Kuigi 1918.a. loodi advokatuuri instituut[1] sõjaringkonnakohtus, siis lavastatud poliitilistes protsessides ei mõjutanud kaitsjate sõnavõtud milgil määral kohtuotsuseid. Peale selle lükkasid võimuorganid lahendamata tagasi ka kõik poliitvangide kirjalikud avaldused (näiteks avaldused ja protestikirjad kohtuministrile).

Kodanlikule Eestile oli eriti iseloomulik asjaolu, et valitsev kildkond hülgas lõplikult oma klassi kunagised sotsiaalsed ideaalid.

"Kui aga poliitiline võim on niisuguse klassi käes, kelle huvid enamuse huvidest lahku lähevad, siis igasugune enamuse nimel valitsemine muutub paratamatult pettuseks või selle enamuse mahasurumiseks. Iga kodanlik vabariik annab meile selle kohta sadu ja tuhandeid näiteid"[2], kirjutas V.I. Lenin 1917.a. Eestis tõttas kodanlus rahva enamust mahasuruma endise tsaari-Venemaa kõige reaktsioonilisemate seaduste alusel. Eesti seadusandlus koostati "feodaalse vene monarhia ning Sipjagini, Plehwe ja Stolõpiniaegsete kindralkuberneride vaimus".[3] Kaotati kõik Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena kehtestatud seadused ja määrused; tühista-

---

1) "Riigi Teataja" nr. 9, 24.dets. 1918.

2) V.I. Lenin, Teosed 25 k. Tallinn 1954.a. lk. 180.

3) "Tööline" nr. 2 , 26. okt. 1922.a.

ti omandiõigus maale ja muule ühiskondlikule varale.

Oma rahvusest tõõlisklassi vastu loodi niisugune kohtuaparaat ja kohtupoliitika, mida tollal peeti üheks sõdarmipoliitika mustrinäidiseks kogu Euroopas.

Viidates massilisele repressioonipoliitikale kirjutas isegi kodanlik "Päevaleht":

"Üksnes aastail 1918-1923 karistati Eestis koguarvus 15870 inimest* vähemalt türmi (arestiga) või mõne muu karistusliigiga".[1] Sellesse nimekirja ei olnud arvestatud neid, keda karistati "eraõiguse korras algatatud süütegudes ilma õiguste kitsendamiseta".

---

* Siia olid kaasa arvatud ka poliitilised süüdlased

1) "Päevaleht" nr. 68, 12. märts 1925.a.

Esimene peatükk

REVOLUTSIOONIVASTANE SEADUSANDLUS KODANLIKUS EESTIS

1. Eesti Maapäeva "iseseisvusmanifest". Esimesed seadused ja kohtuasutuste loomine

1918.a. novembri üldstreigi ja meeleavaldustega taotles eesti tööliskiass endale poliitilisi ja kodanikuvabadusi; maad terroriseerivate Saksa okupatsioonivägede väljaviimist; lääne imperialistide mittevahelesegamist Eesti siseasjadesse. Tööliskiass püüdis uuesti üles tõsta Oktoobrirevolutsiooni lippu ja astuda võitlusse nii lüüasaavate okupatsioonivõimude kui ka kohaliku kodanluse vastu. Paraku kavatsesid töörahva vaenlased tekkinud poliitilist olukorda kõigepealt ise ära kasutada, et vältida võimu üleminekut töörahva saadikute nõukogude kätte. Selleks kutsus vabahärra von Seckendorf 10. nov. Jaan Poska enda juurde, paludes talt nõu ja abi tööliste "rahustamiseks". Mõni tund hiljem kirjutas ta Poskale, et see Ajutise Valitsuse kokku kutsuks. Nõnda alustaski kodanlik Eesti Ajutine Valitsus "oma katkestatud tegevust", pidades juba 11.nov. hommikul maha oma esimese koosoleku[1].

12. nov. 1918.a. moodustas Maanõukogu uuesti Ajutise Valitsuse[2], milles pea- ja sõjaministriks oli K. Päts ning peaministri asetäitjaks ja kohtuministriks J. Poska[3].

Üheks eesti kodanluse esimeseks riiklikuks dokumendiks oli 24. veebt. 1918.a. daatumit kandev teadaanne "Manifest kõigile Eesti-maa rahvastele" (ametlikult avaldati alles 9 kuud hiljem)[4].

---

1) P. Vihalem, Eesti Kodanlus... lk. 162.
2) Eesti kodanluse esimene Ajutine Valitsus "loodi" 24.veebr. 1918.a. Selles oli peaministriks K. Päts, kohtuministriks ja Ministrite Nõukogu aseesimeheks J. Vilms ("Riigi Teataja" nr.1, 27. nov. 1918).
3) "Riigi Teataja" nr. 1, 27. nov. 1918.
4) "Riigi Teataja" nr. 1, 27. nov. 1918.

See Eesti Maapäeva Vanemate Kogu nn. "iseseisvusmanifest", millega veebruaris fiktiivselt välja kuulutati Eesti Vabariik, oli teravalt nõukogudevastane ja pidi rajama aluse eesti kodanluse koostööle okupantidega. Manifestis kuulutati muuseas, et "kõik Eesti vabariigi kodanikud usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata, leiavad ühtlasi kaitset vabariigi seaduste ja kohtute ees... Kõik kodanikuvabadused, sõna-, trüki-, usu-, koosolekute, ühingute, liitude ja streikidevabadused, niisama isiku ja kodukolde puutumatus peavad kogu Eesti riigi piirides vääramata maksma seaduste alusel, mida valitsus viibimata peab välja töötama... Ajutisele Valitsusele tehakse ülesandeks viibimata kohtuasutusi sisse seada kõigi kodaniku julgeoleku kaitseks... Kõik poliitilised vangid* tuleb otsekohe vabastada.[1]

Kodanliku riigi tegelikkuses osutus kõik vastupidiseks. Vanglad taastati ja nad täitusid uuesti töörahva esindajatest.

Ajutine Valitsus asus varsti kohtu- ja vangistusasutuste reorganiseerimisele ja loomisele. Kohtuministeerium[2] koosnes moodustamisel Vangimajade Peavalitsusest ja kodifikatsiooniosakonnast; talle allusid vabariigi kohtud, prokuratuur ja notariaat. Kohtuministri ettepanekul määrati ametisse kohtunikud, kohtuuurijad, prokurörid ja nende abid. Eestis hakkasid tööle Tallinna Ringkonnakohus; Tallinn-Haapsalu, Tartu-Võru, Rakvere-Paide ja Viljandi-Pärnu Rahukogud.[3] 1. aprillil 1919.a. moodustatud kodifikatsiooniosakonna ülesandeks jäi valitsusasutuste juriskonsultuur, ning kehtimahakkavate seaduste ümbertöötamine ja korraldamine.

---

* Tegelikult mõeldi siin poliitiliste vangide all okupatsioonivõimude poolt arreteeritud kodanluse esindajad

1) "Riigi Teataja" nr.1, 27. nov. 1918.

2) "Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, Tallinn 1934.a. lk. 79-81.

3) "Riigi Teataja" nr. 2, 28. nov. 1918.

18. nov. 1918.a. anti Ajutise Valitsuse poolt seadus Eestis ajutiste kohtute sisseseadmise kohta. Selles rõhutati, et "kohtuasutused alustavad tegevust kohtuministri poolt kindlaksmääratud päeval, (2. dets. 1918.a.) nende seaduste põhjal, mis ühendatud Eesti- ja Põhja-Liivimaa kubermangu piirides kuni 24. oktoobrini 1917.a. maksvusel olid".[1] Nimetatud seadused pidid uuesti kehtima hakkama niisuguste täiendustega, nagu kohtupidamine eesti keeles; ülemtalurahvakohtu ja vallakohtute kaotamine; rahukohtute piirkondade ümbermääramine ja mõned lisasätted kohtute tegevuses. Uue seadusandluse iseloomu tõid selgesti ilmsiks ka 19. nov. 1918.a. vastuvõetud ajutised administratiivseadused. Nende hulgas kehtivuse saanud Üleminekuaja seadus teatas, "et pärast 24. oktoobrit 1917.a. välja antud seadustest ja määrustest võetakse kasutusele Eesti- ja Liivimaa jaoks ainult saksa võimude poolt antud seadused, kusjuures maa-, maakonna- ja linnapealikute õigused Ajutise Valitsuse maakonnavolinikele (komissaridele) edasi antakse".[2]

Need kaks seadust, mis taastasid endised tsaari, Kerenski ja saksa võimude seadusandlikud aktid, said ühtlasi "demokraatliku" Eesti vabariigi seadusandluse ja kohtupoliitika nurgakivideks. Kodanluse Üleminekuajaseadus tühistas kõik nõukogude valitsuse poolt Eestis revolutsiooni võidu tulemusena kehtestatud kodanike vabadused ja põhiõigused. Nõukogude seadusandlikud aktid asendati uuesti reaktsioonilise kriminaalkohtupidamise, Heakorra- ja julgeolekuseaduse, Tsiviilkohtupidamise jt. seaduste või nende sätetega.

Enamik nimetatud seadustest püsisid Eestis kodanliku vabariigi lõpuni. Tsaariaegne politseitegevust käsitlev Heakorra- ja julgeolekuseadus püsis näiteks 1934.aastani endisel kujul. Siis muudeti

---

1) "Riigi Teataja" nr. 1, 27. nov. 1918.

2) Samas.

mõningaid selle seaduse eeskirju uuesti politseivõimu tugevdamise suunas. Eesti administratiiv- ja tsiviilkohtuis peeti kohut Tsiviilkohtupidamise seaduse järgi; uued valla-, maakonna- ja linnaseadused ilmusid alles 1937-1938.a.[1]

Tsiviilkoodeksina[2] kehtestati Eestis Baltimaade Eriseadus. Sellega pani kodanlus endise mõisnike ja linnakodanike seisuste tsiviilseadustiku maksma kogu rahva kohta.[3]

Mis puutub Balti hertsogiriigi okupatsioonikäskudesse ja korraldusse, siis jüid needki oma enamuses kehtivusse. Nende abil püüdsid Ajutise Valitsuse komissarid sundida tõrkuvat talurahvast viljarekvisitsiooni jt. kohustuste täitmisele.

Eesti kodanluse seadusandluse reaktsioonilist olemust kriipsutas alla õiguslike aktide salajasus, nende kättesaamatus tööliste ja talurahva laiadele hulkadele. Nõukogude võim oli aastail 1917-1918 ja 1918-1919 kogu seadusandliku materjali avaldanud eesti keeles. Vabariigi algaastail kehtestatud tsaari, Kerenski ja okupatsiooniaegsed seadused olid aga avaldatud vene või saksa keeles. Kui tsaariajal ilmusid talurahvale määratud seaduste eestikeelsed väljaanded või tõlked, siis kogu kodanliku vabariigi perioodil ei ilmunud ainsatki ametlikku ega peaaegu mitte ühtegi eratõlget kehtivaist tsaariaegseist seadustest.[4] K. Päts ütles Asutavas kogus avalikult, et ta ei soovita ka tsiviilseaduse eestikeelset tõlget lasta valmistada ja seadusena kehtestada.[5] Eesti kodanlus avaldas "Riigi Teatajas" ainult vabariigi uusi seadusi eesti keeles. Selle seadusandluse ulatus oli aga esialgu oma mahult väike. Seaduste kogud ja neis leiduvate õiguslike aktide enamus ei olnud Eesti "demokraat-

---

1) P. Vihalem, Eesti kodanlus... lk. 40-41

2) Meie kohtute ja seaduste uuendamisest, "Päevaleht" nr.103, 10. mai 1920.

3) P. Vihalem, Eesti kodanlus... lk. 40

4) Samas

5) Samas

likus" vabariigis rahvale kättesaadavad. Eesti töölistel ja talupoegadel ei olnud seetõttu enamasti võimalik oma kohustusi teada ega õigusi kaitsta ilma advokaadi abita.

2. Seadused väli- ja sõjakohtute kohta ning nende rakendamine. Sõjaseadus.

Eriti laialdaselt hakkas võimule tulnud eesti kodanlus rakendama kohtupraktikas tsaari-Venemaa sõjaväeseadusi. Ta püüdis nende abil viia "seaduslikkuse" raamidesse riigi algpäevadel valitsenud valget terrorit oma poliitiliste vastaste kallal. Terrori teravik suunati töörahva revolutsioonilise liikumise ja tema juhi - Eestimaa Kommunistliku Partei vastu. Terrori abil loodeti purustada töörahva ühist väerinnet, halvata ametiühingute ja teiste töölisorganisatsioonide tegevust. Vene Sõjaväeseaduste kogus leiduvaid paragrahve ja sätteid püüti aastail 1918-1919 kohandada ka arveteõiendamiseks teise suveräänse riigi - Eesti Töörahva Kommuuni kodanike kallal. Vene Sõjaväe Nuhtlusseadust kasutas kodanlus ka revolutsioonivõitlejate süüdimõistmiseks massilistes poliitilistes protsessides.

29. nov. 1918.a. kuulutati Ajutise Valitsuse poolt kogu Eestis välja sõjaseadus.[1] 5. detsembril aga alustasid vastava määruse alusel tegevust välikohtud. Iga jalaväepolgu juurde asutati välikohus "sõjaseaduse väljakuulutamise puhul ja Ajutise Valitsuse sõjaministri ettepanekul Vene Sõjaväeseaduste kogu XXIV raamatu VIII lisa põhjal".[2] Eesti Vabariigi sõjaväes asutati üldse 6 välikohut, millede piirkonda arvati kõik maakonnad Saaremaast Petserimaani. Nimetatud määruse põhjal langesid edaspidi välikohtu alla kõik need isikud, kes kuidagiviisi töötasid Eesti Vabariigi vastu või riigivaenlase kasuks;

---

1) "Riigi Teataja" nr. 3, 30. nov. 1918.

2) "Riigi Teataja" nr. 6, 11. dets. 1918.

kõik, kes vaenlastega ühenduses olles neile mõnesugusel kombel abiks olid; kõik, kes püüdsid kuidagiviisi sõjavõelist tegevust takistada; samuti kõik väejooksikud, kõik vastuhakkajad jne. Karistusmääradena nähti ette vangirood, sunnitöö ja surmanuhtlus. Ebamäärane sõnastus, süüteo ja selle tundemärkide täpse definitsiooni puudumine andsid välikohtule kaebealuse süüdivuse tõlgendamiseks piiramatu vabaduse. Kui arvestada veel seda, et määruse põhjal oli võim isikuid välikohtusse anda kohaliku polgu ülemal, ning et välikohtu otsuste peale kohtualustel edasikaebamise õigus puudus, kohtuotsus aga viidi täide viivitamatult - selgub, millise omavoliga oli tegelikult selle "seaduse" sildi all tegemist.[1]

Mis puutub välikohtute tegevusse, siis toimus seal alul harva süütegude arutamist. Viktor Kingissepp kirjutas:

"Kaagikohtu kätte on koondatud kõik tegutsemine, mis omakohtu, lintši, nn. omavolilise tapmise hulka kuulub".[2]

1919.a. jaanuaris-veebruaris kaasnes kodanluse sõjalistele võitudele massiline valge terror kogu Eestis. Ilma kohtuliku uurimiseta, lihtsalt täites 1918.a. 5. detsembri määrust vaenlaste mõrvamise kohta, toimus kohtadel "kahtlaste" inimeste mahalaskmine või poomine. Tallinnas tapeti töölised-kommunistid J. Kuppar, J. Schütz, L. Linder, E. Veidenbaum jt. - kokku üle 100 inimese. Tapal hukati ligi 300 vangilangenud punaarmeelast ning ümbruskonna nõukogude aktivisti; Tartus hukati 280 inimest; arvukad hukkamised toimusid Narvas, Võrus, Valgas, Viljandis jm. Valge terrori ohvrite koguarvu arvestati Eestis 1918-1919.a. ligi 2000-le inimesele, kes enamasti olid kommunistid või Kommunistliku Partei aktiivsed poolehoidjad.[3]

---

1) A. Resev, Poliitilistest protsessidest kodanlikus Eestis, Trellide taga, lk. 21.

2) V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 50.

3) K. Siilivask, Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja perioodil 1917-1920, Tartu 1962, lk. 97.

Tekkinud sisepoliitilises ummikus, kus mõned töörahvakondlased, sotsid ja eriti esserid hakkasid kodanluse vorist diktatuuri ärevalt kritiseerima, astus Ajutine Valitsus järjekordse sammu "demokraatliku seaduslikkuse" tagamiseks. Nimelt otsustas ta edaspidised massimõrvad juba soliidsema seadusega nüütada. Lõplikult kujundati välikohtud välja Ajutise Valitsuse poolt 25. märtsil 1919.a. avaldatud välikohtute määrusega.[1] Selle kuues paragrahv kõneles küll endistviisi ebaselgelt kuriteo koosseisu tundemärkidest (välikohtu alla antakse sõjaväelased ja eraisikud siis, kui kuritegu päevaselge on), kuid määruse autoriteeti tõstsid paragrahvid kohtualuse kaitseõiguse ja kohtuprotokolli koostamise kohta. Paragrahv 19. luges süüdivuse motiividekS välikohtus järgmisi asjaolusid:

1) kõik salakuulajad ja kõik vaenlase agendid, kes Eesti Vabariigi võimu piirkonnas vaenlase ülesandel tema kasuks töötavad,

2) kõik, kes avalikku mässu Eesti Vabariigi ja tema valitsuse vastu tõstavad,

3) kõik, kes Eesti Vabariigi ja tema valitsuse üle kuritahtlikult kuulujutte e. valeteateid levitavad.

Paragrahv 18 järgi pidid kõik süüdimõistetud saama karistamiseks kas vangiroodu, sunnitöö või surmanuhtluse. Välikohus koosnes 5 ohvitserist, kellest üks oli kohtu eesistuja. Välikohtu otsus oli ettenähtud täide viia operatiivselt - hiljemalt kahe ööpäeva jooksul. Välikohus võis tegutseda igal pool - nii sõjategevuse piirkonnas kui ka kohtades, kus kehtis sõjaseadus. Süüaluse "kaitse" seisis paragrahv 9 soovituses, et kohtualune võis endale kaitsja võtta, ehk kohut paluda temale kaitsja määrata - mida välikohtu praktikas peaaegu kunagi ei kasutatud. Uue momendina nõuti määruses (paragrahv 13)kohtuprotokolli kokkuseadmist, milles pidi selgesti lugeda olema:

---

1) "Riigi Teataja" nr. 19, 29. märts 1919.

1) välikohtu nimetus 2) kohtuistungi aeg ja koht 3) kohtuniku ning kohtualuste nimed 4) kuriteo nimetus ja kirjeldus 5) kaitsja ja tõlgi nimed 6) tunnistajate seletused ja asjaarutamise käik 7) kohtuotsus. See määrus välikohtute kohta oli maksev kuni 15. maini 1938, mil see asendati riigihoidja K. Pätsu poolt 13. aprillil 1938 dekreedina kehtestatud "Sõjaväljakohtute seadusega".[1]

"Kodusõja perioodil tabas Eesti revolutsioonilisi jõude raske kaotus", ütles Jaan Anvelt ühes ettekandes 1925.a. "Arvestamata langenuid rindel, hukkus tagalas kuni 3000 in. piinamiste ja mõrvade tagajärjel".[2] Suur osa neist langes karistuse alla just 1919.a. 25. märtsi määruse põhjal. 17. jaan. 1920 surmati Lõuna-Eestis välikohtu otsusega vennad Albert ja Karl Laur, keda süüdistati "sõjaväejooksus, mässule õhutamises ja vaenlase abistamises". 11. märtsil mõistis välikohus surma Tallinna "Dvigateli" töölise Jaan Mikenase ja 23-aastase neiu Elviira Vinteri samal põhjusel.[3] Riigireetmine, mässule õhutamine, vaenlase abistamine - nende süüdistustega hävitas kodanlus töörahva huvide kaitsjaid nüüd avaliku vägivalla teel kümnete ja sadade kaupa.

Kodanlus õiendas arveid ka nende sõduritega, kes suhtusid eitavalt Nõukogude-vastase sõja jätkamisse, avaldasid lihtsalt sõjatüdimust või väljendasid avalikult rahulolematust ohvitseride omavoli vastu sõjaväes, nõudsid oma elutingimuste parandamist jne. 1919.a. märtsis lasti maha Narva-taguse Karlovka küla ründamisel 4. polgu 2. roodu sõdurid P. Käosaar, J. Männiksaar ja H. Tannbaum, kes keeldusid edasi sõdimast. Orava mõisas Võrumaal mõistis 7. jalaväepolgu välikohus surma 4. roodu sõdurid E. Plekšneri, O. Peendra ning 5. roodu sõdurid E. Sokki ja J. Pandelsoni selle eest, et

---

1) A. Resev, Poliitilistest protsessidest...Trellide taga, lk.23

2) EKPA, fond nr. 27, nim. 1, s-ü 671, lk. 6-7

3) A. Resev, Poliitilistest protsessidest...Trellide taga, lk.28

nimetatud roodud ei läinud lahingusse.[1] 1919.a. suvel tõstsid mässu ohvitseride vastu 2. jalaväediviisi Tartu 2. tagavarapataljoni sõdurid. Kuperjanovi pataljoni ohvitseridest koosnev välikohus mõistis surma ja andis Sõjaringkonnakohtusse 10 sõdurid, kus need mõisteti sunnitööle.[2] Surmanuhtluse ja pikaajalise sunnitöö kõrval määrasid välikohtud massiliselt 1919.a. 25. märtsi määruse paragrahv 19 punkt 9 alusel ka väejooksikuile kergemaid karistusi. Nagu nähtub arhiivi andmetest, oli 1920.a. Tallinna Karistusvangimajas 37-st välikohtu otsusega vahialusest 35-l karistuseks mõneaastane vangirood ja ainult 2-l pikaajaline sunnitöö.[3]

Kõik see tõestab, et kodusõja aastail tegutsesid välikohtud pidevalt, mõistes kohut küll sõdimast keelduvate ja väeteenistusest kõrvalehoidjate ning "vastuhakkajate" ja "mässajate" üle.

1919.a. 25. märtsi määruse rakendamine oli aluseks ka esimesele suuremale poliitilisele protsessile Eestis. See - 35-e kommunisti protsess[4] toimus 1920.a. juuni lõpul Tallinnas, Jaani t. Kohtupalati hoones Sõjaringkonnakohtus. Protsessi süüaluste hulgas olid Georg Kreuks, juhtivad ametiühingutegelased V. Bogdanov, A. Vegner, H. Eindorf, K. Valdek, Alma ja Artur Kamp, J. Ahven ja sama aasta aprillis-mais arreteeritud töölisaktivistid Tallinna vabrikutest. Neid süüdistati "kommunistlikust salaorganisatsioonist osavõtmises maksva riigikorra kukutamise eesmärgil". Kaebealused lükkasid süüdistuse kohtus kindlalt ümber ja paljastasid politsei agentide provokatsioone selle fabritseerimisel. Kuid just 25. märtsi määrus võimaldas poliitilisi süüaluseid vangiroodu, eluaegsele sunnitööle või surma saata. Sõjaringkonnakohus määras kahele kaebealustest kõrgei-

---

1) Poliitilistest protsessidest...Trellide taga, lk. 26

2) Sama, lk. 27

3) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s-ü 1956, l. 1-95

4) "Päevaleht" nr. 143, 2. juuli 1920.

ma karistusmäära - G. Kreuks ja V. Bogdanov mõisteti surma mahalaskmisel. Al. Sarnet, Rud. Eindorf ja Artur Kamp mõisteti eluajaks sunnitööle; Karl Valdek, Artur Vegner, Rudolf Lees ja Johannes Ahven 10 aastaks, Marie Kütt, Elisabeth Berlok, Alma Kamp, Anna Leito ja Leena Kuppak 4 aastaks sunnitööle. Kuigi kassatsioonikaebuse tagajärjel Riigikohtus hiljem tuvastati, et "välikohtumäärust kui erandlikku seadust laiemalt ei või seletada" ja otsust pehmendati[1] (V. Bogdanovile, G. Kreuksile, A. Sarnitile, R. Eindorfile ja A.Kampile mõisteti kümme aastat sunnitööd, teiste karistusmäärad jäeti endiseks) oli 35 protsess üheks ilmekaks näiteks kodanluse juriidilisest vägivallast oma poliitiliste vastaste kallal. Eesti kodanliku vabariigi "teiseks põhiseaduseks" võib täie õigusega pidada nn. "sõjaseadust", hilisema nimetusega sõjaseisukorra või kaitseseisukorra seadust. Kodanliku diktatuuri kehekümne aasta jooksul kehtis Eestis täielik sõjaseadus rohkem kui 10 aastat.[2] Ametlikult kehtis ta 29. novembrist 1918. kuni 18. märtsini 1921; 1. detsembrist 1924 kuni 18. juunini 1926; 11. augustist 1933 kuni 19. oktoobrini 1933; 12. märtsist 1934 kuni juulini 1940. Tallinn, Narva, Petseri, Nõmme, Narva- Jõesuu, Mustvee, Kallaste ja Võõpsu alev; rida valdu Harjumaal (8 valda), Virumaal (11 valda), Tartumaal (21 valda), Võrumaal (6 valda) ja Petserimaal (10 valda) ning raudteede piirkonnad ei pääsenud kunagi sõjaseisukorrast. Neis kohtades säilitati sõjaseisukord ka siis, kui muudes paikades see puhuti kaotati. Seega osaliselt oli sõjaseadus kogu aeg jõus. Sõjaseaduse piirkonnas tegutsesid ka rahuaastatel (1920-1940) sõjakohtud ja mõisteti kohut t tsaariaegsete Nuhtlusseaduse (kehtestatud 1885.a.), Uue Nuhtlusseaduse (kehtestatud 1903.a.) ja Sõjaväe Nuhtlusseaduse (kehtestatud

---

1) Poliitilistest protsessidest ...Trellide taga, lk. 30

2) Sama, lk. 18.

1869.a.) või nende üksikute sätete alusel.

1920.a. vastuvõetud põhiseadus deklareeris muude kõlavate fraaside hulgas, et põhiseadus on vankumatuks juhendiks Riigikogu ning kohtu- ja valitsusasutuste tegevuses. Kuid põhiseadust võis alati täiendada tema 26. paragrahvi alusel väljakuulutatud "kodanike õiguste ja vabaduste erakorraliste kitsendustega" sõjaseaduse kehtivuse ajal. Sõjaseaduse piirkonnas kuulus võim vastavalt kas sisekaitseülemale, sõjavägede ülemjuhatajale, sõja- või siseministrile. Sõjaseadust kasutas Eesti demokraatliku vabariigi valitsus süstemaatlisteks politsei haaranguteks revolutsioonilise liikumise tegelastele - linna ja maa proletaarlastele. Kohtupidamise praktikas kujunes tavaliseks asjaolu, et kuigi jälitatavad töölisvõitlejad sageli töö- või elukoha järgi olid väljaspool sõjaseaduse piirkonda, "tembeldati" nad selle piirkonda kuuluvaks "salaorganisatsiooni (Eestimaa Kommunistlik Partei, Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing jne.) liikmeks oleku" tõttu, mille keskus pidi tingimata asuma Tallinnas! Sellel "kaalutlusel" kuulus juba vastav süüteoasi sõjaringkonnakohtu või välikohtu tegevuse piirkonda. Nii saadi Ajutise Valitsuse komandantide ja komissaride, kaitseliidu ning Poliitilise ja Kaitsepolitsei agentide* agara jälitamistegevuse tõttu peaaegu alati kompromiteerivat materjali pealekaebuste, valesüüdistuste - nn. agentuurandmete näol. Need jäid kogu kodanliku diktatuuri vältel kohtumõistmise praktikas peamiseks süüdistusmaterjaliks poliitiliste süüaluste üle.

Sõjaseaduse alaline rakendamine nõudis ka sõjakohtute süsteemi väljakujundamist. Selle aluseks sai 18. dets. 1918.a. avaldatud

---

* Kaitsepolitsei (Kapo) loodi 1. mail 1920.a. (Vt. Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, lk. 228) poliitiliste kuritegude vastu võitlemiseks. (Klassisõja ajal olid need ülesanded Kaitsevägede Staabil). 27. nov. 1925.a. nimetati Kaitsepolitsei ümber Poliitiliseks Politseiks (vt. Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, lk. 228), keda esindasid kohtadel viis poliitilise politsei komissari asukohaga Tallinnas, Narvas, Tartus, Petseris ja Pärnus.

Ajutise Valitsuse määrus "Eesti Vabariigi sõjakohtud ja nendele alluvad süüteod".[1] Sõjakohtud jagunesid kõrgeimaks ja alamaiks kohtuteks, kusjuures kõrgeimateks loeti Sõjaringkonnakohut (nimetati ka Sõjaväe Ringkonnakohus) ja peasõjakohut - Riigikohtu Kriminaalosakonda. Alamaiks kohtuiks olid väeosakohtud (nimetati väeosa järgi), mis arutasid alamväelaste süüteo asju.[2] Ka selles määruses oli võetud aluseks eelpoolnimetatud Vene Sõjaväeseaduste Kogu XXIV raamatu sätted mõnede paranduste ja täie ndustega. Vastupidiselt väikohtute määrusele olid siin süüteo tundemärgid selgesti täpsustatud Vene Sõjaväeseaduste Kogu XXIV raamatu 252-253 paragrahviga polgukohtute osas ja XXII raamatu 96-196 paragrahviga Sõjaväe Ringkonnakohtu osas.[3] Sõjakohtud olid kollegiaalsed kohtuorganid, nad koosnesid valgekaartlikest ohvitseridest, kusjuures kohtu alla andmine toimus väeosa ülema kaudu.

Sõjaringkonnakohtu koosseisu kuulusid alalised ja ajutised liikmed - esimesed määras Riigivanem Riigikohtu poolt esitatud kõrgema juriidilise haridusega kandidaatide hulgast. Ajutised liikmed määrati neljaks kuuks sõjaministri poolt tegevteenistuses olnud sõjaväelastest. Sõjaringkonnakohtu juures olid ka sõjaväeprokuratuur ja sõjaväekohtuuurijad. Esimeseks oli sõjaministri ametkond, kes sõjakohtu asjus täitis prokuratuuri ülesandeid nii sõjaringkonnakohtu kui ka Riigikohtu juures. Sõjaprokurör, kes allus vahetult sõjaministrile, oli süüdistajaks sõjaringkonnakohtus, avaldas arvamusi Riigikohtu kriminaalosakonnas sõjaringkonnakohtu otsuste peale esitatud kassatsioonikaebuste kohta ja teostas järelevalvet sõjaväe vangistusasutuste tegevuse üle.[4] Sõjaväekohtuuurijad valmistasid eeluurimisel ette sõjaringkonnakohtus arutusele tulnud süüasju.

---

1) "Riigi Teataja" nr. 9, 24. dets. 1918.
2) Eesti Entsüklopeedia, 7. kd., vg. 1157
3) "Riigi Teataja" nr. 9, 24. dets. 1918.
4) Eesti Entsüklopeedia, 7 kd., vg. 1160.

Kuigi 1918.a. 18. dets. määrusega asutati sõjakohtud eelkõige sõjaväelaste süütegude arutamiseks,[1] Sõjaringkonnakohus ohvitseride ja polgukohtud alamväelaste osas - laiendati selle määrusega sõjakohtute õigusi ka tsiviilelanikkonnale. Määruse 10. paragrahvi[2] põhjal kuulusid Sõjaringkonnakohtu võimu piiridesse ka teised Eesti Vabariigi kodanikud , kui nad ühes rahvavaenlastega sõjaväelistest süütegudest olid osa võtnud. Sõjaringkonnakohtus oli ette nähtud arutada ka neid süüasju, mis "kaitseseisukorra tõttu vastavate seaduste põhjal sõjaringkonnakohtule allutatud".[3]

Eesti kodanlus kasutas sõjakohtuid peamiselt töölisklassi revolutsiooniliste võitlejate üle kohtumõistmiseks. Lavastati mitusada poliitilist protsessi "riiklike kurjategijate" üle, võttes neid vastutusele nii üksikult kui suuremate rühmadena. Toetudes tsaariaegseile nuhtlusseadustele võis siin "põhjendatult" teostada kommunistide füüsilist hävitamist, kartmata äratada püsivamat rahvusvahelist huvi Eestis toimunud sündmuste vastu.

Tabel nr.1

Poliitilised protsessid kodanlikus Eestis a. 1920-1937[1]

Aasta	Poliitiliste protsesside arv	Kaebealuste arv
1920	üle 50	ligi 150
1921-1923	87[2]	295
1924	1[3]	149
1925	69[4]	230
1926	21	56
1927	3	15
1928	5	12
1929-1931	25	50
1932-1934	70	200
1935-1937	30[5]	üle 80
Kokku:	361	1237

1) A. Resev, Poliitilistest protsessidest... Trellide taga, lk. 28-46
2) Neist 67 sõjakohtuis
3) Andmed teiste protsesside kohta puuduvad
4) Neist 66 sõjaringkonnakohtus
5) Arvestatud ilma vapsideta

1) "Riigi Teataja" nr. 9, 24. dets. 1918.
2) Samas
3) Samas

Eesti sõjaringkonnakohtute tegutsemise praktikas kujunes välja juriidiline korruptsioon - üks mustemaid leheküIgi tolleaegses rahvusvahelises õiguses. See avaldus valesüüdistuste fabritseerimises, kohtunike avalikus provokatsioonis ja faktide suvalises võltsimises kohtus. Toome selle kohta mõned näited.

Ühe valesüüdistuse saamisloo 35 kommunisti protsessis paljastas inglise ajaleht "The Workers' Dreadnougth" 3. juulil 1920.a., millele Eesti kommunistid kaastööd tegid, järgmiselt:

"Arreteeriti Kesknõukogu esimees A. Vegner ja sm-d K. Valdek ja M. Keskpaik, süüdistades neid raudtee õhkulaskmises... A. Vegneri juurest leiti mingi paber, millele olid tõmmatud mõned jooned, mida detektiivid pidasid plaaniks. M. Keskpaiga juurest leiti 2 täis ja 8 tühja padrunit. Siis kirjutati süüdistus valmis ja Eesti kombe kohaselt käsiti meestel alla kirjutada. Nad keeldusid, kuid siis keerati revolvriotsad nende poole ja ähvardati surmaga, kui nad veel keelduvad. Nad kirjutasid alla".[1]

Ajalehes "Kommunist" kirjutati 50-e protsessi* lavastamise kohta:

"Millega on nende süü selgeks tehtud? Nuuskurite ja provokaatorite tunnistuste najal on süüdistusmaterjal kokku aetud, piinakambrites kohtualustelt soovitavad seletused välja pressitud, võltsimisega paremate tööliisklassi liikmete klassivõitlusest viletsate salakuulajate protsess valmis taotud. Õigluse asemel irvitab seal igal sammul vastu Purri (Kaitsepolitsei üks ninamehi) timukate alasti vägivald, tõeotsimise aset täidab kõige nurjatum faktide pahupidi pööramine ja vassimine".[2]

---

1) A. Resev, Poliitilistest protsessidest...Trellide taga, lk. 58

* 50-e kommunisti protsess toimus 20.-24. sept. 1921.a. Tartu Sõjaringkonnakohtus.

2) "Kommunist" nr. 19, 24. sept. 1921.

50 kommunisti protsessist osavõtnute mälestused heidavad valgust ka Tartu Kaitsepolitsei, prokuröri ja kohtunike provokaatorlikule taktikale selle protsessi organiseerimisel. Sattunud osaliselt põrandaaluse parteiorganisatsiooni jälile, kavandasid nad alul kaebealustele surmanuhtlust. Selleks koostati kaebealustele süüdistused salakuulamise kohta Nõukogude Venemaa kasuks. Näiteks kirjutab Al. Mäe:

"Ülekuulamine kestis 10 päeva ja ööd. Seades oma eesmärgiks panna meid iga hinna eest seina äärde, püüdsid kapomehed meile koos põrandaaluse kommunistliku tegevusega kaela määrida eriti salakuulamist Nõukogude Venemaa kasuks. Selleks kasutati mitu korda öö-päevas rusikaid ja revolvripäraseid".[1] Hoolimata kohtunike avalikust provokatsioonist, suutsid kaebealused kohtus, tänu oma meelekindlusele ja mehisusele, agentuurandmete süüdistused salakuulamise kohta täielikult ümber lükata.[2] Samal protsessil püüti provokatsioonilise süüdistusega tabada ka põrandaaluse EKP Keskkomitee liikmeid.[3]

Tunnetades 1920. aastate alguses töölisklassi ühisrinde laienemises üha tõsisemat ohtu kriisides rabelevale valitsusele, alustas Kaitsepolitsei legaalsete töölisorganisatsioonide hävitamist. Teatavasti tegutsesid need kehtivate seaduste alusel,* seaduslikus korras olid valitud ka omavalitsusasutuste esinduskogude töölisrühmad. Kõik see nõudis 115** ja 149*** kommunisti protsessides sõjaringkonnakohtult juba "suuremaid pingutusi", et protsesse va-

---

1) A. Mäe, Kaks aastat, mis ei ununa, Trellide taga, lk. 156
2) "Päevaleht" nr. 252, 22. sept. 1921.
3) "Päevaleht" nr. 253, 23. sept. 1921.

* vt. käesolev peatükk, lk. 24-27

** 115 kommunisti protsess toimus 19.-27. maini 1922.a. Tallinnas.

*** 149 kommunisti protsess toimus 10.-27. novembrini 1924.a. Tallinnas.

jalikul "juriidilisel" tasemel hoida. Seoses kohtupidamisega legaalsete töölisorganisatsioonide üle kujunes Eesti Kapos ja sõjakohtuis süsteemiks kohtulike faktide avalik võltsimine.

115 kommunisti protsessi süüdistusakt kubises võltsingutest ja valedest.[1] Näiteks tõlgendati selles Kominterni juhtnööre kui "Moskva käsku Eestis maksva korra kukutamiseks"; Üleeestimaalises Noorproletaarlaste Ühingus nähti vandeseltsi, kes seda käsku täidab. Paljusid juhtivaid töölisliikumise tegelasi püüti tembeldada vandenõulasteks-terroristideks. Legaalne töö rahvahulkades kvalifitseeriti "vägivalla teel võimu anastamiseks" jne.[2]

149 kommunisti protsessis oli Kaitsepolitsei ametnike ülesandeks koostada süüdistused, mis vastaksid Uue Nuhtlusseaduse § 102 lõikele 1 ja lõikele 2 (riigivastasest ühingust osavõtmine - sõjakohtus 10 aastat sunnitööd ja riigivastasest relvastatud ühingust osavõtmine - sõjakohtus eluaegne sunnitöö)[3].

Sellise süüdistuse saamiseks püüdsid Kapo kohtunikud ja prokurör "tõestada", et:

1) legaalne Töörahva Ühine Väerinne on salajane riigivastane organisatsioon
2) legaalne Töörahva Ühine Väerinne on sõjariistus organisatsioon
3) Töörahva Ühine Väerinne on sama, mis Kommunistlik Partei
4) Töörahva Ühise Väerinde Keskjuhatus* on sama, mis EKP Keskkomitee, milline asub Tallinnas, põranda all

---

1) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn, 1963, lk. 74
2) "Vaba Maa" nr. 115, 20. mai 1922; ENSV ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 60, lk. 181-191.
3) ENSV ORKA, f. 70, nim. 8, s.-ü. 22, lk. 51

* Mõeldud Töörahva Ühise Väerinde ~~liikmed~~ bürood, kuhu kuulusid J. Tomp, H. Allik, P. Keerdo jt.

5) Kogu Töörahva Ühine Väerinne on III Kommunistliku Internatsionaali sektsioon.

Niisugune, esimesel pilgul uskumatu konstruktsioon nägi kohtumõistjate käes tõesti ilmavalgust. See sai süüdistuse aluseks ja selle konstruktsiooni "kirjeldus" anti hiljem Sõjaringkonnakohtu otsuses.[1] Näeme, et nii 115 kui 149 kommunisti protsesside süüdistusaktid rajanesid Eestimaa Kommunistliku Partei ja Töörahva Ühise Väerinde organisatsiooniliste aluste labasele võltsimisele ; erinevate maade kommunistlike parteide legaalset ja parlamentaarset tegevust käsitlevate Kominterni otsuste moonutamisele.

Edasikaebamine sõjaringkonnakohtu otsustele oli lubatud ainult kassatsioonikorras Riigikohtu kriminaalosakonnale. Sõjaringkonnakohtu otsuseid tühistati kodanluse enda andmeil Riigikohtus võrdlemisi tühisel määral - aastail 1918-1934 14,6%.[2] Suurematest poliitilistest protsessidest osavõtnutest kasutasid seda 35-e ja 115-e protsessi kaebealused, kellele esialgselt langetatud otsuseid Riigikohus[3] tunduvalt oli sunnitud pehmendama. See oli Eesti parteiorganisatsiooni suureks võiduks valge terrori ja põrandaaluse töö rasketes tingimustes.

---

1) ENSV ORKA, f. 70, nim. 8, s.-ü. 22, lk. 51
2) Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, lk. 78
3) ENSV ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 60, lk. 188

3. Ühingute, seltside ja nende liitude seadus ning kodanikuvabadused

Eesti Maapäeva Vanemate Kogu manifestis väljakuulutatud sõna-, trüki-, usu-, koosolekute-, ühingute-, liitude- ja streigivabadusi, samuti isiku ja kodukolde puutumatuse õigusi ei saanud Eesti töörahvas kasutada. Ajutise Valitsuse otsuse põhjal suleti Pätsi poolt varsti EKP legaalne ajaleht "Kommunist"[1] ja alustati töölisühingute ja tööliste organisatsioonide tagakiusamist.

Veel enne, kui kodanlus jõudis valmis oma esimese 1920.a. põhiseadusega, asus ta töötajate ühinemisvabaduse kallale. 21. märtsil 1919.a.[2] avaldati Ajutise Valitsuse poolt seadus "Seltside, ühisuste ja nende liitude registreerimise korra kohta". Nende registreerimist pidi toimetatama rahukogude registreerimisosakondades. Nimetatud seadust "täiendati" hiljem mitmel korral, et lämmatada kasvavat töölisliikumist. Selle seaduse põhjal tulid seltside ja ühingute põhikirjad - mis samuti pidid vastama Vene riigi seadustele enne 24. oktoobrit 1917 - läbi vaadata rahukogude esimeeste poolt ning esitada Kohtuministeeriumile kinnitamiseks. Toetudes Vene Tsiviilkohtupidamise seaduse paragrahvidele, püüdsid rahukogud leida põhjust tööliste seltside ja ühingute tegevuse takistamiseks. Nii näiteks keeldus Rakvere-Paide rahukogu oktoobris 1919.a. registreerimast Narva Kalevivabriku tööliste rahvamaja[3] nõuetava kohtulõivu maksmata jätmise pärast. Tsaariseaduste sõelade mittevastavuse pärast keelduti rahukogus 1.märtsil 1921 registreerimast Narva ehitustööliste ühingut "Ühistöö" ja "Töömees"[4]; sama aasta aprillis Järvamaa Maatööliste ameti-

---

1) "Riigi Teataja" nr. 5, 7. dets. 1918.

2) "Riigi Teataja" nr. 18, 27. märts 1919.

3) ENSV ORKA, f. 2120, n. 1, s.-ü. 1, l. 5

4) Samas, l. 190

ühingut[1] ja Narva Ehitustööliste Liitu[2], 1922.a. Türi Tööliste Ühisust[3] ja kümneid teisi organisatsioone. Ühingute ja seltside registreerimise õigus[4] oli rahukogudel ametlikult 1926.aastani, millal see läks üle Siseministeeriumi kompetentsi.

Alates 1920.aastast oli Siseministeeriumi juurde asutatud Kaitsepolitsei Peavalitsuse üheks ülesandeks tööliste seltside ja ühingute tegevuse jälgimine. 1924.a. algusest asus siseminister ka seltside sulgemisele, toetudes sõjajuures:

1) 1906.a. kehtestatud üldistele reeglitele, mille järgi ühinguid sulges tsaari siseminister

2) Vene Ajutise Valitsuse määrusele 12. aprillist 1917.a., mille alusel pidi seltse ja ühinguid sulgema kohus (kusjuures ei olnud täpsustatud, milline kohus)[5].

Eesti Vabariigi siseminister otsustas seltside sulgemise läbiviimise jätta rahukogude ülesandeks[6]. Näiteks käskis ta 19. juulil 1924 Rakvere-Paide rahukogul sulgeda 16 töölisorganisatsiooni[7], nende hulgas Väike-Maarja tööliste ühisus, Varangu tööliste ühisus, Saksi valla tööliste ühisus, Aseri Tsemendivabriku tööliste ametiühing, Narva, Kohtla-Järve ja Paide töölisühingud jt. kes olid "asunud kuritegelikule tegevusele", ja "kuulutanud end III Kommunistliku Internatsionaali platvormil olevaks".[8] Et aga rahukogude registreerimisosakondadel oli Eesti Ajutise Valitsuse 1919.aasta 21. märtsi seaduse kohaselt ülesandeks ainult registreerimisandmete ja põhikirjade läbivaatamine ning kinnitamine - mitte aga nende tegevuse üle järelevalve teostamine - keeldus Rak-

---

1) ENSV ORKA, f. 2120, n. 1, s.-ü. 1, l. 204
2) Samas, l. 207
3) ENSV ORKA, f. 2120, n. 1, s.-ü. 32, l. 5
4) Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, lk. 213
5) II Riigikogu, IV istungjärk. Protokollid, vg. 7
6) ENSV ORKA f. 2120, nim.1, s.-ü. 33, l. 65-66
7) Samas, l. 40-41
8) "Päevaleht" nr. 325, 30. nov. 1924.

vere-Paide Rahukogu siseministri korraldust täitmast. Toetudes sellele, et Tallinn-Haapsalu ja Viljandi-Pärnu rahukogud oma piirkonnas ühingud sulgesid, kaebas siseminister asja revisjonikorras Riigikohtusse[1]. Küsimuse lõplikul lahendamisel võeti aluseks Riigikohtu tõlgendus[2], et kuigi tolleaegseis seadustes ei olnud võimalik küsimust täpsemalt ära määrata, olevat õigem kui riigivastase ühingu tegevuse lõpetab see kohus, kus arutatakse nendest ühingutest osavõtnud isikute süüasju.

Siseministri "agarus" seltside sulgemisel oli kõneaineks ka Riigikogus[3]. Nimelt esitas Eesti sotside ja isesotside partei L. Johansoni, A. Jõeääre ja O. Gustavsoni allkirjaga 25.III 1924 arupärimise 229 töölisühingu ebaseadusliku sulgemise asjus. Sellega seoses selgus muuseas et "koos Maatööliste ametiühingute üleriikliku liidu, Töölisühingute liidu, spordiseltsi "Spartacuse", Eesti Töörahva Partei ja neisse kuuluvate osakondadega" oli suletud ka teisi ühinguid ja seltse, mis kohtadel suurt nurinat äratas. Sellepärast pidas siseminister vajalikuks politseiülematele uue ettekirjutuse saata. Edaspidi tuli sulgemisel silmas pidada järgmisi asjaolusid:

1) millise seisukoha võttis ühing Keskorganisatsiooni liikmeks astumise kohta,
2) kas on ühinenud keskorgani otsustega Kominterni ja Profinterni platvormile asumise suhtes,
3) kas ühing on omaks võtnud Töörahva Ühise Väerinde nõudmisi,
4) kas on osa võtnud kongressidest[4].

---

1) ENSV ORKA, f. 2120, nim. 1, s.-ü. 33, l. 68-69
2) "Päevaleht nr. 325, 30. nov. 1924.
3) II Riigikogu, III istungjärk. Protokollid vg. 822-823
4) II Riigikogu, IV istungjärk. Protokollid, vg. 5-9

1925.a. vastuvõetud Riigikorra Kaitseseadusega[1] fikseeriti ametlikult et need ühingud, kelle tegevuses küll avalikult "keelatud" sihid puuduvad, kuid on avastatud "püüdu neid ellu viia", kuuluvad siseministri vastava määruse põhjal sulgemisele.

Nagu nähtub allpoololevast tabelist, jälgis siseminister Eesti "Vabariigis" edaspidi valvsalt seltside ja ühingute tegevust. Aastail 1926-1934 sulges ta 517 "kardetavana" tundunud ühingut ja ei registreerinud 861-l korral uusi ühinguid, mis moodustas ligikaudu 20% asutatud ühingute arvust.

Tabel nr.2

Seltside ja ühingute registreerimine ning sulgemine a. 1926-1934[2]

Aasta	Kokku	Uute ühingute registreerimisi		Põhikirja muudatuste registreerimisi		Ühingute sulgemisi
		Jaatavalt	Eitavalt	Jaatavalt	Eitavalt	
1926-1927	1818	569	76	903	233	37
1927-1928	1416	775	114	279	144	104
1928-1929	1245	699	147	310	52	37
1929-1930	1214	616	121	416	33	28
1930-1931	1120	577	140	284	57	62
1931-1032	1002	527	91	270	45	69
1932-1933	956	463	99	276	15	103
1933-1934	1155	453	73	518	34	77
	9926	4679	861	3256	613	517

Mis puutub põhiseaduses fikseeritud trüki-, koosolekute jt. kodanikuvabadustesse, siis neidki kohandati vene seaduste eeskujul üha karmimaks. Siseministri sundmäärusega 10. märtsist 1925 tehti näiteks Riigikogus 1. juunil 1922.a. vastuvõetud koosole-

1) "Riigi Teataja" nr. 29/30, 19. veebr. 1925.
2) Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, lk. 213.

kute seadusest ümmargune null: keelati igasugused rahvakogunemised ja kokkutulekud nii lahtise taeva all kui kinnistes ruumides[1] - need võisid ähvardada avalikku korda ja julgeolekut!

Kodanikevabadusi kärbiti eriti 1934.a. märtsis[2], kui Pätsi-Laidoneri klikk pani maksma suurkodanluse fašistliku diktatuuri. Koos järjekordse sõjaseisukorraga kehtestati uusi dekreete, käskkirju ja määrusi, millega otsustavalt kärbiti kodanlik-demokraatlikke vabadusi. Keelati koosolekud ja rongkäigud, poliitiliste organisatsioonide tegevus, piirati sõna- ja trükivabadust. Vapside vastu võitlemise sildi all suunati need abinõud ka valitsusevastase opositsiooni ja eeskätt töölisliikumise lämmatamisele. Samal sügisel saadeti laialt ka Riigikogu. Maal loodi "vaikiv olek" - et saavutada allumine fašistlikule diktatuurile kõigis rahvakihtides.

Revolutsioonilise võitluse hävitamiseks suunas kodanlik valitsus oma esimesed hoobid töölisajakirjandusele, kui revolutsioonilise ideede kandjale ja levitajale. Legaalse töölisajakirjanduse vastu rakendati mitmesuguseid tsaariaegu seadusi või nende sätteid. 20.aastate esimesel poolel oli selleks 8. märtsil 1923.a. vastu võetud trükiseadus[3], mis kopeeris vastavat vene tsensuuri- ja trükiseadust. 1923.a. trükiseaduse paragrahv 15. alusel korjas politsei perioodilisi väljaandeid ära kahel juhul:

1) kui avaldati riiklikke sõjalisi saladusi

2) kui trükitooted olid kõlblusevastased, ehk kui nad õhutasid mässule, kutsudes üles riigikorra kukutamisele. Trükiseaduse 13. paragrahvi alusel, mis keelas välismaal ilmuvate perioodiliste väljaannete sissetoomist, võeti aresti alla ja keelati müügilt

---

1) Trellide taga, lk. 39.
2) Samas, lk. 45.
3) "Riigi Teataja" nr. 43, 24. märts V 1923.

Nõukogude Liidus ilmunud ajalehed "Edasi" ja "Izvestija" ning ajakiri "Klassivõitlus"[1]. Trükiseadust täiendas ka tsaaririigi kriminaalseadustik. Eestis kasutuselevõetud Uus Nuhtlusseadus oli täiendatud paragrahv 129-ga, mis oli kohandatud kodanliku Eesti oludele.[2] Mainitud paragrahv nägi ette karistuse süütegude eest, mille puhul avaliku esinemisega, kirjanduse koostamise või levitamisega õhutati kas "mässule või reetlikule tegevusele" ehk "maksva korra kukutamisele". Ka vaenu õhutamises "üksikute elanikkonna klasside, osade või kihtide, peremeeste ja tööliste vahel" nähti kuritegevust.

1925.a. täiendati seda paragrahvi veel järgmise sättega: "Süüdlast Eesti Vabariigi iseseisvust eitava propaganda arendamisel karistatakse kinnipidamisega parandusmajas".[3]

Nii trükiseaduse 13. ja 15. paragrahvi kui ka Uue Nuhtlusseaduse 129 paragrahvi kasutasid siseminister ja politsei Eestis pidevalt. Näiteks 1926-1930 aastal ilmunud legaalse töölisajakirjanduse 128 üksiknumbrist langes repressioonide alla 24, s.o. 19% numbrite üldarvust.[4]

Pärast suurkodanluse liidri K. Pätsi presidendiks saamist 1938a. kujunes Eestis lõplikult välja autoritaarne režiim: presidendi institutsioon sai uues põhiseaduses domineeriva seisundi kõigi teiste riigiorganite suhtes. 1938.a. põhiseaduse järgi oli president parlamendi poolt valitav, tagandamatu, teostades ulatuslikke seadusandlikke ja muid funktsioone. 19. aprillil 1938.a. pandi kehtima uued trüki-, koosolekute-, ühingute ja "töövõtjate kutseühingute"

---

1) J. Ant, Legaalne revolutsiooniline töölisajakirjandus Eestis aastail 1926-1930. Dissertatsioon ajalookandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu, 1969, l. 128-129.
2) J. Ant, Legaalne revolutsiooniline... l. 130.
3) Samas.
4) Samas, l. 132.

seadused, mis kindlustasid kõik vabadused ainult valitsevale parteile. Mis puutub töölisorganisatsioonidesse, siis olid need endistviisi "kardetavad riigivastased ühingud", kelle vastu oli suunatud kogu fašistlik poliitiline politsei ja kohtuaparaat.

4. Uus Nuhtlusseadus (UNS) Riigikorra Kaitseseadusena ja Kriminaalseadustikuna

Kui kohtuminister Jaan Poska pidas 1918.a. nõu kohtutegelastega ja juristidega[1], milliseid kohtuasutusi luua ja milliseid seadusi kasutusele võtta, võeti õige mitmeid seaduseraamatuid. Oli isegi ettepanek - kehtestada Eesti Vabariigis sakslase Friedrich Georg Bunge Baltimaade Eriseaduse kõrval ka Saksa Kriminaalkoodeks nn. Strafgesetzbuch. Lõplik valik jäi siiski peatuma Aleksander II aegsele Vene tsiviilkohtupidamise seadusele ja vanale Vene Nuhtlusseadustikule. Tookord ei võetud veel ametlikult kasutusele vene kriminalistide Tagantsevi, Foinitski jt. poolt 1903.a. koostatud Uut Nuhtlusseadust. Eesti kodanlikele juristidele käis siis ülejõu selle seaduse 13 põhiraamatu ja redaktsioonikomisjoni poolt koostatud lisaraamatu tõlkimine. Kehtestatud Vene Nuhtlusseaduste Kogu sisaldas aga kõiki Vene seadusi alates juba tsaar Aleksei Mihhailovitši ajast. Peetud küll vastuolus olevaks 1864.a. kohtureformi suundadega, jäeti ta pärast seda siiski kasutusele. Vana Vene Nuhtlusseadus oli samuti mahult aukartust äratav: ta sisaldas 1711 paragrahvi, lisaks veel 180 paragrahvi karistusseadusi.

Vana Vene Nuhtlusseadust kasutati kohtumõistmisel nii tsiviilkui kriminaalasjades, tema paragrahvide põhjal langetati ühteviisi otsuseid nii sõjakohtuis kui rahukogudes. Näiteks alustati Vilhel-

---

[1] "Päevaleht" nr. 103, 10. mail 1920.

mine Klementi vanglast põgenemise[1] uurimisel süüdistust Vene Nuhtlusseaduse paragrahv 316-e alusel. Selle paragrahviga võttis Tallinn-Haapsalu Rahukogu vastutusele Voldemar Kompuse, Pauline Tellisbergi, August Krooni, Aleksander Tominga, Ida Mälkovi, Senta Klementi ja Eeluurimise vangla vangivahi Juhan Silgu.

Mis puutub Vene Uude Nuhtlusseadusesse, siis kasutati seda 1920-ndate aastate alguses sõjakohtuis ilma igasuguse "ametliku fassaadita". Tema üksikud paragrahvid olid käibel paljude "poliitiliste" süüasjade arutamisel.

1920. aastate teisel poolel orienteerusid kodanliku Eesti kohtuvõimud avalikult Uuele Nuhtlusseadusele. Asuti ka teatud määral esialgset seadusandlust uuendama[2]. Põhjuseks oli kahtlemata asjaolu, et Uus Nuhtlusseadus sisaldas konkreetsemaid sätteid poliitiliste kuritegude vastu võitlemiseks.

Üheks katseks Uut Nuhtlusseadust ametlikult rakendada oli 12. veebr. 1925.a. vastuvõetud Riigikorra Kaitseseadus[3], mille eelnõu algatati otsekohe pärast 1924.a. 1. detsembri kangelaslikku ülestõusu.

Riigikorra Kaitseseadusekoosnes neljast osast. Selles anti "keelatud tegevuse" definitsioon, laiendati siseministri õigusi riigivastaste ühingute sulgemisel ja Riigikogu ning omavalitsusasutuste töölisrühmade tegevuse keelamisel. Põhjalikult käsitleti Uue Nuhtlusseaduse 100., 101., 102. jt. paragrahvide rakendamise tingimusi riigivastaste kuritegude puhul.

Riigikorra Kaitseseaduse järgi kvalifitseeriti keelatud tegevuseks mitte üksnes "riigi- või ühiskondliku korra vägivaldne muutmine", "Eesti Vabariigi iseseisvuse lõpetamine" ja vabariigi vastane propaganda - vaid ka niisugune ühingute tegevus, "mis

1) ENSV ORKA, fond 1357, nim. 3, s.-ü. 751, l. 2, 3, 9.
2) "Päevaleht" nr. 6, 9. jaan. 1928.
3) "Riigi Teataja" nr. 29/30, 19. veeb. 1925.

avalikult neid sihte üles ei sea", kuid mille tegevusest avastatakse püüd nende sihtide poole. Riigikogu ja omavalitsusasutuste kandidaatideks ei võidud esitada niisuguste rühmade liikmeid, kelle tegevuse sihina nähti eelpoolkvalifitseeritud "keelatud tegevust", Riigikorra Kaitseseaduse kurikuulsad UNS-i paragrahvid nägid karistustena ette surmanuhtlust (paragrahv 100), 15 aastat sunnitööd (paragrahv 101) ja vangistust kuni 10 aastani (paragrahv 102).

1930.a. vaadati Riigikorra Kaitseseadus uuesti läbi, täiendati paragrahvidega trükitoodete konfiskeerimise ja kodanike liikumisvabaduse piiramise kohta ning kehtestati alates 10. juulist 1930 uuesti, seekord Kaitseseisukorra seadusena[1]. Kuna eelpoolkirjeldatud sõjaseadustega sanktsioneeriti ametlikult Uue Nuhtluseaduse paragrahvid 100-102, kaotasid sõjaringkonnakohtud karistamise osas oma üleoleku. Ometi ei kaotatud ka nüüd sõjakohtuid. Nad püsisid kuni 1940. aastani ja neis mõisteti endiselt kohut ka tsiviilisikute üle.

Kodanliku Eesti kohtusüsteemi omapäraks oli nn. eelvangistus, s.o. pikk süütegude eeluurimise aeg, mis selgub lisatud tabelist[2].

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 134, l. 2.

2) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 1956, l. 95.

Tabel nr. 3

Eelvangistus 1920.a. Tallinna Karistusvanglas
(vaadeldud juhusliku vangide grupi kohta)

Vangi nimi	Eeluurimise aeg	Millise seaduse põhjal	Karistusmäär Sõjaringkonnakohtus			
			Sunnitöö	Vangirood	Türm	Õiguste kaotus
1. Mihkel Vaarpuu**	16.11.19- 3.12.20	A.V. määrus 25.III 19-19,9	-	-	9 kuud	-
2. Aleksander Ilau**	25.11.19-26.7.21	NS par. 13, 1655	-	3,5 aastat	-	-
3. Priidik Tailov	14.2.20 - 2.6.20	NS par. 1453	8 aastat	-	-	kõigi õigusteta
4. Hugo Elbrecht**	20.3.20 -26.4.21	NS par.232,3	-	-	1a.6k.	-
5. Adolf Mardi	29.5.20 - 4.9.20	UNS par. 109	Eluaegne	-	-	kõigi õigusteta
6. Eduard Pihlendorf	29.5.20 -13.10.20	SNS par.128 ja 134	6 aastat	-	-	kõigi õigusteta
7. August Ivask	22.6.20 -13.10.20	- " -	4 aastat	-	-	kõigi õigusteta
8. Aleksander Kombe	5.8.20 -18.12.20	A.V. määrus 25.III 19	-	-	2a.7k.	-
9. Eduard Lodja**	8.9.20 - 8.10.21	4 - " -	4 aastat	-	-	-
10. Ivan Gagarin	30.10.20-22.1.21	NS par.1642	15 aastat	-	-	-

** Eeluurimisaeg üle 1 aasta

Näeme, et 1920.a. Tallinna Karistusvanglas vaadeldud juhuslikus vangide grupis (enamasti väejooksikud) kestis kümnest vahialusest neljal eelvangistus üle 1 aasta. 10 vangi karistusaeg kokku oli ligikaudu 84 aastat, nende eelvangistus aga 81 kuud. Iga vahialuse keskmine karistusaeg oli vastavalt ligikaudu 8,4 aastat; keskmine eeluurimise aeg 8,1 kuud.

Tallinna Eeluurimisvanglas oli 1929.a. 42 vangi poolt saadetud kohtu- ja juurdlusorganeile palvekirjad, milles paluti "end rutem üle kuulata, või kiiremini nende süüteoasi lahendada".[1]

Vangimajade Peavalitsuse nõukogu liige Lio kurtis 15. sept. 1920 nõukogu koosolekul, et tihti teatatakse ka kohtuotsused vangimajade ülematele alles 1-1,5 aasta pärast. "Sellepärast peavad vangimajaülemad ajalehtede kaudu valvama, kunas mõni vang kinni mõistetud ja millise karistuse saanud".[2]

Tartu vanglast kirjutas üks poliitvang järgmisesisulise kirja:

"Eeluurimise aeg vältab 1919-1920.a. 6 kuust kuni 3 aastani, enne kui oma lõppastmesse jõuab. 3 aastat eelvangistust - ärge kahelga, see on nii selles riigis, kus igas maakonnas ümmarguselt 6-10 in. kohtu-uurijateks, kus politseiametnikke on 2 ja 3 korda rohkem kui tsaariajal. Miks siis ei püüta kiirustada, miks lastakse eelvangistuses suurem osa vange 1-2 a. kinni olla? Ja vähe ei ole neid juhtumeid, kus niikaua eelvangistuses kinni peetud inimene kohtu poolt süütõendite puudusel vabaks mõistetakse. Missugune mäng inimestega! Andmete puudumisel, kahtluse pärast tahetakse meelega inimesi üldvangistuses kauem hoida, et nad oma karistuse ikka kannaksid - ainult selle vahega, et kohus otsustab vabadust anda - ka süütuile kannatajaile..."[3] Tuleb märkida, et

---

1) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6536, l. 1-21
2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 45, l. 8
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 861, l. 20

suurte poliitiliste protsesside eel vältas eelvangistus reeglina kaua. Tartu vanglas 50-le protsessiosalistel terve aasta, 115-le protsessiosalistel Tallinnas 13 kuud jne.

Poliitilistel protsessidel, nagu nägime eespool, domineerisid Kapo agentuurandmed ja ülestunnistused, mis saadi vangidelt tihti piinamise või peksmise teel. Kohtuvõimud ei häbenenud ka ise aegajalt tunnistada, et süütõendite vähesus on "õigusemõistmisel" tõsiseks piduriks. Näiteks kirjutas sõjaprokurör 1930.a. seletuskirjas poliitiliste süütegude uurimise kohta, et "kohtuuurija ei saa asjale käiku anda, kui poliitiline politsei pole saanud küllaldaselt ülekuulamismaterjali... Poliitiline kuritegu pole veel fakt ise, vaid selle ettevalmistamine... Kuna ettevalmistavad teod "ei jäta jälgi", moodustavadki meil lõviosas kaebealuste ja tunnistajate seletused, agentuurmaterjal... Viimane on politseil alati olemas, aga ilma ülekuulamismaterjalita annab vähe kasu. Ka läbiotsimise tulemused ei aita, sest "riigivastased tegelased" on küllalt ettevaatlikud".[1]

Seega oli eelvangistuse üheks põhjuseks juurdlusorganite tegevus, mida 1920-ndatel aastatel iseloomustas üldise aegluse kõrval veel saamatus ja pealiskaudsus.

Selle tõestuseks võib tuua näite 115-e kommunisti protsessi juurdluse alustamisest ja korraldamisest.[2] Kapo agentide poolt arreteeriti 1921.a. aprillis-juulis üle maa 200 inimest. Rahvakogude uurijad koostasid nende kohta esialgsed "süüdistavad määrused", mis Tallinna Tähtsamate Asjade Uurija kaudu saadeti Kohtupalati Prokurörile. Need määrused koostati UNS-i § 102 kohtluse põhjal, konkreetse süüdistusmaterjali puudumisel ja ilma kuriteo ni-

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 134, l.5
2) ENSV ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 60, l.162-164

metuseta. 3. juulil 1921 oli see koostatud Jaan Tompi kohta järgmiselt:

"... Pärast kaebealuse Jaan Johani p. Tompi ülekuulamist UNS 102 põhjal... süüdistades ja silmas pidades, et süüalust raske karistus ähvardab kõigi õiguste kaotamisega ja p. 6 § 416, 419 ja 421 kaalakohtu pidamise seaduse põhjal määras, et kaebealuselt Tompilt võtta võimalust eeluurimisest ja kohtumõistmisest kõrvale hoida, selles asjas teda edasi vahi all pidada".[1] Umbes samalaadsed süüdistused koostati ka "kahtlusaluste" politsei valve alla jätmise kohta.

Kuna kohtupalati prokurör vajas süüdistuse koostamiseks siiski mingisuguseid andmeid, teostati kohtadel ka "täiendavaid juurdlusi". Paraku ei sisaldanud ka need andmeid konkreetsete süütõendite kohta. Nad sisaldasid informatsiooni juurdluse alustamise kuupäeva, ettepaneku algataja (nüüd juba prokurör), kasutatava paragrahvi ja kaebealuste arvu ning nimede kohta.[2]

115 kommunisti protsessi süüaluste e. "Üleeestimaalise kommunistliku salaorganisatsiooni asja" juurdlusmaterjal tuli Tähtsamate Asjade uurijal Uusnal endal koos Kaitsepolitsei agentidega Tallinnas kokku fabritseerida.[3] "Asitõenditena" lisati sellele muu hulgas juurde ... "4 püssi, 4 püssirauda, üks vana mõõgatera, kaks eksemplari V. Kingissepa teost "Iseseisvuse ikke all", 1 kott padruneid, 2 vaskplatet, 1 kast tina, 1 vasktoru ja 1 rauast rull".[4]

115 kommunisti protsessi kaebealused lükkasid säärasel viisil "koostatud" süüdistuse materjali kohtus ümber. Hoolimata rohkem kui 60 Kapo agendi ja palgalise tunnistaja seletustest ei suudetud

1) ENSV OHKA, f. 70, nim.6, s.-ü. 60, l.73
2) Samas, l.162-164
3) Samas, l. 1-3
4) Samas.

ühegi töölisaktivisti vastu tõstetud süüdistust tõestada.[1] Klassikohus tegi seegi kord oma otsused subjektiivselt, sõltumata advokatuurist ja kohtuprotsessi käigust.

1930-ndate aastate alguses alustati ettevalmistusi uute kriminaalseadustike koostamiseks. 1.jaanuaril 1930 hakkas kehtima Uus Kriminaalseadustik.[2] 1.veebruaril 1935 astus jõusse Kriminaalkohtupidamise seadustik.[3] Kriminaalkohtupidamise seaduse 261-t paragrahvi oli nüüd täiendatud 15 sättega poliitiliste süütegude uurimise erireeglite kohta[4], milles toodi juurdluse ja eeluurimise põhisuunad ning tegevuse jaotus prokuratuuri, Poliitilise politsei ja kohtuuurijate vahel. Samal ajal töötati Sõjaringkonnakohtus koos Sõjaprokuratuuriga välja ja pandi Riigivanema poolt kehtima uus Kaitseväe Kriminaalseadustik ning Sõjakohtupidamise ja Kriminaalkohtupidamise seadustiku ühtlustamise seadus.[5]

Uus Kriminaalseadustik oli järjekordseks sammuks Uue Nuhtlusseaduse rakendamisel kodanliku Eesti kohtupraktikas. Kohtutegelased pidasid kriminaalseadusi õnnestunuks. Vene Nuhtlusseaduse veaks loeti tema "kasuistlikkust monarhia huvides" ja tema karistussüsteemi vähest paindlikkust.[6] Uues Kriminaalseadustikus oli kohus muudetud sõltumatuks ja eksimatuks. Talle anti õigus iseseisvalt karistusmäärasid kohandada, kusjuures seadus nägi selleks ette vaid võimalused ja normid. Kriminaalseadus nägi ette karistusmääradena sunnitööd 4-15 aastat ja parandusmaja 1,5-6 aastat. Kõik see oli iseloomulik fašistliku klikivõimu taotlustele, kes niisu-

---

1) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk.74
2) "Riigi Teataja" nr. 56, 20. juuni 1929
3) Valitsusasutuste tegevus 1934/1935, Tallinn, 1935, lk.35
4) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 134, l. 3
5) "Riigi Teataja" nr. 8, 29. jaan. 1935.
6) "Päevaleht" nr. 6-7, 7.-8.jaan. 1928

guste "painduvate" seadustega kavatses Eestis luua "vaikivat olekut". Juba esimesel suuremal poliitilisel protsessil, mis toimus 27.-29. märtsini 1935 Tartu Sõjaringkonnakohtus uue seaduse alusel, jagati sunnitöökaristusi: A. Vähile - 10, M. Kangro-Lepikule ja A. Lõhmusele - 6, J. Trossile - 4 aastat. Sama aasta oktoobris mõistis Sõjaringkonnakohus 12 aastaks sunnitööle üliõpilase Erhard Lepiku, kes võeti vastutusele revolutsioonilise tegevuse eest üliõpilaskonnas ja töötatööliste hulgas.[1)]

Kokkuvõtteks võib öelda, et kodanlikus Eestis valitsenud klikk lõi seadused, mille teravik oli suunatud revolutsioonilise töölisklassi ja talurahva vastu. Neid seadusi rakendati aastast aastasse karmimalt oma klassi huvides ja eesmärkidel.

---

1) A. Resev, Poliitilised protsessid... Trellide taga, lk. 46

Teine peatükk

VANGLAD JA POLIITVANGIDE MAJANDUSLIK OLUKORD

1. Vanglad - "demokraatliku Eedeni" telgitagune

1918.a. lõpul toimus kodanliku Miilitsakomisjoni vahendusel Eestimaa Kubermanguvalitsuselt Vangimajade Valitsuse* varade üleandmine Eesti Vabariigi kohtuministeeriumile. Kohtuministeeriumi Vangimajade Peavalitsusele loodi vormiline alus Ajutise Valitsuse poolt 22. jaan. 1919.a. vastuvõetud seadusega[1]. Vangimajade Peavalitsuse ülesandeks oli vangistus- ja alaealiste kasvatus- ning parandusasutuse organiseerimine ja ülalpidamine; vahialuste ja kasvandike toitlustamine, nende tervisliku ja kõlbelise seisundi eest hoolitsemine, vahialuste tööde organiseerimine ja allasutuste tegevuse järelevalve[2]. Põhilisteks tegevusjuhisteks olid tsaari-Venemaa vangimajade peavalitsuste tegevuse eeskirjad ja Ajutise Valitsuse poolt 22. jaan. 1919.a. vastuvõetud vanglate valitsemise kord Eestis.

1919.a. allusid Vangimajade Peavalitsusele Tallinna Eeluurimisvangla, Tallinna Karistusvangla, Toompea Arestimaja ("Margareta")**, Tallinna linna Miilitsa Arestimaja, Kuressaare, Narva, Rakvere, Tartu, Valga, Pärnu, Viljandi, Võru ja Haapsalu vanglad, Harku koloonia, Lääne Maakonnavangla ja Järva Maakonnavangla ning Lihula Arestimaja[3].

3. märtsil 1920.a. moodustati Vangimajade Peavalitsuse juurde Vangimajade Nõukogu[4], mida juhatas kohtuminister. Vangimajade Nõukogu arutas oma koosolekutel niisuguseid vanglate tegevust puudu-

---

*) Enne 1917.a. allusid Eesti ja Liivi Kubermangu vangistusasutused Vangimajade Inspektsioonile, millest üks asus Tallinnas, teine Riias. Mõlemad omakorda allusid Vangimajade Peavalitsusele Petrogradis. Pärast Oktoobrirevolutsiooni toodi Vangimajade Inspektsioon Eestimaa Kubermangu valitsuse juurde ja nimetati Eesti Kubermangu Vangimajade Valitsuseks.

**) "Margareta" likvideeriti 1919. aasta juulis

1) "Riigi Teataja" nr. 5, 25. jaan. 1919
2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 1-2
3) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1; (Sisukirjeldus)
4) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 45, l. 1

tavaid küsimusi, mida peavalitsuse ülemad ainuisikuliselt ei lahendanud (uute vanglate ehitamine, vanglatööstus, vanglate remont).

Alates 1.juulist 1926.a. kehtestati Vangimajade alaline kodukord,[1] mida 1931.a. täiendati.[2]

Kodanliku diktatuuri aastail asusid kõik suuremad vanglad, kus poliitvange peeti, Tallinnas. Need olid Tallinna Keskvangla (Patarei), Tallinna Karistusmaja Lasnamäel ja Tallinna Eeluurimisvangla Vene tänaval.* Vanim neist - Keskvangla, mahutades 1000 vangi ümber, oli endine tsaariaegne kindlusehoone. 1920.a. kindlustati see kolmekordne võlvehitus sisemiste müüride, vaheseinte, raudvõrede ja trellidega. Selles majas hoiti alati suurt hulka poliitvange, kes "elutsesid" mere kaldal asuva kindluse peahoone teisel korrusel. Siin asusid vangla V ja VI osakond ning kongid nr. 33, 34, 36, 37, 39, 39a ja 41, 44, 30a ja 22a. Kongide põhjapoolne asetus jättis nad ilma päikeseta, aknad olid trellitatud kahekordsete tugevate trellidega, mida väljastpoolt kaitses veel tihe raudvõrk. Kongiseinte paksus ulatus siin 1 süllani, kongi uks oli seest ja väljast raudplekiga üle löödud. Nii pidi see ajaloolise minevikuga hoone "oma arvukate kongidega kaitsma sini-must-valget Toompead linna tööliskvartalite pealetungi eest".[3]

Vene tänaval asunud Eeluurimisvangla võttis kodusõja aastail vastu palju "elanikke", eriti sõjaväevõimude poolt vangistatud väejooksikuid ja muid "kahtlasi" kodanikke. Siin olid ruumid päris vanad ja kitsad, kambrid ilma akendeta, seejuures puupüsti rahvast täis.[4] 1924.a. oli Eeluurimisvanglas ametlikult 176 normaal-

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 206, l. 1 ja 54.

2) "Riigi Teataja" nr. 20, 10. märts 1931.

* Tallinna Eeluurimisvangla likvideeriti 1.dets. 1928.a., vangid paigutati Lasnamäe vangla uude juurdeehitusse.

3) Eesti - türmide maa, lk. 6; EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, l. 38-39.

4) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6545, l. 1, 13.

kohta, kuid siin viibis eeluurimisel 230 poliitvangi.[1] 1928.a. oli selles vanglas 165 vahialust, peamiselt naised. Kuni vangla likvideerimiseni oli Eeluurimisvangla ka 29 naispoliitvangi "koduks". Nende hulgas kandsid siin karistust Elfriede Morgenson, Rosalie Veltson, Salme Raekson, Leena Laid, Salomonia ja Juliana Tellmanid, Vilhelmine Klementi, Alma Vaarman, Aliide Sommerling jt.[2]

Tallinna Karistusvanglas, mis asus Tartu mnt. 75, mida hüüti veel ka "Sirinaks" ja "Valgeks lossiks" oli 1925.a. 180 normaalkohta, kuid vahialuseid tunduvalt rohkem. Olukord ei paranenud ka pärast ümberehitust, mil kambrites oli mõnikord isegi poole rohkem vange.[3] Ühele inimesele oli ette nähtud 11,1 m^3 õhku, kuid sellest normist ei peetud tegelikult kinni. Ruume köeti halvasti, mistõttu temperatuur langes hommikuti +5–6°R. Tallinna Karistusvanglas asusid 1925.a. 149-a protsessist osavõtnud Vladimir Kangur, Arnold Veimer, Aleksander Resev, Olga Künnapuu; 1924.a. - Herman Arbon, August Hansen, Joh. Lauristin, Aleksander Leevald jt.[4]

Eesti kodanlikus vabariigis tunti vanglatest pidevalt puudust. See oli ka arusaadav, sest vabariigi 1 miljonist 100 000-st elanikust viibis aastast aastasse vanglas kuni 3000 inimest. Neist olid ligikaudu 300–400 inimest s.o. 10–12% kommunistlikud poliitvangid.[5] Kodanliku diktatuuri perioodil ehitati 1930-ndate aastate alguseks uued vanglahooned Viljandis, Rakveres ja Harkus ning juurdeehitused Lasnamäel ja Keskvanglas. Viimased oma üksikkongidega olid mõeldud eeskätt kommunistlikele poliitvangidele.[6]

Uute Vanglahoonete ehitamisel ilmutasid kodanlikud kohtuvõimud suurt energiat ja omaalgatust. Kuni 1929. aastani valmisid kõik

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 674, l. 18.
2) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6588, l. 11–16.
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 66.
4) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 1997, l. 20, 23.
5) Eesti - türmide maa, lk. 5.
6) Samas, lk. 6.

vanglaehitused Eestis vangide endi tööjõuga. Kuna vangide tööd loeti vähese intensiivsuse tõttu odavaks, läks sel viisil kuni 50% planeeritud töötasust riigikassasse tagasi. Niisugust moodust nimetati "majanduslikul teel ehitamiseks" ja Vangimajade Peavalitsuse arvestuste järgi oli see tunduvalt kasulikum kui ettevõtjate kaudu. Näiteks kujunes uue Viljandi vanglahoone ühe kuupmeetri maksumuseks ainult 17,85 krooni, Harkus aga vastavalt 16,1 krooni.[1]

Vanglahoonete kriis andis end eriti teravalt tunda aastail 1926-1929. Vangistusasutuste juhtivad tegelased kurtsid, et kohtuja eeluurimisasutused asuvad sageli koos karistusasutustega. Ruumide vähesuse tõttu ei saa vanglais läbi viia vangide liigitamist ja "kasvatamist". Vanglakohtade osas oli olukord vabariigis sel ajal järgmine:[2]

	1926/1927	1927/1928	1928/1929
Normaalkohti	2248		
Vahialuseid	2890	2992	2752
Ülemajutatud	-642	-744	-504

Nagu tabelist nähtub, oli selliseks kurtmiseks tõsiselt põhjusi, sest igal aastal paigutati vabariigi vanglatesse 500-700 vangi üle normaalkohtade arvu.

Ka nüüd leiti väljapääs kitsikusest vahialuste endi tööjõu arvel. Kui seni läks vangi üldisest töötasust 50% talle endale, 25% riigikassale ja 25% vangla arvele[3], siis alates 1929.aastast hakati riigile nn. tööfondi võtma 50% vahialuse töötasu summast.[4] Esialgse arvestuse kohaselt pidi aastas sel viisil laekuma ca 80-100 tuhat krooni, mida kavatseti kasutada uute vanglate ehitamiseks.[5]

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 207, l. 6.
2) Samas, l. 12-13.
3) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 206, l. 35.
4) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 207, l. 13-14.
5) Samas.

Vastavalt vanaaegsele vangide seadustikule ja saatemäärustikule paigutati vange tihti ühest vanglast teise.[1] Ümberpaigutamiseks oli tavaliselt kaks põhjust: 1) ruumipuudus 2) karistamine. Vange paigutati ümber massiliselt. Näiteks palus 7. jaan. 1925.a. Keskvangla ülem viia teistesse vanglatesse 20 vahialust.[2] 15.jaan. 1925.a. viidi kohtuministri korraldusel 6 poliitvangi Kuressaarest Pärnu vangla kaudu Tallinna Keskvanglasse. Samal aastal toodi Tallinna vanglatesse "täiskiilutud Pärnu ja Viljandi venglast, esimesest 56 ja teisest 30 vangi.[3] Enamasti paigutati ümber just "põgenemiskalduvustega pikaajalisi vange",* et neid uutes tingimustes normaalselt mõjutada ja karistada (Vilhelmine Klementi, Olga Künnapuu-Lauristin). Vangimajade Peavalitsuse andmeil toimus näiteks 1926/1927. aruandeaastal 168 korralist ja 50 erakorralist vangitappi 5896 vahialuse ümberpaigutamisega.[4] Vangitapid käisid iga kahe nädala tagant Tallinn-Haapsalu, Tallinn-Narva, Tallinn-Tartu-Võru-Petseri, Tallinn-Paide-Viljandi-Pärnu vahel raudteedpidi ja Haapsalu-Kuressaare vahel laevaga.[5]

Sagedased olid Eesti vanglates ka vangide põgenemised; massiliselt esines neid vabariigi algaastatel. 1919.a. märtsis põgenes näiteks Tallinna Karistusvanglast 52 kriminaalvangi, millised küll hiljem kinni püüti.[6] Ametlikel andmeil hiljem see arv vähenes, ulatudes suurematesvanglates 4-5 inimeseni aastas.[7] Põgeneti välistöödelt ja konvoeerimisel. Selle tõkestamiseks loodi vanglate juurde tugevdatud konvoisalgad ja kasutati massiliselt kaitseliitlaste sunduslikku valveteenistust.[8]

---

1) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 15.
2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 77, l. 16.
3) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 77, l. 16-25.
* S.t. poliitvange.
4) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 7.
5) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6588, l. 9.
6) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 1982, l. 3-10.
7) ENSV ORKA, f. 55, nim. 2, s.-ü.24, l. 74; f. 55, nim. 1, s.-ü. 2002, l. 100.
8) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 1982, l. 26.

Üheks kodanliku Eesti vangistusasutuste korralduse erijooneks oli vangidele tööl käimise võimaldamine ja vangide töökojad. Vangimajade kodukorra § 130 nõudis, et "võimalikult kõik vangid peavad tegelema tööga, mida teostatakse vanglas või väljaspool vanglat". Päevarežiimi järgi pidid vahialused igapäev töötama kella 7-12 ja 13-17-ni. Välistöödele ei lubatud 1919.a. vange, kes kõik õigused olid kaotanud; kes juba kord olid vangla töödelt põgenenud; eeluurimisaluseid vange ja deserteerunud rahvavaenlasi. Uue Vangistusseadustiku[1] § 6 kohaselt vastuvõetud Vangiasutuste Kodukorras aga kehtestati kõigis vabariigi vangistusasutustes juba vahialuste töösundus (§§ 221-223).

Vangide tööd hakati organiseerima Vangimajade Peavalitsuse korraldusel 1919.a.,[2] kusjuures töötasu arvestati tsaariaegsete normide järgi.* Üldiselt vangi töötasust arvestati seejuures 25% riigikassasse, 25% vangla tööstuse edasiseks laiendamiseks ja 50% vahialusele.[3]

Tabel nr. 4

Vahialuste tööde sissetulekud a.1922-1927[4]

	Summa (kroonides)				
	1922	1923	1924	1925	1926/1927
setööd	6.488.005	9.290.520	13.129.943	15.278.567	22.843.211
listööd	6.671.710	9.809.000	12.242.000	14.995.183	18.579.796
Kokku:	13.159.715	19.099.520	25.371.943	30.193.750	40.011.730
haska- vangi- östu- st: rku rbat.	551.239	771.549	616.828	224.301	579.103
llupi- mine	-	-	244.887	153.587	389.743
gala	-	98.714	224.108	311.992	328.355
	551.239	870.264	1.085.823	2.708.880	1.297.201

1) "Riigi Teataja" nr. 20, 10. märts 1931.
2) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6545, l. 6.
* Üldiselt töötasust maksti sunnitöölistele 3/10, vangiroodulistele 4/10, vangimajja mõistetuile 5/10, eeluurimise all olevaile vangidele 6/10.
3) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 206, l. 5.
4) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 9.

Nagu nähtub vahialuste sissetulekute summade võrdlemisest aastate viisi, suurenesid need aastail 1922-1927 peaaegu 3 korda. Vangitöö leviku tippaastail võtsid sellest osa umbes 40% vahialustest.[1]

Kodanlikud natsionalistid, Eesti vangitöö propageerijad (A. Strandmann* jt.) lobisesid palju vangla töökodade tähtsusest. Kodanlike kohtuvõimude ringkondades levinud arvamuse kohaselt pidid need aitama katsealustest modelleerida korralikke, "riigitruid" kodanikke.

Peaaegu kõigi vabariigi vanglate juurde oli loodud mitmesuguseid töökodasid, mis täitsid tellimusi ka väljastpoolt. Nii tegutsesid 1923.a. Tallinna Karistusvanglas sepa-, laudsepa-, rätsepa- ja kingsepatöökojad, kus pidevalt töötas 20-30 vangi. Vangidele organiseeriti tööd ka ehitustel ja tööstustes. 1920.a. valmis vangide tööga Harku elektrijaam. 1927./1928.a. töötas Harku turbatööstuses 300, Kohtla Põlevkivikaevanduses 100-150 ja Lavassaare turbatööstuses 70 vahialust.[2]

Eesti poliitvangkond andis kodanliku võimuaparaadi poolt organiseeritud töökodadele teravalt eitava hinnangu. Vangla ajakirjanduses** paljastati töökodade tervistkahjustavaid tingimusi, meistrite omavoli ja huligaanset käitumist poliitvangidega, seal valitsenud strandmanite-mahonide-kalbuste ja anderkoppide*** ees lömitamise õhkkonda.

Poliitvangid kirjutasid:

---

1) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 10.

* A. Strandmann oli Vangimajade Peavalitsuse ülemaks aastail 1919-1925.

2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 9.

** Vanglas ilmunud illegaalsed ajalehed "Vangimaja Kiir" ja "Vangla Hääl"

*** A. Mahoni oli Vangimajade Peavalitsuse ülema kt. 1918-1919 ja 1925-1929; T. Kalbus ja O. Anderkopp olid Eesti Vabariigi kohtuministrid

"Töökodades valitseb meistrite ees roomav, klassiteadvust mahasuruv ja "kondi loopimist"* ettevalmistav õhkkond. Kes sellele ei allunud, see roogiti töökodadest välja. Kriminaalvange ei võeta enne töökotta, kui nad vastavasse karistusliiki ei ole üle viidud. Kui poliitvang praegu karistusliiki** üle viiakse tähendab see alistumist valgele terrorile. Igale töökoja kohale on kriminaalvangidest sajad kandidaadid ja see võimaldab töökodades kõige tooremat rusikaõigust läbi viia. Töötingimused on seal tapvad. Sepikoja ruumid on niisked, külmad ja läbitõmbavad, nii et ükski vang seal üle aasta vastu ei pea."[1]

2. Söögiplaan ja poliitvangide toitlustamine

Vangimajade kodukorra § 119 kohaselt tuli vahialuseid toita toidutabeli alusel, mille oli kinnitanud vangla kuraator. Ainult sõltuvalt kohalikest turuoludest võis sellest esineda ka kõrvalekaldumisi.

Vange toideti tegelikult siiski Vangimajade Peavalitsuses kinnitatud ametliku söögiplaani järgi, mille koostamisel käis aastast aastasse võitlus iga liigse leivanaela*** ja suhkru- või lihasolotniku ümber.

1919. aasta veebruaris kehtestati ajutine söögiplaan****, mille järgi toideti vahialuseid mõnede muudatustega kuni 1921. aastani.[2]

Selle järgi said vahialused:

hommikul pool naela leiba ja kuuma vett tarviduse järgi. Õhtul oli ette nähtud vangidele 1/4 naela soolkala (silke) ja 2 naela külmi, keedetud kartuleid.

---

*) "Kondiloopimine" - armuandmispalvete esitamine.

**) Uue Vangistusseadustikuga kehtestatud "kasvatussüsteemi"asemel

1) Eesti - türmide maa, l. 24.

***) 1920-ndatel aastatel kasutati veel tsaariaegseid kaalumõõte: 1 kg = 2,5 naela

****) See toiduplaan oli kasutusel ka okupatsiooniajal.

2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, a.-ü. 30, l. 2-6.

Lõuna ajal anti vangidele harilikult suppi, mille valmistamiseks tuli iga vangi kohta kasutada 18 sol. liha, 8 sol. soola, 5 sol. tangu, ½ naela kartuleid, ½ sol. sibulaid ja 1/25 sol. loorbereid. Sõltuvalt sellest, kas supp kandis nimetust kapsa-, tangu-, kartuli-, herne jne. supp, tuli lisada ¼–1½ naela vastavat toiduainet.

Alates 1. juunist 1921.a. võeti kasutusele kindel söögiplaan[1], milles hommikust leivakogust suurendati 1 naelani, ning õhtune sool* asendati silkudega, kuigi ainult ⅛ naelases koguses. Tõsi, silkude puudusel võis anda ka õhtul 3 solotnikut liha! Selles söögiplaanis oli aga päevane supiliha norm vähendatud 18-lt 12 solotnikuni.

Paraku kestis Eesti Vabariigis vangide plaaniline näljutamine seekord vaevalt kuu aega. Sest juba 29.juunil 1921.a.[2] mindi ametlikult tagasi okupatsiooniaegsetele normidele, millised, eriti liha osas, olid "vabariigi" omadest tunduvalt suuremad.

1. aprillil 1923.a. pandi kehtima söögiplaan[3], mis jäi vangiasutustes toitlustamise aluseks pikemaks ajaks. Selles oli hommikust leivakogust suurendatud 1½ naelani, sest kodanlikus Eestis oli leib vangide põhitoidus. Õhtul pidid vangid leppima ¼ naela silkude ja kartulitega, mida anti nüüd rohkem (2 naela). Mis puutub suppide liikidesse ja koostisse, siis jäid need samadeks, mis 1919. aastal. Kui liha oli vabariigi algpäevadel "menüü" kohaselt ette nähtud 18 solotnikut päevas, siis hilisematel aastatel anti loomaliha 12 solotnikut, kusjuures 5 solotnikut tuli asendada seapekiga.

Näeme, et poliitvangide toidunormid Eesti vanglates olid äärmuseni piiratud ja ühekülgsed. Kuidka neist ei peetud kinni. Näi-

---

1) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 30, l. 22

* 1919.a. mais oli Vangimajade Peavalitsus soovitanud anda õhtul silkude asemel 10 sol. soola - odavuse mõttes

2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 30, l. 36

3) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 30, l. 16

teks tutvus Pärnu arst dr. Villems 1919.a. vangide toitlusoludega Pärnu vanglas. Ta leidis, et toit on väga vilets ja tegi ettepaneku normide suurendamiseks. "Säärane toitmine on inimesi surmav", kirjutas ta. "Teiseks tekivad haigused, mille ravi on väga kulukas".[1] Sel ajal olid ravikulud ühe inimese kohta Pärnu linna haiglas 15 marka päevas, niisugust summat keeldus linnavalitsus harilikult vangidele väljamaksmast.

Poliitvangide arvestuse järgi sai vang vanglatoidust organismile vajalikke kaloreid vaevalt poole tarvisminevast kogusest. Vangid kannatasid seetõttu pideva alatoitluse all, sest vanglaleib oli viletsa kvaliteediga; pooltoores (seda küpsetati vanglas); supid vedelad ja lahjad; soolakalana antav heeringas, silgud ja kalad tihti riknenud.[2] 1927.a. oli Tallinna Keskvanglas[3] ööpäevane poliitvangi toidunorm: 1½ naela leiba, 1 liiter suppi, 2 naela kartuleid, ¼ naela silku või heeringat, 2 solotnikut suhkrut 2 korda ööpäevas kuuma vett. Võrdluseks olgu toodud, et kui Eestis politsei teenistuskoera ülalpidamine läks maksma 40 marka ööpäevas, siis poliitvangi ülalpidamine vanglas tuli valitsusele tunduvalt odavam - ainult 26 marka ööpäevas.[4]

Vangimajade kodukorra §§ 121-122 lubasid vangidel oma raha või tööraha arvel vangimaja "eriköögis" lisatoitu valmistada, samuti toiduaineid vanglapoest välja kirjutada. Vangimaja arsti loal võisid vangid väljakirjutada leiba, saia, suhkrut, teed, kohvi, piima, juustu; keedetud, suitsetatud ja praetud liha; aiavilja. Paragrahv 124 lubas sugulastel ja tuttavatel toiduaineid või raha ka vahialustele vanglasse järele tuua.

1) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 42, l. 18
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 25
3) "Rabotšaja Literatura" s.-ü. 2; EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü.687, l.4
4) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 4

Niisuguseid "meelitavaid" soodustusi kasutasid "härrasvangid" - töölkäijad "lühiajalised" ja kriminaalkurjategijad, harva poliitvangid. Teatavasti reguleeriti vabariigi algpäevadel vangide õigusi distsiplinaarkaristustega; hiljem, pärast uue kodukorra kehtestamist - karistusastmete süsteemiga. Kuna poliitvangidele leiti alati põhjusi karistuste määramiseks, omasid nad harva kodukorras deklareeritud õigust väljastpoolt vanglat toiduainete saamiseks. "Väljastpoolt võib saata 3 kg toitu", kirjutas üks poliitvang 1928.a., "ja seda on võimalik saada üks kord kuus. Paljudel meist on aga õigus väljastpoolt toitu saada ainult üks kord aastas."[1]

Vangimajade Peavalitsus püüdis kogu kodanliku diktatuuri vältel majandada vanglaid võimalikult "odavalt", see oli valitsusringkondades ka avalikult kõneaineks. Peavalitsuse aruande järgi vähendati pidevalt vangide toitluspäevade maksumust. Näiteks alanes see 1926.a. eelmise aastaga võrreldes 30,4 margalt 27 margani, mis seekord saavutati "toiduainete odavama kokkuostu, mitte aga toiduratsiooni vähendamise arvel".[2] Mis puutub toiduainete kokkuostmisse, siis oli see avalik saladus, et ettevõtjailt saadi vanglatele odavama hinna eest just riknenud või väheväärtuslikke toiduaineid. 1924-1927.a. läks vangimajade kasutusse suurem partii halvaksläinud heeringaid[3]. Kaubandusühisuse "Keskkala" ja Eesti Tarbijate Kooperatiivi kaudu muretsetud soolasilgud ja tindikala olid tavaliselt tuhitanud ja hapud või lihtsalt riknemisohus. Mis puutub III sordi liha ostmisesse, siis alul osteti seda erakaupmeestelt, 1929.a. alates aga tegi kohtuminister T. Kalbus korralduse vangimajade liha osta osaühisuselt "Lihaeksport".[4]

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 664, l. 2
2) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 6
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 6
4) ENSV ORKA, f. 1357, nim. 5, s.-ü. 10, l. 40

Vanglates lakkasid kokkade ja ülevaatajate vargused. Näiteks kõrvaldati pikemat aega Tallinnas Keskvanglas supi valmistamisel liha. Supid keedeti ainult rasva lisamise teel.[1] Toiduainete raiskamisi esines Rakvere, Pärnu jt. vanglates. Vanglapoes müüdi vangidele alamajärgulisi toiduaineid, hinnad aga olid tavalistest kallimad.[2]

Vangide toidurežiim kutsus esile nn. "toitlusrahutusi". Poliitvangide üheks kohustuseks oli "alati valvel olla võitluses igapäevase leiva eest". Kõlbmatu toit saadeti harilikult tagasi, esines mitmepäevaseid näljastreike. Toitlusrahutused olid peaaegu igapäevasteks nähtusteks:üle terve vanglakoridori kloppisid kõik vangid tundideviisi ustele ja karjusid oma nõudmisi. See viis vangla administratsiooni ärevusse. Tagajärjeks oli karmide määruste kleepimine poliitvangide ühiskongide ustele, üksikuid viidi ka kohe kartsa.[3] Vangla peaarst aga kinnitas alati, et sahvrites on kõik toiduained kvaliteetsed, ning et küllap vangid pahatahtlikkusest neid ise rikuvad. Vangidele kõlbmatu toiduga nuumati aga peaaegu kõigi vanglate juures vanglaülema sigu.

3. Poliitvangide olustikust ja tervishoiust

Kodusõja aastail olid poliitvangide elutingimused eriti rasked. Kütmata, pimedad täiskiilutud kongid kubisesid söödikuist, magati põrandal, puudusid narid rääkimata voodiriietest. Paljud surid soetõppe ja mitmesugustesse epideemiatesse. Arstiabi puudus, haiged vahialused lasti lihtsalt surra ja viidi siis kongist surnukambrisse. Vangid kandsid isiklikke riideid kaltsudeks, olid paljajalu.

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 5

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 8

3) Eesti - türmide maa, lk. 11

Kahekümnendate aastate alguses paranes olukord mõnevõrra: vanglaruumides viidi läbi sanitaarremonte, vangla kambreid hakati kütma, kujundati vangide päevarežiim. Vangidele anti rõivad, meestele sinel, jalanartsud, kotad; naistele takused kleidid, kotad ja lühike jakk. Visa võitluse tulemusena saavutasid hiljem ka naisvangid soojema riietuse: sineli, tiheda puuvillase kleidi ja pöidadeta sukad ning kingad. Mis puutus talveriietusse, siis seda ei antud poliitvangidele kunagi.[1] 1926.a. osteti vabariigi vangidele 6000 paari rautatud tanksaapaid,[2] 1934.a. asendati need odavuse mõttes naisvangidel pättudega.[3] Mõnevõrra paranes vangide rõivakriis vangivormide nn. küütude kasutuselevõtmisega kõigis vanglates. Nii riietusesemeid kui ka jalatseid hakati siis valmistama "kodumaa riide- ja nahavabrikute saadustest ning vanglate töökodades vahialuste endi tööjõuga".[4]

1920.aastate lõpul viidi vange regulaarselt 2 korda kuus sauna. Viimased olid olemas kõigis vabariigi vanglais, väljaarvatud Rakvere, Haapsalu ja Kuressaare, kus seks otstarbeks kasutati linnasaunu. Umbes samaks ajaks valmisid ka vanglate pesuköögid, kus pesu pesid vangid ise. Nii kõneldi ametlikes aruannetes. Milline aga oli mõnel pool tegelik olukord, sellest kirjutas üks poliitvang ajakirjale "Klassivõitlus": "Vangid, kui nad end eeskujulikult ülal peavad, võivad igapäev jalutada 10-20 min. Kui on saunapäev, siis enam vange jalutama ei lasta. Saun ise on nagu põrgu, kubinal pesijaid täis, valitseb kappide ja vihtade puudus ning ajanappus".[5]

Vangimajade kodukorra järgi tuli vanglas võidelda haigustega,

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 67
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 6
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 664, l. 3
4) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 7
5) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 12

hoolitseda haigestunud vangide eest ja korraldada nende ravimist. Vangimaja tervishoiu eest vastutas vangla nõukogu, kuhu kuulusid vanglaülem, kuraator, ülema abid või vanemad valvurid (§ 19). Igas vanglas pidi leiduma arst ja velsker, kes vastavas erikambris ravi teostavad. Erandjuhtumeil (taud või operatsioon) pidi peavalitsuse kulul viidama haigeid linnahaiglatesse statsionaarsele ravile. 1926/1927.a. viibis 7% vangidest haiglas, surmajuhte registreeriti 30.[1]

Tegelikult oli vangiravi korraldatav suurte raskustega. Keskvangimaja haiglas, milles oli 81 normaalkohta ja kuhu suunati haigeid ka teistest vanglatest, ravis haigeid 1 arst ja 3 velskrit. Erialalt kirurg, ei olnud arst võimeline ravima kõiki haigusi, teiseks ei olnud korralik ravi mõeldav ka "krediitide puudumisel". Keskvangla haigla ei õigustanud oma nimetust veel ruumide pärast. "Palatites" olid põrandad lõhutud, kõik seinad ja nurgad õhkusid niiskust, palju oli lutikaid, väljakäik ebasanitaarses olukorras. Mis puutus Keskvangla haigla arsti ja poliitvangide suhetesse, siis viimased kritiseerisid arsti just kutseeetika puudumise pärast.[2] Oli tavaliseks nähtuseks, et arst "ülemuse" käsul lõpetas mõne haige ravimise; sageli anti haigetele vastukäivaid diagnoose (ühe alusel haiglasse, teise alusel kartsa jne.). Teravmeelsed poliitvangid nimetasid ka kartsa "tervise kaitsjaks", kus tuli olla 7 ööpäeva pimedas, niiskes ja kütmata ruumis "vee ja leiva peal". Kui karistusnorm suurem, võis kartsast kohe sattuda haiglasse... Sageli saadeti haigeid vange küll haiglasse, sealt aga ruumipuudusel jälle kongi tagasi ja nii korduvalt.[3] Kahekümnendate aastate lõpupoole kirjutasid poliitvangid Leningradi "Edasile":

---

1) ENSV ORKA, f. 60, nim. 1, s.-ü. 82, l. 6

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 9

3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 68

"Elamistingimused on kodanliku Eesti demokraatlikes vangimajades nii tapvad, et enemasti kõik poliitvangid kannatavad kahe, kolme, nelja või viie haiguse all korraga."[1]

Poliitvang R.M. kirjeldas järgmiselt 1917.a. jaanuaris Patarei haiglas viibinud haigete olukorda:[2]

"Praeguste tingimuste juures on tervise parandamine haiglas võimatu. Klementi põeb kopsuhaigust raskel kujul, on tehtud isegi lõikust, aga lootust terveks saamiseks ei ole. Veimeril on tugev närvihaigus, mille tagajärjel isegi kuulmine on viletsaks jäänud. Kangur kannatab tugeva südamehaiguse ja verevaesuse all. On veel rida teisi, kellel tervis äärmiselt vilets."[3] Kirja autor peab vajalikuks väljastpoolt samme astuda, et leida võimalusi nende ümbervahetamiseks, ehk muul teel elu päästmiseks.

Ka vangla haiglasse oli poliitvangidel sissepääs raskendatud, kuna see tehti uue karistussüsteemi puhul sõltuvaks nende ülalpidamisest ja käitumisest. 1930-ndate aastate alguses pääsesid poliitvangid haiglasse vanglaülema erilisel loal ja saadeti sealt kohe tulema, kui nad endale ja kaaslastele inimlikku kohtlemist nõudsid. "Paljud seltsimehed, kes varem ei olnud oma tervisega kaasvangidest millegagi nõrgemad - Martin Nurk, Klementi, Ivanov, Vanja, Trommel on nüüd märkamatult nende hulgast kadunud..."[4]

Alatoitlus ja vanglarežiim seadsid pidevalt ohtu poliitvangide tervise. Selle konkreetseks näitajaks oli vangide kehakaalu vähenemine[5]. Võrdluseks olgu toodud 27 Keskvangla poliitvangi, kelle vastu valitsus teostas erilist survepoliitikat ja keda peeti pidevalt kongis.

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 86
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, l. 44
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, l. 44
4) Eesti - türmide maa, lk. 26
5) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 71

Vangi keskmine vanus	Aeg	Kehakaal
32 a.	1924–1925 (enne arreteerimist)	2080 kg
	I 1928 (vangide esimesel kaalumisel)	1942 kg
	X 1919	1935 kg

Nagu andmetest nähtub oli poliitvangi keskmine kaalukaotus neil 27-l üle 5 kg, kusjuures esimesel neljal aastal toimus see järsult, hiljem pikkamööda. Leidus poliitvange, kellel kehakaalu vähenemine ulatus 10–12 kg-ni.[1]

1935.a. muutus olukord veelgi halvemaks: "10. sept. esitasid kõik Lasnamäe ja Keskvangla poliitvangid kohtuministrile kaebuse vanglatoidu kvaliteedi pärast... Alatoitluse tulemuseks oli vangide tervise halvenemine ja kaalu langus 8–12 kg poole aasta jooksul..."[2]

Kui arvestada asjaolu, et tervishoiu algnõudeist (ventilatsioon, puhtus, valgustus) kinni ei peetud, ning isegi nakkushaigeid tervetest vangidest ei eraldatud[3] saab selgeks, mida kodanlus taotles, nimelt: poliitvangide pikaldast füüsilist hävitamist, milleks loodi vanglas otsesed ja kaudsed tingimused.

Kaugeltki tähtsusetu ei olnud seejuures ka moraalsete tegude kasutamine, nagu näiteks poliitvangidesse suhtumine. Ei tohi unustada, et kodanlik vangla oli eelkõige "sunnitööliste kool" nagu tsaariaegnegi. Poliitvange loodeti vanglavõimude poolt ka psüühiliselt muserdada, alavääristada, süvendada neis äratundmist "kui tarbetuist ja ühiskonnale mittevajalikust inimesest".

---

1) EKPA f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 71–72
2) EKPA f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 74
3) Samas, l. 10

Sellistel kaalutlustel ei suhtunud vanglate juhtkond ja ülevaatajad* vangidesse inimlikult, kusjuures sellist käitumist demonstreeriti võimalikult avalikult. Näiteks sõimas tolleaegne Vangimajade Valitsuse direktor A. Press poliitvange Oravast, Rootsi jt. vanglas valitsevaile puudustele tähelepanu osutamise eest. Poliitvangid Ernst Jürgen ja Osvald Pechter visati samal põhjusel vangimaja ülema kabinetist välja ja paigutati kartsa.[1] Poliitvangide mälestuste järgi suhtus sama Press halvustavalt naisvangidesse. Tallinna Karistusvangla ülemana kõnetas ta naisvange tavaliselt vulgaarselt:

"Väliselt inimese kuju aga sisemiselt loom", "formaalselt inimene, tegelikult mitte", "saage ometi üldmõisteski inimeseks" jne.[2]

Oli tavaline, et poliitvange nimetati kaabakaiks, matsideks, "kommuunadeks". Nende matside ja "kommuunade" vastu oli vaja tegutseda võimalikult efektiivsete abinõudega. Seepärast hoiti väljaspool tappisaatmist ja linna piirides konvoeerimist sageli ka kongides poliitvange sunnitööraudus.[3]

---

* Ülevaatajateks olid peamiselt vene valgekaartlased Judenitši, Balahhovitsi jt. purustatud kontrrevolutsioonniliste bandede riismete hulgast. Eestlased - valgurid põlvenesid kulakluse ja väikekodanluse perekondadest.

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 123

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 69

3) Samas, l. 6.

Kolmas peatükk

POLIITVANGIDE REŽIIM JA KARISTUSSÜSTEEM

1. Vangimajade Kodukord. Distsiplinaarmäärustik

Kodanliku Eesti vanglais olid vahialuste õigused ja kohustused fikseeritud Vangimajade kodukorraga[1], mis oli maksev kõigis vangistusasutustes ja kuulus kõrvalekaldumatule täitmisele. Kodukorra järgi kuulusid vangi kohustuste hulka päevarežiimi täitmine (§ 95), tööst osavõtmine (§ 130), vangimaja korrast ja vahialusele pandud režiiminõuetest kinnipidamine (§§ 174, 183) ja vangide distsiplinaarmäärustiku täpne täitmine (§§ 174-187). Vangi õiguste hulka kuulusid: 1) vangla õuel iga päev kuni 30 min. jalutada* (§ 100); 2) vanglaülema loal hea ülalpidamise juures pühadel ja puhkepäevadel (või ka muul ajal) suitsetada (§ 102); 3) § 103-ndaga loetletud esemeid** enda juures kambris hoida; 4) sooviavalduste, kaebuste või palvetega pöörduda Riigivanema, Vabariigi Valitsuse liikmete, Riigikontrolöri, kohtu-uurija, prokuröri poole (§ 104); 5) osa võtta vangla "kultuuritööst" (§§ 151-152); 6) tellida (§ 155) endale raamatuid ja ajalehti, "mis maksva riigikorra ja kõlbluse vastu ei ole ja nn. "bulvarikirjanduse" hulka ei kuulu"; 7) kokku saada omastega: a) sunnitöölistel katsealuste liigis*** - 1 kord kuus; sunnitöölistel paranejate liigis ning vangimajja mõistetud katsealustel - 2 korda kuus; muudel juhtudel 1 kord nädalas (§ 160); 8) pidada kirjavahetust, kuid vangimaja ülema kaudu ja prokuratuuri esindaja läbivaatamisel (§§ 163, 166, 167); 9) vahialune võis posti teel saada rahasaadetisi (§ 171).

1) "Riigi Teataja" - 1926. m. 28, 30. märts

* Jalutamise ajal oli rääkimine keelatud.

** Vahialune võis kambris hoida isikliku hügieeni tarbed; õpikuid ja kirjutusvahendid; toiduaineid ja ravimeid.

*** Siia kuulusid ka kõik poliitvangid, kellede üldrežiim oli sama, mis kriminaalvangidel.

Kodukorra distsiplinaarmäärustik piiritles distsiplinaarkaristuste liigid, milledest raskemad olid kartsa määramised 3-30 päeva ulatuses (§§ 174-180). Lõik "Üleastumised vangla korra vastu"[1] (§§ 183-187) andis rea "üleastumiste" karistusnormid, nende hulgas õiguste osalise või täieliku äravõtmisega.

Lõik "Üleastumised vangla korra vastu"oli vangla kodukorra järgi eraldi kohendatud "poliitilistele kurjategijatele". Selle 183-nda paragrahviga anti noomitus või võeti kõik õigused ära igasuguse "üldise" korrarikkumise eest. 185. paragrahviga võis kõik õigused ära võtta ja 7 päeva kartsa anda tööle minemata jätmise ja kirja teel "valeteadete" edasi andmise eest. Sama karistust jagas ka 186. paragrahv keelatud läbikäimise ja ühenduse pidamise ning salajase šifri kasutamise eest. Kõige raskem karistus - kõigi õiguste äravõtmine ja 14 päeva kartsa - oli § 187. alusel oodata neil, kes "õhutasid" kaasvange protestima või muudele "korrarikkustele".

Vaatleme kõigepealt, kuidas vanglates kasutati üldist kodukorda režiimi rakendamisel poliitvangidele.

Poliitvangide päevarežiim kujunes vanglas mõnevõrra teiseks kui ülejäänud vahialustel. Asjaolu, et poliitvangid keeldusid töölkäimast, aitas neil visa võitluse ja karistuste hinnaga kätte võidelda mõningaid eeliseid, nimelt tingimused õppimiseks ja vaimseks tööks. 1925.aastaks oli näiteks kohati nende päevarežiim kujunenud järgmiseks: 1) kella 7-9-ni: hommikune kambrite koristamine, väljaskäik, teejoomine, vangla õuel jalutamine 10-15 min. 2) kella 9-11-ni: õppimine 3) 13-15: lõuna, gruppides ja üksikult õppimine ning lugemine 4) 15-18: õhtune teejoomine, lugemine, väljaskäik 5) kella 18-st: kontroll-loendus ja öörahu.[2]

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 206, l. 47-48
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 671, l. 38

Võimalusi "lugemiseks" st. õppimiseks ja oma poliitiliste teadmiste täiendamiseks kasutasid vanglaaastail reeglina kõik poliitvangid, sõltumata sellest, millist päevarežiimi oli õnnestunud kusagil vanglaülemalt kätte võidelda.

Kodukorra järgi võisid poliitvangid formaalselt kasutada "kõiki vangiõigusi", tegelikult aga ainult mõningaid. Toome selle kohta näiteid poliitvangide kirjadest, mida nad salaja saatsid omastele või tuttavatele Nõukogude Liidus. Kirjast* allkirjaga "Alviine" võib lugeda: "Meilt võetakse õigused üheks kuuks ära. Sel ajal korjatakse kambrist ära kõik raamatud ja ajalehed: ei lubata väljast saada toitu, kirjutada kirju ega kaebusi. Sageli võetakse õigused täiesti tühistel põhjustel, näiteks Aliide Sommerlingil võeti need k.a. aprillist septembrini vahetpidamata... "Tsensuur" on väga range - Nõukogude Liidust saadetud teaduslikke raamatuid enam ei anta, rääkimata poliitilisest kirjandusest".[1]

Ajakirjale "Klassivõitlus" kirjutasid Tallinna poliitvangid 1920-ndate aastate teisel poolel artikli valge Eesti vanglatest. Selles märgiti, et valitsus võtab pikkamööda neilt kõik vabadused. Rääkimata sellest, et suur osa klassiteadlikust proletariaadist on sunnitööraudus, keelati ära omastega kirjavahetus ja kokkusaamine. Kui seni võis kongides maletada, tamkat mängida, siis nüüd ei tohi vang isegi pingil või põrandal külitada. Kui keegi "sirutab nina akna poole", võib saada "silmakliiniku"**, kui aga aknast välja vaadata, lastakse maha, nagu seda tehti Rakvere vanglas. Koridoris liikudes on keelatud vastutulijat teretada...[2]

Karmilt rakendati vanglates poliitvangidele eelkõige kodukorra § 104 keeldu - kaebuste, protestide ja avalduste esitamise

---

* Kiri oli kirjutatud Karistusvanglast

1) EKPA, f. 27, nim. 1 s.-ü. 664, l. 2

** "Silmakliinikuks" nimetati kartsa

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 6-9

kohta. Vangide püüd välismaailmaga ühendusse astuda saruti alati hoolimatult maha. Harilikult oli vanglaülemal võimalus seda paigutada vangla korra vastu üleastumise lõigus § 185 alla ja siis vangla kantseleisse "maha matta". Süüdlased kaotasid aga sellega kõik õigused, ehk sattusid lühemaks või pikemaks ajaks kartsa. "Vangimaja korrast üleastumiseks" aga võidi kvalifitseerida ka iga suulist protesti või märkust vanglas valitseva režiimi aadressil. "Klassiteadlikkust väljendav väljaastumine on viisakusetu, toores, sisaldab valeteateid ja laimu, ülesässitust, sõimu valitsuse vastu ja on kodukorra põhjal keelatud. Seda võib karistada kartsa ja õigusteta kuude määramisega".[1] Ja lõpuks, nagu nähtus esitatud kirjadest, võis vihkamisaluseid poliitvange kõige tühisematel põhjustel represseerida, sest vangid olid vaikima sunnitud, kuna vanglavõimud kasutasid piiramatut tegevusvabadust ja "seadusliikkust".

Kodanlikes vanglates olid poliitvangid tegelikult õigusteta. "Neile jäi õigus 3 korda päevas kongi avatud uksest väljas käia; õigus kord päevas marssida vangide reas jalutada ; õigus kongis istuda, käia ja tasakesi juttu vesta. Pärast raudukse avamist tuli alistuda karjuvatele käskudele ja mõnitustele, sest " kadeks",* olid ülbed hallparunite võsud. Igas jaoskonnas asus vangideraamat. Sinna kandsid valvurid iga päev sisse andmed poliitvangide kohta. Keda arvati tegelevat ohutute õpingute või keelatud "tonksudega"**, kes kaldub üksildusse või kavatseb teistega keelatud ühendust pidada"...[2]

Vangla distsiplinaarmäärustik nägi poliitvangidele ette kartsakaristust kõige raskemate "süütegude puhul", (§§ 175, 177,

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 13

* Vangivalvuri nimetus.

** Keelatud salakiri

2) Eesti - türmide maa, lk. 17.

185-187) nagu salajane kirjavahetus, vahialuste ässitamine jne. Seejuures loeti kodukorras mitu kartsakaristuse liiki, millest kergemad olid kartser 3 päeva ja valge kartser* 7 päeva. Raskemate kartsakaristustena kasutati pimekartserit 7 päeva ja pimekartserit 30 päeva**. Pimekartserist soovitas kodukorra § 177 igaks kolmandaks päevaks tuua vahialuse valgesse kartserisse üle ja anda sel päeval tavalist päevarežiimi.

Kodukorra järgi pidi kartser olema puhas, köetud, ventileeritav ruum. Kuid niisuguseid kartsakambreid paraku kodanliku Eesti vanglates ei leidunud. Tallinna Keskvanglas näiteks olid kümnest kartsast seitse täiesti kütmata, niisked ja pimedad kongid, kuhu mahtus sisse ainult üks inimene.[1] Külma ja parasiitide tõttu puudus kartsas magamise võimalus täiesti. Ühest poliitvangi kirjast võib lugeda:

"Mis see kartser siis on? See on mingisugune "Egiptuse hauakambri taoline koobas", mis 4 jalga lai ja 7 jalga pikk ja kus isegi ahi ning aken puuduvad. Kongis on külm ja niiske, ometi pannakse inimene sinna "meelt parandama" 7 päevast kuni 1 kuuni. Kartsas külmetamise vastu pekstakse vangi nahk trelli kloppimise haamriga** „enne" tuliseks. Kui arvatakse, et nahk küllalt jahtunud on, kordub lugu haamriga uuesti".[2]

Kartsa ebainimlikes tingimustes juhtus sedagi, et mõni kriminaalvang end meelega vigastas, siis määrati vanglaülema poolt tavaliselt veel 7 kartsapäeva karistust juurde. Kartsa kasutati vanglates ka simulantide ja hüsteerikute eraldamiseks, millise sildi all viidi tavaliselt "kartsakultuur" kõrgeimale tipule.

---

* Kartsaruum oli aknaga, või valgustatud

** Loomulikult liigendati kartsakaristust ka teistele ajaühikutele - 1-2 päeva, 5 päeva, 14 päeva jne.

1) Eesti - türmide maa, lk. 8

*** Peeldakse nähtavasti haamrit, millega mõned ülevaatajad vajaduse korral vastu trelle kloppisid

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 105

Mis puutub poliitvangidesse, siis need olid tänu kollektiivsele võitlusele kartsas hullusärgist ja seljatagustest raudadest vabastatud.[1]

Nagu öeldud, rakendasid vanglavõimud kartsamäärasid erinevalt, sõltuvalt karistusaluste režiimist, süüteo raskusest ja süüaluse reputatsioonist ülemate silmis. Tallinna Keskvanglas näiteks kasutati 1920-ndate aastate teisel poolel alljärgnevat süsteemi:

Vanglast väljasaadetud kirja sattumine vangla kantseleisse	7 päeva pimekartsa
Kiri päevauudistega	7 päeva kartsa
Kiri töölisliikumise aktuaalsete probleemide kohta	14 päeva kartsa
Haavavaid ütlusi riigikorra kohta sisaldav kiri	1 kuu kartsa
Kiri vabašifriga, morse	kogu kopgilt üheks kuuks kõik õigused ära
Protest valitsusasutustele ilma sõnata "palve"	1 kuu ilma õigusteta
Demonstratsioonid, mailaulud	1 kuu kartsa
"Laulukoori" mitte laialiminek	7 päeva kartsa lisaks[2]

Tallinna Karistusvangla ülem A. Kõrge karistas oma määrusega 30. aug. 1924.a.[3] gruppi poliitvange toidu üle nurisemise, rahukogu prokuröri vastu "väljakutsuvalt ja demonstratiivselt" ülalpidamise eest 3 päeva kartsaga ja võttis ära kaheks korraks õiguse omastega kokku saada ja väljastpoolt toiduaineid tuua. Karistatud poliitvangide hulgas olid Herman Arbon, Joh. Lauristin, Al. Leevald, Joosep Saat jt. 25. veebr. 1925.a.[4] jättis karistusvangla ülem A. Kõrge 40 poliitvangi vabariigi aastapäeval "demonstratiivse Internatsionaali laulmise eest" kuuks ajaks ilma õigusteta. Karista-

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 9
2) Samas, lk. 20
3) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 1997, l. 16-20
4) ENSV ORKA, f. 55, nim. 1, s.-ü. 2001, l. 3

tute hulgas olid Aleks. Kaasik, Joosep Saat ja Joh. Lauristin. 1927.a. karistati keelatud kirjanduse varjamise eest Tallinna Karistusvanglas Juhan Puskarit kõigi õiguste äravõtmisega kaheks nädalaks.[1]

1928.a. mais võeti Vangimaja kodukorra § 185 p. 1-e põhjal üheks kuuks kõik õigused Tallinna Eeluurimisvanglas Solomonia ja Juliana Tellmanilt, Elfriede Morgensonilt, Salme Raeksonilt jt. Süüdistuseks oli 1. mail kambrites laulmine.[2] Ludmilla Ausmanni karistati 14 ööpäeva kartsaga selle eest, et ei andnud välja salajast kirja.[3] Alviine Puusepp mõisteti 30 öö-päevaks kartsa provokaatori paljastamise eest.[4] Mis puutub kollektiivsesse karistusse - karistuskuusse* - siis koos õigusega kirjavahetusele, ajalehtedele, kokkusaamistele, raamatukogu kasutamisele, väljast toidu saamisele jne. katkes ka igasugune side välismaailmaga. Sel juhul viidi kongist kõik isiklikud kaustikud, pliiatsid, tint ja paber... "Kollektiivkaristus" oli terav klassivõitluse vorm, mille puhul oli tegemist lausa välikohtu meetodiga. Kui üks vahialune tembeldati süüdlaseks, pidid tema pärast ka kõik teised kannatama.[5]

Vangimajade kodukorra distsiplinaarmäärustik oli kodanlikus vanglas poliitvangide represseerimise peamiseks aluseks. See lubas vanglapraktikas laialdaselt kasutada kõigi vangiõiguste äravõtmist ja julma piinamisvahendi - kartsa - rakendamist. Viimane võimaldas massiliselt ohustada revolutsiooni eest võitlejate elu ja tervist, mis oli ühe osa vanglavõimude tegevuse otseseks eesmärgiks.

Distsiplinaarkaristuste rakendamise kohta tähtsamate kartsaliikide osas toome alljärgneva tabeli:

---

1) ENSV ORKA, f. 55, nim. 3, s.-ü. 1, l. 9
2) ENSV ORKA, f. 56, nim. 1, s.-ü. 6588, l. 16
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 664, l. 1
4) Samas.
* Üheks kuuks kogu kambrilt õiguste äravõtmine
5) Eesti - türmide maa, lk. 23

Tabel nr.5

Distsiplinaarkaristused kartsaga Tallinna Karistusvanglas[1] liikide järgi

Kuritöö liigid / Aastad	1923	1925	IV 1926–IV 1927
Kartsaga karistusjuhtude arv	41	76	86
Sellest:			
1) Vangla kodukorra rikkumisi	5	16	16
2) Salajane kirjavahetus ja keelatud läbikäimine	5	9	21
3) Põgenemise katsed	-	5	-
4) Tööle minemast tõrkumine	-	6	-
5) Administratsiooni ja valvurite "haavamine", sõnakuulmatus ja kambrites laulmine	10	6	41
6) Teiste vahialuste ässitamine	3	-	2

Nagu tabelist selgub, suurenes Tallinna Karistusvanglas kartsaga karistusjuhtude arv aastail 1923–1927 kahekordseks. Seejuures anti karistusi eelkõige Vangimaja Kodukorra rikkumise, salajase kirjavahetuse ning keelatud läbikäimise, samuti administratsiooni ja valvurite "haavamise", või neile sõnakuulmatuse ülesnäitamise ning kambrites laulmise eest.

Ühesk kodanliku Eesti naaberriigis ei olnud poliitvangide keskmine karistusmäär nii kõrge kui Eestis. Kui Lätis loeti kodanliku diktatuuri perioodil kõrgemaks karistusmääraks 6–7 aastat sunnitööd, siis Eesti klassikohtule oli see teatavasti alammääraks. 1928–1930. aasta protsessides oli karistuste ülemmääraks keskmiselt

1) ENSV ORKA, f. 55, nim. 2, s.-ü. 24, l. 74;
nim. 1, s.-ü. 2002, l. 100;
nim. 1, s.-ü. 1998, l. 84.

12 aastat.[1] Selleks ajaks oli Eesti poliitvangide põhikaader kujunenud "eluaegseiks sunnitöölisteks", kellest enamikul oli 7-10.aastat oma elust möödunud vanglas. 1932.a. ulatus Eesti poliitvangide üldine sunnitöö aastate arv 3500-ni[2].

Tuleb silmas pidada, et igale poliitvangile langes aastate kaupa veel küllaltki suur distsiplinaarkaristuste koormus. Vaatleme näiteks kartsa karistuspäevade koormatust Tallinna Keskvangla 45 poliitvangi juures 1930.a.

Tabel nr.6

Kartsapäevade arv Tallinna Keskvanglas igale vangile[3] 1.I 1930-1.X 1931

Kriminaalvangide ühiskambrites		Poliitvangide ühiskambrites					
Vangi nimi	Päevade arv	Vangi nimi	Päevade arv	Vangi nimi	Päevade arv	Vangi nimi	Päevade arv
1. Joh. Sillenberg	41	1. Stamm	12	17. Petree	7		
2. Kusmin	27	2. Sein	20	18. Mäemat	12		
3. Vits	14	3. Busch	14	19. Roots	7		
4. Ed. Kull	10	4. Hansen	12	20. J. Saat	10		
5. P. Bauman	14	5. Seaver	14	21. K. Pauk	7		
6. Tulp	56	6. Tipman	8	22. Reinson	7		
7. Tarum	33	7. G.Abels	14	23. Anton	10		
8. Vits	24	8. Mets	10	24. Poobus	12		
9. Kitsing	42	9. Pruljan	38	25. Oravas	3		
0. Rich.Ehrlich	73	10. Tõnisson	12	26. A. Mui	20		
. Reinstein	40	11. Tinnori	3	27. A.Veimer	65		
2. Randorf	17	12. Rootsi	9	28. H.Allik	14		
3. Aksel	33	13. Rea	3	29. Toomingas	3		
		14. Madal	10	30. Zilmer	12		
		15. V.Allik	12	31. Nael	54		
		16. B.Kumm	39	32. Jakobson	14		
		Kartsapäevi kokku: 835					

Keskmine kartsapäevade arv kriminaalvangide kambris: 32,8
Keskmine kartsapäevade arv poliitvangide kambris: 18,55

1) Eesti - türmide maa, lk. 10
2) Samas.
3) Samas, lk. 22

Tabelist nähtub, et 1 3/4 aasta jooksul oli kriminaalvangide ühiskongides iga poliitvangi keskmine kartsapäevade arv 32,8. Poliitvangide ühiskongides aga oli see samal ajal 18,55. Peab märkima, et niisuguse proportsiooni põhjuseks oli venglavõimude tava poliitvangide ühiskongidest laialipaisatud "asunikke"* rohkem kartsaga karistada. Poliitvangide ühiskongide elanikke nn. "kodumaalasi" aga karistati enamasti õiguste äravõtmisega. Vangidele langev koormus on olnud antud ajavahemikul kõige suurem Rich. Ehrlichil (73 p.), A.Veimeril (65 p.), poliitvang Tulbil (56 p.), poliitvang Naelal (54 p.), Joh. Sillenbergil (41 p.) jne.

Mis puutub karistuskoormuse jaotusse üksikute kambrite viisi, siis ei olnud ka see ühtlane. Toome näiteks Tallinna Keskvangla poliitvangide ühiskambri nr. 39

Kartsapäevade arv Keskvangla 39.kambris[1] 1.I 1930-1.X 1931

Poliitvange kokku	Iga vangi kartsapäevade arv	Kollektiivsete karistuskuude arv
13	13,6	-
13	71,75	10,25**

Näeme, et siin oli 13-st poliitvangist igaühel keskmine kartsapäevade arv 13,6. Kui aga lisada siia juurde ka kogu kambri kollektiivsed karistuskuud, näeme, et keskvangla 39. kambris viibis iga poliitvang 1 3/4 aasta jooksul kartsas 85,35 päeva, s.o. ligikaudu 3 kuud.

Eelpooltoodud faktid kõnelevad aastate lõikes vangla surverežiimi tugevdamisest ja poliitvangide distsiplinaarkaristuste koormuse pidevast suurenemisest. See oli muuhulgas seletatav ka poliitvangkonna ideelise ja organisatsioonilise konsolideerumisega 1920-nda te aastate lõpul. Seoses sellega aktiviseerus poliitvangide kollektiivne vastupanuvõitlus, laienesid selle võitluse meetodid.

---

* Kriminaalvangidega koos asunud poliitvangid

1) Eesti - türmide maa, lk. 22

** Kodukorra järgi võrdus 1 karistuskuu 7 päeva kartsaga.

"Vangla ei lakka olemast üks klassivõitluse lahingvälju", kirjutasid poliitvangid tollal oma kirjades. "See kõik ei kohuta kommunistlikke töölisi valge Eesti türmides. Meie selgroogu ei suuda murda nende kartserid, nende näljutamised, nende piinamised".[1]

2. Vägivalla ja "meelitustega" poliitvangide vastu

Distsiplinaarmäärustiku ja kodukorra "seadusliku" vägivalla kõrval kujundasid kaitsepolitsei ja vangistusasutused poliitvangide vastu veel salajased surve- ja vägivallameetodid, millega poliitvange lakkamatult mõjutati.

Iga revolutsiooni eest võitleja vangistus algas tegelikult Kapos ja lõppes mõnes "demokraatliku Eedeni" vanglas. Juba Kapo kongides tutvustati tulevast vangi näljutamise-, unetuse- ja peksumeetodiga, mille abil peeti päevade viisi ülekuulamist, et valmis koostatud süüdistust kätte saada. Kõik see jätkus veidi teistsuguste meetoditega vanglas. Tallinna Keskvanglas oli eeluurimisel olevate kohtualuste jaoks eraldi jaoskond. Seda asjaolu kasutasid Kaitsepolitsei agendid salajaste "agentuurandmete" kogumiseks ja provokaatorite värbamiseks. 1930. aastal olid siin provokaatoriteks Matsov, Järve, Lulli, Maaring, Kerba jt.[2] Keskvangla Eeluurimisosakonnas võis iga vang provokatsiooni ohvriks langeda, sest sageli viibisid neis kongides ka vangirüüs Kapo agendid ja nuhid.[3]

"Täieõigusliku sunnitöölisena" sattus poliitvang vanglas ägeda klassivõitluse keskpunkti, kui leiti midagi "kahtlast", algasid läbiotsimised. Kõigepealt uuriti läbi vangivahid, siis kriminaalvangid, kes tavaliselt oma enamikus siiski valvurite provokatsioonile ei alistunud. Üldse olid vangla provokaatorid "olude sunnil" koondunud "omaette" kambritesse, sest teistest kambritest kihutati nad

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 10
2) Samas, lk. 14
3) Samas, lk. 15

juba ilmumisel minema.[1] Läbiotsimistel peeti silmas ka vangide igapäevast liikumisteed, et avastada kambrivälised "kirjakaste". Aastate jooksul kujunes siingi oma meetod: kirja avastamisel loeti see läbi ja pandi endisele kohale tagasi. Mõne aja jooksul võis valvur niiviisi tundma õppida kirjavahetuse mõtet ja edaspidiseid kavatsusi. Karistused olid tabamisel reeglina karmid ja võisid tabada kogu kambri elanikkonda.

Siinkohal paar sõna kambrivanemast.[2] Vangla juhtkond püüdis selle ametisse määramisega kambri ühtsust lõhkuda ja provotseerida reetmisele. Kambrivanemalt nõuti vastutamist kaasvangide ülalpidamise ja korra eest; selle puudumisel määrati kambrivanemale karistus. Mis puutub poliitvangide ühiskambreisse, siis ei esinenud siin reetmisi kunagi, küll aga karistamisi.

Mis puutub läbiotsimise tehnikasse vanglas, siis oli see vangide suhtes julm, väljaspool igasuguseid inimlikkuse reegleid. Läbiotsimise vahendeiks olid peamiselt võti, rusikas ja konts... "Kui valvur tahtis kätte saada mõnda kirja, pitsitas ta kõigepealt oma ohvri kõri, et "tonksu" allaneelamist takistada, edasi murdis võtmega lahti suud ja väänas käsi..."[3] Tallinna Keskvanglas peksis 13. dets. 1929.a. valvur Tammik poliitvange Valdsaki võtme ja rusikatega siniseks, Leena Laidi otsiti läbi ja mõnitati haigena.[4]

Poliitvangide kirjadest võis lugeda:

"Vangidega ümberkäimine on eriti toores Keskvangimajas. Siin on ametnikke, kes mujalt vanglatest ja politseist peksmise pärast on tagandatud. Karistusvangimajas pole lugu parem. Viimasel ajal on

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 18
2) Samas
3) Eesti - türmide maa, lk. 21; EKPA, f.27, nim. 1. s.-ü.676, l. 123
4) Samas

sinna peale alatiste timukate ametisse võetud üks kauaaegse praktikaga eriteadlane piinamise alal - endine Eeluurimisvangla vanemvalvur Mihkelson".[1] Tavaliselt peksid valvurid vange kartsa- ja üksikkongide koridorides, kus keegi ei juhtunud nägema. 1929.a. sugisel peksti kartsakoridoris vanemvalvur Sidruni poolt Mihkel Tulpi[2].

4. nov. 1921.a. peksis ja sõimas Tallinna Keskvangla ülema abi Knoll poliitilisi vange. Kui viimased kirjutasid protesti kohtupalati prokurörile, ei andnud vanglaülem K. Adalberg seda edasi "lubamatu tooni pärast".[3] K. Adalberg käitus ise samuti poliitvangidega toorelt, nõudis näiteks, et poliitvangid temaga kõneldes seisaksid põlvili. Mõnikord ähvardas K. Adalberg teha vangid taltsaks "kui koerakarja"...

1922.a. augustikuus tungisid Tallinna Keskvangla vangivahid joobnud olekus kallale poliitvangidele Heinrich Augervaldile. Augervaldi peksti nii, et tal suust ja ninast veri jooksma hakkas.[4]

6. okt. 1922.a. heideti Tallinna Eeluurimisvanglas poliitvang Eduard Kaasik kartsa kaebuse pärast kõlbmatu toidu üle. Kohe pärast seda kuulsid vangid kambritesse väljast kisendamist ja appihüüdmist. Jalutuskäigu ajal nägid nad, kuidas tunnimehed kedagi käte ja jalgadega peksid. Õhtuks ei toodud Kaasikut enam tema harilikku kongi tagasi, öösel oli kartsas uuesti appihüüdmist kuulda.[5]

Peks ja füüsilise piinamise meetod olid poliitvangide kohtlemisel vanglas alati esikohal. Kui sel ajal teistes Euroopa kapitalistlikes riikides võideldi avaliku füüsilise karistamise - kui

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 62
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 123
3) I Riigikogu, IV istungjärk. Protokollid nr. 64-90, vg. 687-688
4) I Riigikogu, VIII istungjärk. Protokollid nr. 143-184, vg. 694
5) Samas

keskaegse barbaarsuse - vastu,[1] siis Eesti kodanlus, nagu näeme, ei kasutanud seda mitte alaealiste vaid täiskasvanute juures.

Vanglate kodanlikud võimukandjad kasutasid poliitvangide mõjutamiseks muidugi ka mitmesuguseid "rahulikumaid" meetodeid. Üheks abinõuks selles valdkonnas oli vangide Hooldamise Seltsi tegevus.* Seltsi liikmed organiseerisid harilikult vestlusi karskusest ja kõlblusest, arendasid vanglas laulu ja muusikat, korraldasid vangidele meelelahutuslikke üritusi.[2] 1926.a. asutasid selle seltsi liikmed Tallinna Keskvanglas kooli, kus õpetati vangidele keeli ja matemaatikat. Mõne aja pärast kodanlus leidis, "et riigi raha on siiski kahju niisugusele üritusele raisata" ja kool suleti.[3] Vahialuste "hingede päästmisega" tegelesid misjonärid-kirikuõpetajad.[4] Viimased püüdsid kriminaalkurjategijaid "ümberkasvatada", neid "õigele teele" juhtida, korraldades selleks vanglas jutlusi ja laenutades vaimulikku kirjandust. Pahatihti olid aga vanglas misjonärideks niisugused "jumalasulased", kes tegelesid rohkem "kaubandusküsimustega". Vangla misjonäride vahendusel käis mitmesuguste esemete müük-ost ja salajane spekuleerimine.

Poliitvangid boikoteerisid nii Vangide Hooldamise Seltsi, kui ka kodanliku kooli ja "hingepäästjate" tegevust, nähes selles klassivaenlase abinõu poliitvangkonna ühtsuse lõhestamiseks.

Kodanlikud vanglavõimud deklareerisid sageli, et "vangide kaitsjad" olevat prokurör, vangla inspektor ja vangla kuraator. Tegelikult need isikud, külastades vanglat, ei võtnud midagi ette poliitvangide olukorra parandamiseks. Mõnikord võeti küll kaebusi vastu, kuid tegelikult neid ei lahendatud. Lahendamata kaebused

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 20

* Vangide Hooldamise Seltsi esinaiseks oli proua Mahoni, Vangimajade Peavalitsuse ülema naine

2) Vangimajade kodukord, § 49

3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 678, l. 8

4) Samas

tunnistati hiljem mittepõhjendatuiks ja kaebuse esitajaid hoopis karistati.[1]

Nimetatud vangide "kaitsjad" ahvatlesid "korralikuma käitumisega" vange "kondiloopimisele".* 1928.a. veebruaris näiteks kavatses Eesti kodanlus koos sotsidega tähistada oma riigi kümnendat aastapäeva ja tahtis sel puhul oma "armulikkust" ülesnäidata. Kaitsepolitsei nuhkide, hooldajate ja vangivalvurite kaudu hakati levitama kuuldusi, et poliitvangid võivad saada vabaks, kui nad esitavad armuandmispalved. Kuuldusi levitati ka vangide vähemteadlike omaste hulgas, et nende kaudu vange mõjutada.[2]

Sageli ahvatleti vanglavõimude poolt ennetähtaegse vabastamise, nn. skidkaga, kui vangil oli pool karistusaega kantud ja ülalpidamine leiti olevat "eeskujulik". Need, kelle karistusaeg oli lühem, näiteks 4–6 aastat, olid sellest mõnikord huvitatud. "Vaatamata survele ja "isalikele" ettepanekutele on poliitvangide seisukoht armupalumiste suhtes endiselt jäänud eitavaks", kirjutas "Vangimaja Kiir" 1. dets. 1929.a.[3] Poliitvangid võitlesid armupalumise ja skidkade küsimuses aastate viisi üldise amnestia, kui kogu töölisklassi elulise vajaduse ja nõudmise eest. Ja kuigi igal aastal üksikuid armuandmispalveid esitati, suurendas nende arvel kõhklejate väljalangemine ülejäänud poliitvangkonna ühtsust ja ideoloogilist tugevust.

Poliitvangide represseerimiseks ja mõjutamiseks kasutati kodanliku Eesti vanglais muude tegurite kõrval veel poliitvangide ja kriminaalvangide paigutamist ühistesse kongidesse. 1924.a. hoiti mõlemaid vangiliike koos Tallinna Keskvanglas, Tallinna Eel-

---

1) EKPA, f. nr. 27, nim. 1, s.-ü. 687, l. 10

* Armuandmispalvete esitamisele.

2) Trellide taga, lk. 417

3) EKPA, f. nr. 27, nim. 11, s.-ü. 5, l. 4–5

uurimisvanglas, Iasnamäe vanglas; Narva, Võru, Pärnu ja Tartu vanglates.[1]

Kuigi aastate jooksul oli mitmel korral Kohtuministeeriumis arutusel poliitvangide kriminaalvangidest eraldamine (mida poliitvangid pidevalt nõudsid),* ei lahendatud seda küsimust lõplikult kunagi. 1928.a. näiteks kandis Tallinna Karistusvanglas karistust 100 poliitvangi,[2] kuid umbes 50% neist olid endiselt kriminaalvangide ühiskongides (nr. 41,42, 43, 44). Tallinna Keskvanglas[3] oli 1929.a. samuti vangide liigitus lõpuni teostamata. Ka seal oli umbes 50% vangidest segakongides, kuna poliitvangide ühiskambreid oli ainult 3.

Võrreldes poliitvangidega omasid kriminaalvangid paljusid soodustusi. 1920-ndate aastate lõpul "võisid nad oma riideid kanda, sagedamini omastega kokku saada ja kirjutada, lugeda värskeid ajalehti".[4] Kriminaalvangidel olid ka võrdlemisi vabad liikumisvõimalused oma jaoskonnas ja isegi vangla õuel.

Hoolimata mõnedest režiimivahedest ja erinevaist tõekspidamistest moodustasid poliitvangid ja kriminaalvangid ühtse vanglakollektiivi. Mõnedest poliitvangide poolt organiseeritud vastupanuaktsioonidest (toitlusrahutused) võtsid osa ka kriminaalvangid. Kodanliku Eesti poliitvangide üheks ülesandeks vanglas oli kriminaalvangidega normaalsete suhete säilitamine, nende toomine oma kollektiivi mõju alla.

---

1) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 134, l. 16

* Selline nõue oli fikseeritud ka Vangimajade kodukorra § 93.

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, l. 26

3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 31-32

4) Samas, l. 32

3. Reaktsiooniline "painduva karistuse süsteem" Uues Vangistusseadustikus

1931.a. kehtestati Uue Vangistusseadustikuga[1] ka uus vangistusasutuste kodukord, millega viidi vanglatesse nn. "painduva karistussüsteem".* Kodukorra kõige "kurikuulsamad paragrahvid" olid 192, 201 ja 221-233. Paragrahv 192 võttis vangidelt igasuguse protestimise võimaluse, sest "vahialuste kaebused ei võinud põhjendatud olla maksvate määruste arvustamisega või nende puuduliku ettetoomisega". § 201 keelas vahialustel "igasuguse läbikäimise välismaailmaga ilma sellekohase loata". §§ 221-233 kehtestasid kõigis vangistusasutuses töösuunduse.[2]

Mis puutub uude karistussüsteemi[3], siis jagati selle põhjal kõik vahialused liikidesse: a) katsealused b) paranejad d) eeskujulikud. Liigid olid rõhutatud väliste tunnustega - katsealustel üks, paranejail 2 ja eeskujulikel käisel 3 kollast paela. Nii paranejad kui eeskujulikud olid ette nähtud paigutada kumbki eraldi kambritesse.

Vangiliikide õigused sõltusid "paranemise" astmest.

Kaitsealused - võisid iga kahe kuu tagant kirjutada 1 kirja, kohtuda omastega ja saada väljast 2 kg. toiduaineid.

Paranejad, I järk - võisid 6 nädala tagant kirjutada 1 kirja ja kohtuda omastega; saada väljast 4 kg. toiduaineid.

II järk - võisid 4 nädala tagant kirjutada 1 kirja, kohtuda omastega ja saada 4 kg toiduaineid.

---

1) "Riigi Teataja" nr. 20, 10. märts 1931

* Uus karistussüsteem koostati Lääne-Euroopa ja Ameerika vastavate eeskirjade järgi ning täiendati kodumaise praktikaga

2) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 205, l. 1-59

3) Samas, l. 60-63

III järk - võisid 2 nädala tagant kirjutada 1 kirja, kohtuda omastega ja saada 4 kg toiduaineid.

Peale selle võisid paranemisjärkudes olevad vangid lugeda vastavalt 1 kuu - kuni 1 nädala vanuseid ajalehti; suitsetada vabalt; kasutada oma patja ning voodipesu ja võtta osa võimlemisharjutustest.

Paranemisjärkudesse paigutamisel hinnati vangide käitumist ja tööoskust erilise markidesüsteemi[1] alusel. Iga margi "väljateenimiseks" anti vangile aega 1 kuu. Selle margi sai vang muidugi ainult "hea käitumise ja töövusinuse puhul", kuna mitterahuldava käitumisega vangilt võeti üks mark ära; sootuks halva käitumise ja töötamise korral aga võeti ära kaks marki. Vastavalt markide arvule viidi vange üle paranemisjärkudesse, kusjuures vajalike markide hulk oli seda suurem, mida suurem kellegi karistus. Näiteks vajas eluajaks sunnitööle mõistetud poliitvang kokku 44 marki, et "katse alt" paranejate I järku saada. Kuueks aastaks sunnitööle mõistetud poliitvang vajas samasse järku jõudmiseks ainult 13 marki jne.[2]

Uues kodukorras olid kirjeldatud ka kõik käitumise ja töötamise erijuhud[3] markide saamisel. Paragrahv 251 põhjal loeti näiteks heaks: vastuvaidlematut alistumist vangistusasutuse korrale, tõrkumatut käskude täitmist, "ilmset töötahet", rahuldavaid tulemusi tööproduktiivsuse mõttes, ausust ja hoolsust tööriistade käsitsemisel.

Paragrahv 254 alusel loeti halvaks käitumiseks ja töötamiseks: "kergemeelset kõrvalekaldumist" vangistusasutuste korra

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 205, l. 64
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 69
3) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 205, l. 64-66

nõudeist, käskude mitte täpset täitmist, "salalikku ehk mitteavameelset" suhtumist vangistusasutuste administratsiooni, mitte edukat töötamist, kui see ei tulene tööoskuse puudumisest.

Halvaks käitumiseks ja töötamiseks loeti: (§ 255) mittealistumist vangistusasutuse korrale, korduvat käskude mittetäitmist, või vastupanu avaldamist korralduste täitmisesse, tahtlikku või korduvat korrarikkumist, põgenemiskatset või teiste vangide põgenemisel abistamist, ilmset töötahte puudust ja nähtavat laisklemist töö juures ning niisuguste tegude toimepanekut, mis osutuvad hädaohtlikuks vangistusasutuste kodukorrale.

Poliitvangide reageerimist uuele süsteemile iseloomustatakse ühes vanglast saadetud kirjas järgmiselt:

..."Painduv karistustäitmise kord" jagab vangid vastavalt nende paranemisele viide järku, andes igale järgule eelmisest veidi rohkem süüa ja kehakatet, muidugi vangi enda arvel... Katsealused, kõige madalam liik, saavad kahe kuu kohta 2 kg. lisatoitu, neile on keelatud omad soojad riided, pesu ja ajalehed... Seadus on oma teravikuga sihitud poliitvangide vastu, asetades neid ühest küljest näljaratsioonile ja võttes ära ajalehed. Teisest küljest püüab killustada ja lõhkuda poliitvangide ühtsust "astendamise ja liigitamise teel... Vangid korraldasid nii Kesk- kui Karistusvanglas sel puhul 7 päevase näljastreigi... Ükski poliitvang ei võta marke vastu, ega tunnista mingit paranemist...[1]

Ajalehele "Edasi" kirjutasid poliitvangid Tallinna Karistusvanglast:

"Klassivõitluse jätkajate vastu vanglas on fašistlik jõuk kuulutanud kah "kaitseseisukorra" - Uue Vangistusseadustiku". Kirjas

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, l. 69

märgitakse, et poliitvangid ei lakka võitlemast ka uutes tingimustes. "Pärast nõudmiste esitamist Vabariigi valitsusele karistati meid keelatud ühenduse pidamise eest omavahel (tekst oli kõigil ühine) ning "haavava väljendusviisi ja valeandmete ettetoomise eest".[1]

Kirjast selgub, et Lasnamäe poliitvangid suhtusid nördimusega nende paigutamisse "katsealuste" järku. Ka siin võeti poliitvangidelt ajakirjanduse saamise õigus; kirjutamise õigus jäeti üks kord kahe kuu tagant. Vangidele lubati ainult kasvatusliku sisuga raamatuid. "Poliitvangidelt võeti lisatoit veebruarist - augustini, ning keelati soojade pealisriiete, kampsunite ning pesu kandmine... Poliitvangide protest uue fašistliku näljutamise ja külmetamise seaduse vastu jätkub".[2]

"Vangimaja Kiires"[3] kommenteeriti Uut vangistusseadustikku 1. märtsil 1930.a. Ajalehes paljastati kodanlike ajalehtede jultunud valet, et uus seadustik olevat maailmas kõige humaansem... "Mitte kasvatamine, vaid kõige avalikum terror on selle seadustiku sisuks, abinõudeks endiselt karts, üksikkong, "asumisele" saatmine... Vahialuseid parandatakse tööle sundimise, markide ja valega "koju laskmisest"... Kõik need lubadused ja margid ei muuda poliitvangide seisukorda. Seaduses kõneldakse, et "tööpõlguse ja halva ülalpidamise puhul kaotavad vahialused kõik margid", kuid meie - poliitvangid - oleme nad juba ammu ära viskanud"...[4]

Fašistliku kodanluse poolt vanglates kasutuselevõetud "painduva karistuse süsteemis" süstematiseeriti kodanluse pealetungiplaan ja eesti proletaarsete poliitvangide likvideerimise kogemused lõplikult.[5] Uue süsteemi kaudu "pidi" iga vanglas viibiv

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, l. 73
2) Samas, l. 74
3) EKPA, f. 27, nim. 11, s.-ü. 7, l. 30
4) Samas
5) Eesti - türmide maa, l. 24

klassiteadlik tööline muutuma vangla terrori abil "kuulekaks", sest põhimõtteliselt 1930-ndate aastate kriminaalseadustik parandamatuid kurjategijaid enam ei tunnistanud. Sisuliselt jaotas uus süsteem aga poliitvangid kartsa, kollektiivse karistuse, valvuri rusika ja kontsa avaliku režiimi läbiviimise jaoks ainult erinevaisse liikidesse.[1]

Kuna oli teada, et poliitvangid vanglavõimude "eksperimentidele" siiski ei alistunud, oli vangistusseadusesse võetud säte, mis nõudis "parandamatuse"korral vahialuseile pikaajalist isoleerimist. Niisuguse liigi all mõeldi eelkõige poliitvange.[2] See asjaolu oli ka põhjuseks, miks alates kodanliku diktatuuri teise aastakümne algusest ehitati kõikidesse vanglatesse arvukalt üksikkonge ja kartsereid. Sellises üksikkongide võrgus leidis fašiseerunud kodanlus oma avalikule vangladiktatuurile kõige selgema väljenduse.

Mis puutub "painduva karistussüsteemi" ideoloogilisse tagamõttesse, siis püüti sellega poliitvangide võitluse maailmavaateline alus redutseerida ümber kuritegelikuks ja suruda poliitvangid ühtsesse raamidesse kriminaalvangidega.

Uus vangistusseadustik tervikuna oli seni kehtinud vangiasutuste seadustest ja korraldustest tunduvalt reaktsioonilisem. Vangistusasutuste uue kodukorraga kehtestati ametlikult ihunuhtlus vanglates kartsa ja piinamiste näol. Mis puutub kartsa "soovitatavusse ja põhjendusse", siis seda tegi 136 paragrahv järgmiselt: arstid on kindlaks teinud, et 14 päeva pimekartsa - kui kolmas päev vaheldub hariliku toiduga - ei mõjuvat vahialuse tervisele kuigi märgatavalt[3]... Vahialuse õigused jaotati nüüd kaheks: ühed püsivad ja võrdsed kõikidele vahialustele (eeskujulikud), teised painduva iseloomuga soodustused ja ergutused vahi-

---

1) Eesti - türmide maa, lk. 25
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 7, l. 30
3) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 207, l. 27

aluste parandamisel (katsealused ja paranejad). Mis puutub distsiplinaarkaristusse, siis oli ette nähtud neid kohaldada ainult katsealuste juures, kuna paranemisel olevaile vahialustele neid enam ei rakendatud (§ 137).[1]

---

1) ENSV ORKA, f. 76, nim. 2, s.-ü. 207, l. 27

Neljas peatükk

VANGLA PARTEIORGANISATSIOONI TEGEVUS JA POLIIT-VANGIDE ABISTAMINE MOPR-i POOLT

1. EKP vanglaorganisatsiooni moodustamine

Kodanliku Eesti vanglate poliitvangid kuulusid kommunistlike vangide vanglaparteiorganisatsiooni, mis moodustas Eestimaa Kommunistliku Partei ühe algorganisatsiooni.[1] Eestimaa Kommunistliku Partei vanglakollektiiv oli oma juhtiva organi - Vangimaja büroo ("Vabe") kaudu ühenduses EKP Keskkomitee Illegaalse Bürooga. Tallinna Keskvangla "Vabe" täitis ka poliitvangide-kommunistide ülemaalise juhtiva keskuse funktsioone.

Vangla parteiorganisatsioonil kujunesid oma töös välja alljärgnev struktuur ja ülesanded. Igas kambris, kus oli rohkem poliitvange, valiti kambri büroo - "Kabe". "Kabe" organiseeris kambri vangide poliitilist ja haridusalast enesetäiendamist (loenguid, vaidlusi, õppimist), juhtis sidepidamist teiste kambritega. Samuti korraldas "Kabe" toitlustamist. "Kabe" pidas sidet jaoskonnabürooga - "Jabega". Viimane valiti sel juhul kui jaoskonnas oli rohkem kui üks poliitvangide kamber. Kambrid leppisid omavahel kokku, missugune neist moodustab "Jabe", kusjuures viimase isikuline koosseis jäi teistele kambritele teadmata. "Jabe" lahendas jaoskonna poliitvangide ühiseid küsimusi ja pidas sidet vangla bürooga. "Vabe" isikuline koosseis valiti analoogilistel põhimõtetel "Jabega". Eriaegadel kuulusid Vanglabüroo koosseisu H. Allik, H. Arbon, J. Kamberg, J. Lauristin, A. Murro, K. Pauk, P. Petree, A. Veimer jt.[2]

Vanglabüroo esitas poliitvangide perele läbiarutamiseks ja otsustamiseks kõiki poliitvange puudutavaid probleeme, nagu näiteks

---

1) Trellide taga, lk.10-13

2) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, lk. 150

suhtumine armuandmise ja vanglast ennetähtaegse vabastamise palvetesse, kodanluse poolt vangidele organiseeritud koolidesse, poliitvangide töölesaatmisse jne. Vanglabüroo organiseeris ühiste protestikirjade esitamist võimuorganeile ja kõiki teisi kollektiivse võitluse vorme. "Vabe" organiseeris ka vanglaajakirjanduse väljaandmist.

Vanglabüroo juhtis kogu vangla parteiorganisatsiooni tegevust, pidas sidet teistes vanglates ja vabaduses olevate revolutsionääridega; võttis "Jabe" ja "Kabe" ettepanekul vastu ja heitis välja poliitvangide organisatsiooni liikmeid. Nii "Vabe", "Jabe" kui ka "Kabe" otsused kinnitas vastav poliitvangide kollektiiv häälte enamusega. "Vabel" olid parteis samad õigused kui rajooni või linnakomiteel.[1]

Mis puutub EKP vanglaorganisatsiooni vastuvõtmise tingimustesse, siis kahekümnendatel aastatel loeti poliitvangide organisatsiooni kuuluvaks kõiki poliitvange nende vanglasse sattumise ajast arvates. 1930.a. sügisest alates võttis aga poliitvangkond vastu otsuse, mille põhjal kõik vanglasse sattunud töölisliikumise aktivistid arvati alul kandidaatideks. Alles teatava katseaja möödudes loeti nad täieõiguslikeks poliitvangide pere liikmeteks, st. vastuvõetuks Kommunistlikku Parteisse. Selline katseaeg oli vajalik, et vältida juhuslike inimeste sattumist organisatsiooni[2].

Tallinna Keskvanglas moodustati kommunistlike poliitvangide organisatsioon teadaolevatel andmetel 1927.a. Kambrite kaupa toimunud üldhääletamisel võeti vastu organisatsiooni põhikiri ja organisatsioonilised põhimõtted.[3] Keskvanglas moodustatud vangla-

---

1) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, lk.149-150
2) Trellide taga, lk. 12-13
3) Joosep, Saat, Seespool trelle. Trellide taga, lk. 418.

büroo asus konspiratsiooni mõttes ühes kambris, ning koosnes 5-7 inimesest. Kambribüroo valiti Keskvanglas neis kambrites, kus oli vähemalt 4-5 partei liiget. "Kabe" koosnes tavaliselt 3-st poliitvangist: a) sekretär b) sidepidaja ja c) propagandist. Kambrites, kus oli vähem kui 4-5 parteiliiget, määras Vanglabüroo organisaatori, kes pidas sidet "Vabe", "Jabe" ja teiste kambritega ning tegi poliitilist propagandat selle kambri vangide hulgas.

Tallinna Keskvanglas organiseeris Vanglabüroo kolmekümnendail aastail järgmisi suuremaid kollektiivseid väljaastumisi:[1]

1) Iga aasta 1. mail laulsid kõik poliitvangid (ja mõnel pool ka kriminaalvangid) "Internatsionaali".

2) 3. jaanuaril ei võetud osa kaheminutilisest leinaseisakust klassisõjas langenute mälestamiseks.

3) Kollektiivsed protestid vangla administratsiooni omavoli vastu ja väljaastumised üksikute seltsimeeste kaitseks.

4) Protestid ja kaebused halva toidu üle, kütmata kambrite ja kartsade üle.

5) Pärast uut vangistusseadustikku organiseeriti 7-päevane näljastreik ja esitati nõudmised poliitvangide olukorra parandamiseks.

6) 1935.a. juunis esitati kollektiivne protest poliitvang F. Okki peksmise kohta kartsas, nõudes ühtlasi kartsade kütmist ja karistatuile sooje riideid.*

7) Alates 1936.a. kui sunniti** kõiki poliitvange töötama vangla töökodades, esitati nõudmised töökodade töötingimuste parandamiseks.

---

1) Feodor Okk, Lühikesed märkused Tallinna Keskvangla EKP kollektiivi kohta a. 1932-1938, Trellide taga, lk. 593-595.

* Osaliselt need nõudmised täideti 1935.a. Kartsaruume hakati kütma, ööseks anti sinel, ega võetud ära sooja pesu.

** Meenutame, et uue Vangistusseadustikuga kehtestati kõikidele vangidele töösundus. Poliitvangkonnas vastuvõetud otsuse kohaselt läksid poliitvangid tööle pärast ühekordset kartsakaristust, et mitte lasta end füüsiliselt hävitada.

Tallinna Keskvangla kommunistid juhtisid õppust ja poliitilise propaganda korraldamist. Selleks kasutati materjale nõukogude allikatest ja lisaks K. Marxi "Kapitali", ning Fr. Engelsi teoseid "Anti-Dühring" ja "Looduse dialektika".[1]

Keskvangla parteikollektiivi üheks tähtsamaks ülesandeks oli võitlus "kondiloopimise" ja "skidkade" vastu. Selles küsimuses võeti vastu otsused, mis pidasid eelmainitud teguviisi ühise distsipliini rikkumiseks ja poliitvangkonna ühtsuse lõhkumiseks. Poliitvangid, kes parteikollektiivi eelnimetatud otsust ei täitnud, heideti poliitvangide perest välja. Armu- ja skidkapalvete esitajad, kes hiljem soovisid poliitvangkonda tagasi pääseda, pidid enne seda läbi tegema aastase kandidaadiaja.[2] Selgituseks olgu öeldud, et poliitvangkonnast väljaheidetu kaotas mitte ainult poliitvangi õigused, vaid ka soodustused, mis olid kambrikommuuni* käsutuses. Kandidaadiks vastuvõetu sai kasutada esialgu sõnaõigust ja soodustusi, kuid oli ilma jäetud hääle-, valimis- ja muudest partei liikme põhiõigustest.

Tallinna Keskvangla büroo andis välja ka illegaalset ajalehte "Vangimaja Kiir", mis oma veergudel kajastas kõiki poliitvangide ellu puutuvaid küsimusi.

Tallinna Karistusvanglas moodustati kommunistlike poliitvangide organisatsioon lõplikult 1929.a.[3] Ka siin võeti alul partei liikmeks poliitvangid, kes arreteerimisel ei olnud parteisse kuulunud, kuid kes distsiplineeritud käitumisega ja ühistest aktsioonidest osavõtmisega seda õigustasid. Valiti "Vabe","Jabed" ja "Kabed". Tallinna Karistusvanglas valiti "Vabe" naisteosakonnas, "Jabe" mees-

---

1) Feodor Okk, Lühikesed märkused... Trellide taga, lk. 595.
2) Võitlus kestab... Trellide taga lk. 638
* Kommuunides võeti rangelt arvele kõik vangidele saadetud toitained ja rahalised ressursid ning korraldati ühistoitlustamist.
3) Olga Lauristin, 15 aastat "Demokraatliku Eedeni" trellide taga. Trellide taga, lk. 265.

teosakonnas. "Vabesse" kuulusid alul Aliide Sommerling, Ludmilla Ausman, Olga Lauristin, Juliane Telman ja Leena Laid-Parker. Lasnamäe "Vabe" andis välja illegaalset ajalehte "Vangla Hääl".

Lasnamäe vangla parteiorganisatsioon juhtis oma häälekandja kaudu kõiki poliitvangide eluavaldusi, organiseeris ühiseid väljaastumisi vanglavõimude vastu, võitles poliitvangide elutingimuste parandamise eest.

Vangla parteiorganisatsiooni põhiülesandeks oli koondada kõik poliitvangid ühtseks võitluskollektiiviks, ning anda vastulöök kodanluse alatule taktikale revolutsioonivõitlejaid rivist välja lüüa. Selleks oli vaja poliitvangide hulgas teha pidevat parteipoliitilist selgitustööd, tõsta nende revolutsioonilist meelekindlust, suunata neid iseõppimise teel oma üld- ja erialaseid teadmisi täiendama.

Kommunistlike vangide parteiorganisatsioon oli tihedais sidemeis EKP Keskkomiteega ja tegutses selle otsesel juhtimisel. Kõik poliitvangide kollektiivis vastu võetud tähtsamad poliitilised ja taktikalised küsimused esitati seisukoha võtmiseks EKP Keskkomiteele. Poliitvangide organisatsioon oli esindatud ka EKP konverentsidel. Kuna vangid arusaadavatel põhjustel konverentsidele enda delegaate ei võinud saata, volitati selleks vabaduses viibivaid kommuniste.

EKP Keskkomitee vahendas samuti väljastpoolt - MOPR-i* kaudu poliitvangidele materiaalse abi organiseerimist, juhtides MOPR-i rakukeste tööd Eestis. Näiteks saatis MOPR-i Täitevkomitee 1923.a. jaanuariks Eestisse instruktsiooni poliitvangide abistamiseks seoses Pariisi Kommuuni aastapäeva rahvusvahelise tähistamisega 18.3.1923.a.[1]

---

* Rahvusvaheline Revolutsionääride Abistamise Organisatsioon

1) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 320, lk. 24

Selles soovitati parteiorganisatsioonidel korraldada vangide kokkusaamisi omastega, organiseerida neile toidupakkide ja kirjanduse saatmist, kirjade kirjutamist. Vangide elust peeti vajalikuks avaldada sõnumeid illegaalses ajakirjanduses. 1926.aasta partei novembrikonverentsil arutati üksikasjalikult MOPR-i tegevust Eestis. Selle töö lõigu korraldamisega tegeles pidevalt üks illegaalne vastutav organisaator: 1925.-1926.aastal Helene Paju, 1928-1929.aastal Irene Ots-Adamson, 1929-1930. aastal Katariina Padrik.[1]

EKP Keskkomitee Illegaalne Büroo koostas ja saatis "Vabele" täitmiseks[2] instruktsioone ja korraldusi poliitvangide käitumise ning võitlustaktika kohta vanglais, samuti ka eeluurimisel olles või kohtus viibides. Peab märkima, et taolised instruktsioonid hävitati küll väljaspool vanglat enamasti kõik, harva säilitati neid sügavates põrandaalustes arhiivides. Sel põhjusel ei saadetud niisuguste instruktsioonide ärakirju Eestist ka MOPR-i Täitevkomiteele.

Sageli avaldas vangla illegaalne ajakirjandus EKP Keskkomitee põrandaaluseid üleskutseid eesti töölistele, intelligentsile ja talurahvale,[3] hoides sel viisil vangla müüride vahel viibivaid seltsimehi kursis avaliku ja illegaalse võitluse tähtsamate praktiliste ülesannetega.

Mis puutub vangla parteiorganisatsiooni sidemeisse teiste illegaalsete parteiorganisatsioonidega, siis ka selle olemasolu kohta saab tuua mõningaid näiteid. 1924.a. avaldasid poliitvangid üleskutse*, mis kandis allkirja "Tallinna vanglate poliitilised

---

1) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, lk. 152.
2) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 134, lk. 13.
3) EKPA, f. 27, nim. 11, s.-ü. 7, lk. 1-3.

* Üleskutse avaldati vahetult enne 1.detsembri kongelaslikku ülestõusu.

vangid",[1] ning oli adresseeritud "töölistele, teenistujatele, talupoegadele, sõduritele, madrustele ja proletaarsetele ohvitseridele". Üleskutses rõhutati, et on aeg asuda relvastatud ülestõusule ja moodustada töölis-talupoegade valitsus. See valitsus "peab andma täieliku amnestia kõikidele vangidele, keda süüdistatakse kodanliku korra kukutamise kavatsuses; lubama pöörduda kodumaale kõiki väljasaadetuid ja poliitilisi emigrante; moodustama tööliste, sõdurite ja madruste esindajaist kohtuid, kes vaatab läbi kõik kodanlikud tsiviil- ja sõjakohtuasjad, ning vabastab need, keda sõjakohtuis süüdi mõisteti küllaldaste süütõenditeta."[2]

Näeme, et kommunistlik poliitvangide kollektiiv toetas eesti revolutsioonilist töörahvast tema astumisel otsustavasse heitlusse vihatud kodanluse ja selle kannupoiste-sotsidega.

EKP põrandaaluse organisatsiooni kaudu tundsid poliitvangid-kommunistid huvi ka legaalsete töölisajalehtede ja nende ideoloogilise taseme vastu. 1929.a. ilmusid näiteks "Punases Edasis"[*] ja "Meie Edasis" otsesed tendentsid kriminaalvangide halvustamisele. See teravdas kriminaal- ja poliitvangide suhteid ning komplitseeris viimaste niigi rasket vanglaolukorda. Poliitvangid astusid sel puhul ühendusse Eesti Tööliste Parteiga ja mõjutasid selle häälekandja toimetust avaldama selles küsimuses pikemat õiendavat artiklit.[3]

Mis puutub legaalsesse ja illegaalsesse töölisajakirjandusse üldse, siis avaldati seal regulaarselt materjali poliitvangide olukorrast vanglas. Kõik vangla poliitvangide-kommunistide ühised aktsioonid kajastusid tavaliselt ka ajakirjanduses. Korduvalt esi-

---

1) EKPA f. 27, nim. 1, s.-ü. 664, lk. 11-12.

2) Samas

[*] "Punane Edasi" ja "Meie Edasi" olid Eesti Tööliste Partei häälekandjad 1929.a.

3) J. Ant, Legaalne revolutsiooniline töölisajakirjandus Eestis... lk. 110-111.

tasid töölislehed poliitvangide vabastamise, neile amnestia andmise nõuet. Üheks näiteks selle kohta oli ajalehes "Kiir" 1927.a. avaldatud artikkel "Kuidas pühitseda esimest maid?"[1]

Poliitvangide vanglaorganisatsioon tegutses distsiplineeritult ja üksmeelselt, ta rakendas oma eesmärkide saavutamiseks mitmesuguseid võitlusvahendeid. Paljudest poliitvangidest said pärast vabanemist uuesti Eestimaa Kommunistliku Partei ja revolutsioonilise liikumise juhtivad jõud.

2. Võitlus vangla administratsiooni vastu ja teadmiste täiendamise eest

Vangla administratsioonivastases võitluses esitasid poliitvangid pidevalt kollektiivseid nõudmisi ja proteste. Neid adresseeriti kohtuministrile, Vabariigi Valitsusele, prokurörile ja ka vanglaülemale. Toome mõned näited:

1927.a. olid Tallinna Eeluurimisvangla kommunistlike poliitvangide peanõudmisteks:[2]

1) anda poliitvangidele tagasi ajalehtede lugemise õigus, 2) lubada kirjavahetust omastega, 3) asendada toidurežiimis haisvatest tintidest keedetud supp muu toiduga, 4) tuua poliitvangid ära üksikkongidest.

1928.a. nõudsid Tallinna Keskvangla poliitvangid,[3] et vangla juhtkond täidaks kodukorra nõuet poliit- ja kriminaalvangide eraldamise kohta; et kaotatakse poliitvangide karistamine kartsas; et suurendatakse igapäevaseid toiduportsjoneid ja täidetakse toidu valmistamisel kvaliteedi nõudeid; et lubatakse omastega kohtuda ja kirjavahetuses olla; et kaotatakse kitsendused toiduainete

---

1) "Kiir" nr. 14, 16. apr. 1927.
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, lk. 28.
3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, lk. 43.

järeletoomisel; et lubatakse ajalehti tellida ja lugeda, ning lõpetatakse kollektiivsed karistused.

1929.a. sõnastasid Tallinna Keskvangla vangid ühe kollektiivse nõudmise järgmiselt:[1]

1. tõsta vangide toidunormi, eriti rasva ja valkude osas;

2. võimaldada kõigi (ka välismaa) ajakirjade ja -lehtede saamist nende ilmumise päeval;

3. võimaldada vangidele kirjavahetuse pidamist tarviduse järgi ja

4. anda võimalus sugulaste ning tuttavatega kokku saada igal ajal, kui need vangi külastavad.

1932.a. kirjutasid Tallinna Karistusvangla vangid ühes kirjas Vabariigi Valitsusele:

"... Avaldame valju protesti selle vastu, et poliitilisi vange sihilikult näljutatakse, terrõriseeritakse ja tagakiusatakse, ning nõuame Vanglate Valitsuselt abinõude tarvituselevõtmist, et sellised pahed vanglais tulevikus kaoksid. Meie nõuame: 1) toidunormi suurendamist, alaväärtuslike toiduainete andmise lõpetamist ja talveriietuse andmist naisvahialustele, 2) poliitiliste vangide tagakiusamise lõpetamist, 3) raamatute, asjade ja raha andmist, mis meile nii välis- kui sisemaalt saadetakse".[2]

1935.a. kirjutas poliitvang Richard Ehrlich keskvanglast Vabariigi Valitsusele protesti, milles lisaks eeltoodud nõudmistele oli veel esitatud nõudmised nn. "painduva karistussüsteemi" rakendamise lõpetamiseks poliitvangide-kommunistide kallal; poliitvangide töösunduse kaotamine ja neile suitsetamise õiguse andmine.

---

1) Paul Keerdo, Protest vangide näljutamise vastu, Trellide taga, lk. 335.

2) Joh. Lauristin, Vangis, siin oled nagu teras... Trellide taga, lk. 450

Samade nõudmiste pärast alustas K. Ehrlich 12. märtsil 1935.a. kell 6 hommikul näljastreiki. Streigiga ühinesid kõik poliitvangid, protestides niiviisi uue kodukorra ja selle karistussüsteemi vastu.[1]

Kuigi nii kollektiivsetele kui ka üksikkaebustele järgnesid tavaliselt kartsaarestid, demonstreerisid need protestivormid poliitvangide ühtsust ja otsusekindlust. Paljudel juhtudel jõudsid need kaebused määratud instantsidesse, tekitades ärevust ja pahameelt kodanlike võimumeeste hulgas. Eriti suure moraalse tähtsusega olid poliitvangide protestid pärast Uue Vangistusseadustiku kehtestamist, tõestades demonstratiivselt, et kodanlusel ei õnnestunud järjekordse vägivalla manöövriga Eesti poliitvangide meelekindlust murda. Kollektiivse väljaastumise vormideks olid ka illegaalse vanglaajalehe "Vangimaja Kiir" ja ajakirja "Punane Viisnurk" väljaandmine, samuti iga-aastased 1. mai tähistamised "Internatsionaali" laulmisega üle kogu vangimaja.

Mis puutub niisugusesse kollektiivsesse võitlusvormi, nagu näljastreik*, siis kasutasid poliitvangid seda äärmuslikel juhtudel. Näiteks Tallinna Keskvanglas ei viidud a. 1926-1929 läbi ühtegi näljastreiki.[2] "Näljastreik ei või saada vangidele spordiks", kirjutasid poliitvangid. "5-6 päeva nälgimist toob kaasa nõrgemate väljalangemise... Näljastreik mõjub siis, kui ta on üldine ja pikaajaline. Meil on raskusi selle läbiviimisega, sest "härrasvangid" ei võitle sees ega väljaspool vanglat"...[3]

Kollektiivse vastupanuliikumise organiseerimisel poliitvangkonnas oli olulise tähtsusega side. Kui 1920-ndate aastate alguses

---

1) Rich. Ehrlich, Et sa ei unustaks neid päevi...Trellide taga, lk. 520

* Väärib tähelepanu, et Eesti poliitvangide esimeseks kollektiivseks väljaastumiseks vangla administratsiooni vastu oli 1924.a. näljastreik. (TRÜ toimetised. Vihik nr. 47, Tartu, 1957. E.Liiv - J.Lauristini osa võitluses kod. diktatuuri vastu).

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 687, lk. 10.

3) Samas.

piirdus sidepidamine kokkusaamistega saunas, haiglas, jalutuskäigul, siis 1930-ndateks aastateks kujunes Eesti poliitvangidel välja originaalne sidesüsteem alates "tonksudest" ja lõpetades vanglaraadioga.

"Tonksud" hakkasid poliitvangide kambreis liikuma 1920-1922.aastal, hiljem koostati neile ka eriline šifr, mis muutis kirjavahetuse täiesti salajaseks. Šifreeritud kirjavahetust pidasid vanglas näiteks Vilhelmine Klementi ja Al. Kaasik (Taavet Pärn).* Tavaline salakiri - "tonks" kirjutati võimalikult tihedalt paberikillukesele, murti või rulliti hoolega kokku ning peideti säärasesse kohta, kuhu pääsesid ka teised poliitvangid. Aegamisi soetati ka "tonksupunkrid" - kirjakastid. Tavaliselt organiseeriti mitu punkrit, et ühe avastamisel teised tegutsema jääksid. Sidepidamine oli vangide elav, loominguline tegevus, salakirju peideti näiteks ööõnestatud sulepeasse, veetorusse, naisvangide juustesse, trepi käsipuusse, mahavisatud paberossikonidesse või leivatükki...

Üheks operatiivsemaks ja käepärasemaks sidepidamise viisiks oli "morse" löömine või koputamine[1] kõrvalasuvate kongide vangidega. Sageli anti sel viisil "telegramme" edasi ka järgmistesse kambritesse, et kiiresti signaliseerida sündmusest kogu koridori või isegi kogu korrust. Morse jaoks kasutati järgnevat tabelit, milles lihtsustatud eestikeelne tähestik oli paigutatud nii, et tähti oli vajalik asendada numbritega:

---

* Al. Kaasik töötas koos Viktor Kingissepaga, trükkides põrandaalust kirjandust. Arreteeriti Linkhorsti reetmise tagajärjel. Tema õige nimi oli Taavet Pärn. Ta tegi kodusõja ajal vastutavat parteitööd, mille tõttu teda oleks ähvardanud surmanuhtlus. Tundmatuks jäämise tõttu sai 8 aastat vanglakaristust.

1) Rud. Pruljan - Sidest vanglas. Trellide taga, lk. 340.

	2	3	4	5	6					
2	a	b	d	e	g	22	23	24	25	26
3	h	i	k	l	m	32	33	34	35	36
4	n	o	p	r	s	42	43	44	45	46
5	t	u	v	õ	ä	52	53	54	55	56
6	ö	ü				62	63			

Tabeli parempoolsel küljel numbrid 22, 23 jne. tähendavad tähti a, b jne. Tähe a edasiandmiseks tuli seega lüüa 2 hoopi seinale - paus jälle kaks hoopi. Tähe b jaoks tuli lüüa kaks hoopi - paus - kolm hoopi, jne. Naabri väljakutset signaliseeriti kolmekordsete löökidega; sõna lõppu tähistati ühe löögiga, kogu teate lõppu kahe löögiga.

Kui kõrvalkongi toodi uus vang, küsiti tingimata morse teel: "34 25 46 52 53 35 33". ※

1930-ndatel aastatel sai poliitvangidel välismaailmaga sidepidamise vahendiks raadio. Näiteks ehitas Keskvangla poliitvang Bernhard Tinnuri salaja vanglasse toimetatud materjalist primitiivse dedektorvastuvõtja, millega võis kuulata Lasnamäel asuvat raadiojaama. "Materjaliks" osutusid tilluke kõrvaklapp, kimp traati ja dedektorkivi, milline oli "pakitud" tualettseebisse. Kondensaatorina kasutati teepaki ümbrise tinapaberit ja isolaatoriks teise teesordi ümbrise vahapaberit. Raadio antennina tarvitati naride kinnitamise raudlatti.[1] Raadio kaudu kuulati päevauudiseid. Need avaldati vangla ajalehes "Vangimaja Kiir". Vangla parteiorganisatsiooni otsusel anti Tinnurile tema töö ja vaeva eest stahhanovlase aunimetus. Salajasi raadiovastuvõtjaid konstrueerisid vanglapäevil ka mitmed teised poliitvangid.

※ "Kes ta on?"

1) Bernhard Tinnuri, Meenutusi vanglapäevilt, Trellide taga, lk. 382-384.

Enamik poliitvange olid vanglasse mõistetud kümneks või enamaiks aastaiks, paljud eluajaks. Enne arreteerimist olid nad saanud mõningaid võitluskogemusi, kuid klassivõitluse teoreetiliste küsimuste uurimiseks oli vähestel jätkunud aega. Vanglas oli selleks "aega antud" ja poliitvangid kasutasid seda viimase võimaluseni. Mitmesugusel maskeeritud kujul, keerukate ja salajaste teede kaudu pääses vanglasse marksistlik kirjandus.* Kirjandust toimetati valvuri või väljas töölkäiva kriminaalvangi kaudu. Marksismi-leninismi küsimustes korraldati sageli referaate ja vaidlusõhtuid. Lasnamäe vanglast kirjutas üks poliitvang omastele:

"Oleme kõik ametis oma hariduse täiendamisega, valmistame referaate Bogdanovi "Majandusõpetuse", H. Pöögelmanni teoste ja "Kommunismi Aabitsa" piirides. On selliseidki teoreetikuid-filosoofe, kellel on läbi "Kapital" ja Luxemburgi ning Hilferdingi tööd. Vanglas tuleb sageli kallale nn. Reeseni haigus - s.o. iga väidet ja vaidlust katsutakse aidata tarkade tiraadidega ning tsitaatidega kas Marksist või Leninist! Siin loetakse isegi Kanti."[1] Sõnumist ajalehe "Kiir" toimetusele 4. veebr. 1928.a. võib lugeda, et "Tallinna Keskvanglas algas diskussioon Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei opositsiooni küsimuses. On olemas 3 sellekohast brošüüri, mis käivad kõik poliitiliste kambrid läbi. Oleme kindlad, et opositsioon hukka mõistetakse."[2]

Poliitvangid seadsid endale vanglapäevil kolm põhiülesannet, nimelt:

1) õppida saama kasutamist klassivõitluse relvana,

2) saame meistriks oma mõtete suulisel väljendamisel,

3) areneda edasi kõigis üldteadustes ja keeltes.[3]

---

* Marksismi-leninismi klassikuile kleebiti tavaliselt sisse võõrad tiitellehed; raamatuid köideti ümber, et vajalik tekst algas alles poolest raamatust; mõnikord õnnestus keelatud raamatusse juba varem sisse kleepida vanglavõimude kontrolllipik jne.

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, lk. 19-20.
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 675, lk. 28-29.
3) Eesti - türmide maa, lk. 23.

Mis puutub üld- ja erialaste teadmiste täiendamisse ja keelte õpimisse, siis selleks olid tingimused vanglas muidugi soodsamad, sest vastavaid õpikuid ja käsiraamatuid leidus ka vangla raamatukogus. Enamasti õpiti vanglamüüride vahel selgeks vene, saksa või inglise keel. Paljud õppisid esperantot, mis oli kergesti omandatav ja millises keeles kodanliku diktatuuri päevil levisid Eestis ka mõned marksistlikud teosed, nagu V.I. Lenini töö "Riik ja revolutsioon". Hendrik Allik õppis vanglas prantsuse keelt.

Erialaste teadmiste täiendamisel või omandamisel paistsid vanglas silma Oskar Sepre, kes õppis majandusteadust, Georg Abels, kes õppis põllumajandust jne. Johan Lauristin, P. Keerdo ja V. Telling tegelesid kirjandusliku omaloominguga. Lasnamäe vanglas kirjutas luuletusi Leena Laid-Parker.

Eesmärgil poliitvange "ausateks" kodanikkudeks ümber kasvatada lubati igal vangil kongis pidada mõned raamatud,* üks kaustik, pliiats, tindipott ja sulepea. Kaustiku lehed olid nummerdatud. Kontrolli puhul kustutati vanglavõimude poolt sealt kõik "kahtlane" maha, või konfiskeeriti kogu kaustik. Täiskirjutatud kaustik jäi lattu, vangi asjade juurde. Vangla raamatukogust võis vang 8–10 raamatut endale välja kirjutada. Kommunistidele väljast saadetud raamatud seisid aga ülemuste kontrolli all, enne kui vangini jõudsid. Kõik Nõukogude Liidust saabunud raamatud peeti vanglaülema poolt kinni. Vaatamata vangide protestile, ei antud neile edasi isegi õpikuid, rääkimata ühiskondlik-poliitilisest kirjandusest.

Poliitvangid kirjutasid üldisest olukorrast ajalehtede ja raamatute saamisel 1925.a. järgmist:

"Lugeda antakse meile kahe nädala vanuseid kodanlikke ajalehti. Eeluurimisel olevad poliitvangid loevad isegi kahe kuu vanu-

---

* See arv olenes vanglaülema äranägemisest.

seid. Töölislehed on keelatud. Vabariik on nii suures hädaohus, et isegi mõnda sotside ajalehte ("Rünnak") ei lubata lugeda. Raamatukogudest on kommunistlik kirjandus väljaroogitud. Isegi M. Metsanurga "Punane tuul", "Kindrali poeg" ja "Aktsioon" on siin keelatud kirjandus".[1]

Hoolimata raskustest oli kommunistide üheks võitlusvahendiks oma teadmiste visa täiendamine. Organiseeritud ja distsiplineeritud vaimne tegevus eraldas poliitvange ülejäänud vangide massist, konkreetsete eesmärkide seadmine lühendas pikki sunnitööaastaid. Vangla muutus revolutsionääride tõeliseks kooliks, mis "karastas neid teraskõvaks" ja valmistas ette tulevase sotsialistliku revolutsiooni ja ülesehitustöö kaadrit.

3. Poliitvangide ajakirjandus

Ajalugu kõneleb seikadest, kus revolutsioonilise liikumise arenemisega tekkis revolutsioonilisel poliitvangkonnal vajadus omavahelise sideme pidamiseks. On teada juhtumeid, kus Siberisse asumisele saadetud revolutsionäärid andsid välja oma ajalehte. Schlüsselburgi kindluses näiteks trükkisid poliitvangid tsaari sandarmite "kaitse all" proklamatsioone, kusjuures kõigi otsimiste peale vaatamata jäid nende trükikojad politseile teadmatuks...

Kuni 1920-ndate aastate viimase veerandini Eesti vanglate poliitvangidel oma ajakirjandust ei olnud. Põhjusteks olid üheltpoolt poliitvangide muutuv pere, teiseltpoolt türmides valitsev terror ja tagakiusamine.

Peamise tõuke poliitvangide ajakirjanduse tekkimiseks Eestis andis kodanlus ise. 1926.a. võeti kohtuministri määrusega vangidelt

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, lk. 87-88.

ajutiselt ajalehtede lugemise õigus, kusjuures kaaluti sedagi, kas lubada veel vangidele ajakirjandust, või hakata neile välja andma hoopis vangimajade ajalehte. Niisugune valitsuse "lorileht" muidugi poliitvange ei huvitanud. Valitsuse lehe boikoteerimiseks otsustasid poliitvangid Joh. Lauristini algatusel luua oma häälekandja. Küsimust arutati salaja kõigis kommuunides ja ajalehe asutamise mõte sai teoks.[1]

1. mail 1927.a. hakkas Tallinna Keskvanglas ilmuma ajaleht "Vangimaja Kiir".[2] Selle esimesele leheküljele üles oli joonistatud ajalehe "pea", mille all seisis "Klassiteadlike poliitvangide häälekandja, toimetus ja talitus - Patareis". Viimase leheküljе lõpust võis lugeda "Vastutav toimetaja ja väljaandja: Toimetuse Kolleegium. Tiraaž 1. eks." Ajalehe esimeses numbris oli juhtkiri 1. mai pühitsemise kohta vanglas. Joone all avaldati följeton - "Tindid päästku" (sel ajal pidasid poliitvangid võitlust kõlbmatu tindisupi vastu, mida jagati vangidele lõunaks kaks korda nädalas).

Kommunistid võitlesid "Vangimaja Kiire" veergudel järjekindlalt "kondiloopimise" meeleolude vastu; võitlesid parema leiva ja kvaliteetsema supi, korralikuma riidevarustuse, või kambrite kütmise eest. Ajalehe kaudu organiseeriti poliitvange ühisteks aktsioonideks, paljastati vanglaametnike jõhkrust ja ülbet käitumist.

Juba esimesest numbrist peale kogunes "Vangimaja Kiire" ümber laialdane kirjasaatjate aktiiv üle kogu vangla ja hiljem ka teistest vanglatest. "Vangimaja Kiirele" saabusid "tonksud" Harku vanglast, Tartust, Haapsalust, Rakverest, Valgast, Narvast ja mujalt.

---

1) Millest kirjutasid "Vangimaja Kiir" ja "Vangla Hääl", Trellide taga, lk. 603.

2) Joosep Saat, Seespool trelle, Trellide taga, lk. 411-413.

Vangimaja Kiirele" tegid aktiivset kaastööd J. Lauristin, A. Stamm, J. Saat jt. kes paljastasid kodanlikku "vabariiki". H. Alliku, A. Veimeri, P. Keerdo, A. Murro, A. Sepre jt. sulest ilmus teravaid poliitilisi artikleid, milles kummutati kodanlike natsionalistide "rahvustervikluse" müüt, näidati kodanlikus Eestis toimuvat teravat klassivõitlust. Paljudes artiklites valgustati sotsialistlikku ülesehitustööd Nõukogude Liidus.

"Vangimaja Kiires" olid järgmised rubriigid: esimesel kahel küljel anti peale juhtkirja ja pikemate päevakajaliste artiklite sõnumeid töötava rahva elust kodanlikus Eestis, millele järgnesid sõnumid sotsialismi ehitamisest Nõukogudemaal. Kaks järgmist lehekülge - "Seestpoolt trelle" ja "Elu kongides" sisaldasid sõnumeid vanglast, olles ühtlasi ajalehe huvitavamad ja tähtsamad osakonnad.

"Vangimaja Kiirt" trükiti käsitsi maisipaberist köidetud lehekestele. Levitati edasi käest kätte jalutuskäikude ajal, või eriliste hästi läbiproovitud "postiveo" meetodite kaudu. Ajalehe edasiandmiseks moodustati sageli uusi "punkreid".

1927.a. ilmus "Vangimaja Kiir" 1. maist - 7. novembrini* regulaarselt kaks korda kuus. Aastail 1927-1929 ilmus ta üks kord kuus. 1929.a. kapitalistlikku maailma tabanud äge majanduskriis tõi kaasa palju probleeme ja põnevust poliitvangide hulgas, ning "Vangimaja Kiirt" trükiti nüüdsest peale jälle kaks korda kuus. "Vangimaja Kiire" ilmumise katkestas üksikkongidesse paigutamine 1933.a. [1]

"Kogu kümnekonna aasta kestel läks "miini" mitugi numbrit, läbiotsimistel kisti üles põrandaid, lõhuti seinu, kooriti vangid ihualasti, avastati mõnikümmend poognat maisipaberit, mitte väiksem arv keemilisi pliiatseid, mis olid hangitud keerulisi teid pi-

---

* 7. nov. 1927 tabasid valvurid esimese "Vangla Kiire" numbri. (Trellide taga, lk. 414-415).

1) Joosep Saat - Seespool trelle, Trellide taga, lk. 414-415.

di, kuid ei juhtunud ühtegi niisugust õnnetust, et "Vangimaja Kiir" oleks tabatud otse valmistamise pealt... Seetõttu jäigi administratsioonile teadmatuks, kuidas lehe tegemine õieti toimub".[1]

Et saada ülevaadet, millest kirjutati "Vangimaja Kiires", vaatleme alljärgnevalt mõningaid ajalehe numbreid lähemalt. On säilinud "Vangimaja Kiir" nr. 6, 1. novembrist 1927.[2] Selles numbris on avaldatud juhtkiri "Punase Oktoobri kümnes aastapäev"; teateid Nõukogude Liidust, välismaalt ja sisemaalt ning rubriik "Seestpoolt trelle". Huvitavamaks artikliks ajalehes on "Palkadest Eestis ja NSV Liidus", milles võrdluse abil tõestatakse, et Eestis tööliste palgad langevad, Nõukogude Liidus aga samal ajal pidevalt tõusevad. Autor arvestab 1914.a. elukalliduse ümber tolleaegsele, saades ühe ja sama töö eest 1914.a. - 2304-2688 mrk.
1927.a. - 1500-2000 mrk.
Ajaleht kirjutab, et Eestis valitseb pidev tööpuudus: Narva-Jõesuus on umbes 400 töötut; Pärnus on 10% ja Tartus 18% töölistest tööta...

Sõnumeis "Seestpoolt" trelle" kirjutab muuhulgas ajaleht, et Rakvere vanglas anti vangile suitsuluba alles siis, kui oli selle pealekaebusega ära teeninud... Sõnumist "39. kong Oktoobrit mälestamas" võib lugeda, et sel puhul toimuvad referaadid järgmistel teemadel: 1) Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, 2) Ülevaade rahvusvahelisest olukorrast 1917-1927, 3) 10 aastat sotsialismi ehitamist Nõukogude Liidus, 4) Jaagud* (nende poliitiline ja majanduslik seisukord ja selle kujunemine kümne aasta jooksul),

---

1) Joosep Saat - Seespool trelle, Trellide taga lk. 414-415.
2) EKPA, f. 395, nim. 1, s.-ü. 38, lk. 1-40.
* Mõeldakse nähtavasti sotse.

5) Mälestused revolutsioonist 1917-1927, 6) Ilukirjandusliku omaloomingu esitamine.

"Vangimaja Kiires" nr. 3 (10), 1. märtsil 1928.[1] ilmus juhtkiri "Kümme aastat iseseisvuse ikke all". See oli "pühendatud" kodanluse suurpäevale - 24. veebruarile. Artiklis analüüsitakse kodanliku Eesti majandusliku allakäigu põhjusi, valgustatakse klassivahekordi. Analüüsitakse ka eesti töölisliikumise edusamme ja raskusi, eriti rõhutatakse sotside vastase võitluse tähtsust.

Artiklis "Nuhkide provokatsioon" paljastatakse ajalehes "Vaba Maa" ilmunud artiklit "72 poliitilist vangi jne." Selles laimati üksikuid poliitvange "kes ei saavat rahulikult vanglas istuda ja isegi armu paluda", kuna "kisakõrid"* neid takistavad. Poliitvang M. Tulp võtab selles küsimuses selgitavalt sõna, rõhutades muuhulgas, et "Kirjatükk", mille toetuseks ka minu nime on tarvitatud, on sihilik vale ja provokatsioon.""Vangimaja Kiir" kommenteerib ka kohtuministri abi Mahoni teadet Riigikogus, et poliitvange olevat nüüd 400 ümber. Armupalumiste kihutustöö ajal oli samadel andmetel poliitvangide arv ainult 220, seega sihilikult vähendatud.**

Artiklis "~~Kümne~~ Kumma järel" tõstetakse üles poliitvangide printsipiaalsuse ja moraalse vastupidavuse probleem, mis on seostatud armupalvete esitamisega. Selles analüüsitakse ka põhjusi, miks siiski üks osa poliitvange on vaenlasele alistunud. Autori arvates on seda soodustanud niisugused tegurid, nagu kapitalismi ajutine ja osaline stabilisatsioon, revolutsiooni aeglane arenemine

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 707, lk. 1-15.

* Mõeldakse kommuniste.

** Teatavasti toimus "kondiloopimise" õhutamise kampaania tavaliselt 24. veebr. paiku. Siis vähendati Kohtuministeeriumi teadetes poliitvangide arvu, et ei tekiks vajadust poliitvangidele üldise amnestia andmiseks.

peamistes kapitalistlikes maades ja kohaliku reaktsiooni surve tugevnemine. Üheks põhjuseks on kahtlemata ka asjaolu, et Eesti vanglates tohib lugeda ainult kodanlikke ja sotside ajalehti.

Kommunistlike poliitvangide kambrikommunistide võitlust reeturite vastu kajastab sõnum 41-sest kongist, kus Joh. Tisler ja Efim Skitin heideti armupalumise ja poliitvangide taktika ignoreerimise eest kommuunist välja. Hiljem võimaldati Efim Skitinile tagasipääs kommuuni ridadesse, kui ta tunnistab oma vigu ja töotab täita kollektiivi otsusi. 42. kambri kommuun avaldas poliitvang A. Järvele noomituse, võttes arvesse pehmendavaid asjaolusid.

"Vangimaja Kiires" nr. 12 (19) 1. nov. 1928.a.[1] ilmus juhtkiri "11. aastapäev" pühendatud 7. novembrile. Selles on muuhulgas juttu eesti tööliste ekskursioonidest Nõukogude Liitu.* Märgitakse, et kuigi Eestis puudub vaba töörahva avalik ajakirjandus ja koosolekute vabadus töörahvale, ei saa see takistuseks nende muljete teatavakstegemisel kogu rahvale. Juhtkirjas kriipsutatakse veel alla fakti, et ka kodanluse esindajad külastavad sotsialismimaid. Mida nad kirjutavad? "Põhiliselt peatub pilk kõrvalisel, mitte nõukogude arengus ja inimeste elus toimunud muudatustel. Näiteks kirjutatakse põhjalikult muuseumidest, teatritest jne. - et vaikida kodanluse valusatest või soovimatutest nähtustest.

Eesti sisepoliitika küsimustest kommenteeritakse ajalehes Saksa-Eesti kaubalepingut, Kreenholmi tööliste olukorda, Rootsi sotside "sotsialiseerimise komisjoni" tegevust, tollisõdu naaberriikidega jne.

Rubriik "Seestpoolt trelle" sisaldab sõnumeid kõigist vabariigi vanglaist. Neis on juttu kambrite ebasanitaarsetest tingi-

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 707, lx. 15-29.

* Eesti töölisdelegatsioonid külastasid Nõukogude Liitu esmakordselt 1927.a. augustis, sama aasta novembris teistkordselt.

mustest, Eeluurimisvangla 30 naispoliitvangi olukorrast "topelt-trellis", uute vangimajade ehitamisest, vangide terroriseerimisest ülevaatajate ning valvurite poolt Tartus ja Paide vanglas jm.

"Vangimaja Kiir" organiseeris aegajalt tööd lugejatega, mille tulemusena toimetusel olid oma kirjasaatjatega tihedad sidemed. "Vangimaja Kiir" esines sageli kollektiivse organisatsioonina. Toome ühe näite. 1928.aasta novembris organiseeris toimetus ajalehe "pea" ja rubriikide pealkirjade kujundamise võistluse. Parimale kavandile (esitatud varjunime all) olid ette nähtud järgmised auhinnad:

"Vangimaja Kiire" "pea" - 1. auhind 25,
2. auhind 15 ja
3. auhind 10 pakki paberosse;

"Seestpoolt trelle" ja "Elu kongides" -
1. auhind 15,
2. auhind 10 ja
3. auhind 5 pakki paberosse.[1]

1929.a. hakkas Tallinna Karistusvanglas ilmuma illegaalne ajaleht "Vangla Hääl".[2] Selle ajalehe toimetus moodustas kuus osakonda: 1) teoreetilis-päevapoliitiline 2) Nõukogude Liit, 3) välispoliitika 4) Eesti 5) ilukirjandus (ühes kriitika ja diskussiooniga) 6) sõnumid ja mälestused. Igal osakonnal olid oma toimetaja ja kaastöölised, kes organiseerisid lehe sisulise liigituse järgi ka kaastöölisi-kirjasaatjaid. Teoreetilis-päevapoliitilist osakonda juhtis Lasnamäel "Vabe". Ajaleht ise pidas niisugust kollektiivset juhtimist täiesti õnnestunuks, kuna seega

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 707, lk. 29.
2) Millest kirjutasid "Vangimaja Kiir" ja "Vangla Hääl", Trellide taga, lk. 605-608.

realiseeriti eesmärki - iga poliitvang tööliskirjasaatjaks - kõige paremini. "Vangla Hääl" ilmus 1 kord kuus, keskmise mahuga 30 lehekülge.

Toome mõningaid väljavõtteid "Vangla Häälest". 8. juulil 1929.a. ilmunud ajalehe teises numbris[1] pühendati esimesed leheküljed tulihingelise naisrevolutsionääri Vilhelmine Klementi surmapäevale.* Sel puhul avaldati ajalehes Pasliita** luuletused "Villule. In memoriam", "Ole jälle sa" ja "Tõotus"; mälestusartikkel "Vilhelmine Klementi", katkendeid Villu elust, lisaks mitmeid teisi luuletusi ja järelehüüdeid proosavormis.

Samas numbris kritiseeritakse rahvusvahelise sotsiaaldemokratismi esindajate - sotside - tegevust ("Kas sotsismi võidukäik" ja "Sotsiaaldemokraatia pankrot Soomes".) Autor tõmbab paralleele ka eesti sotsidega, kes kogu aeg kardavad, et "Nõukogude Venemaa neid ära neelab", st. et rahva- ja töölishulgad on sotside olemuse läbi näinud.

Artiklis "Rohkem tähelepanu esperantole" rõhutatakse, et see on rahvusvahelise läbikäimise vahend. Tol ajal oli loodud organisatsioon SAT - Sennacieca Associo Tutmonda (Üleilmline Rahvuslusetа Liit), kes püüdis esperantot rakendada ka maailma töölisklassi võitluse teenistusse. Eesti poliitvangid pidasid vajalikuks seda keelt tunda, et luua sidemeid suuremate kapitalistlike maade töölisklassiga.

Ajalehes "Vangla Hääl" avaldati ka rubriiki "Ilukirjandust ja kriitikat". Selles analüüsiti parteiliselt positsioonilt ilmunud luuletusi ja proosapalu, abistati ilukirjandusliku omaloomin-

---

1) EKPA, f. 395, nim. 1, s.-ü. 41, lk. 1-52.

*) Vilhelmine Klementi suri 24. veebr. 1929.a.vanglas tuberkuloosi.

**) Pasliita e. -Pta oli Leena Parkeri pseudonüüm.

guga tegelevaid autoreid. Toome katke ühest retsensioonist, mis kandis allkirja "Koovitaja".[1]

"Rägaverel tuleb tõsist tööd teha oma ilmavaate süvendamise ja poliitiliste teadmiste laiendamise kallal, kui ta tahab, et ta tööd omandaksid töölislugejale vastuvõetava ideoloogia. Samuti tuleb tal rohkem rõhku panna kirjandusliste katsete välise vormi, kirjutamise ja kirjeldamise viisi peale".

"Vangla Hääles" nr. 3, 1. augustist 1929.a.[2] avaldati juhtkiri "1. augustil", mis oli pühendatud 1. augusti - rahvusvahelise sõjavastase päeva tähistamisele. Artiklis kutsutakse üles halastamatult paljastama imperialismi tulevase sõja sepitsusi, "tema verejänulist nägu, kergitama eesriiet selt inimhüaanide nõjakojalt". Ajalehes ilmus pikem propagandistlik kirjutis nõukogude võimu kehtestamisest Ungaris 1918.a. Käsitleti kapitalismi lagunemise põhjusi Bulgaarias; artiklis "3. august 1927.a." meenutab üks võitluskaaslane A. Leineri traagilist tabamist ja mõrvamist Kapo agentide poolt Tallinnas.

Rubriigis "Ilukirjandust" avaldatakse poliitvangide loomingut. Siin on olupildid "Rabas" (töölisneiu esimesed päevad turbarabas), "Matk hävingule" (kooliõpilaste sõit klassisõtta) ja rida luuletusi, milles paljastatakse imperialiste ja vanglates valitsevat korda. Autor on kirjutanud ka kolm loodusluuletust "Sõit rohelisse", "Kaks lindu" ja "Merel".

Kriitikanurgas ilmus artikkel pealkirjaga all "Kas kannatab Don Quiote töölisliikumise juhiga mingisugust võrdlust välja?" Autori hoiak selles suhtes on eitav ja nõuab peenetundelisemat lähenemist töölisvõitlejaisse, kes tegutsevad teadlikult, ei lahuta teooriat praktikast ega lohuta end ebareaalsete illusioonidega.

1) EKPA, f. 395, nim. 1, s.-ü. 41, lk. 44.
2) EKPA, f. 27, nim. 11, s.-ü. 3, lk. 3-60.

Eelmisega võrreldes mõjub kontrastina rubriigis "Seestpoolt trelle" avaldatud pildike vanglaülema Pressi isiku kohta. J.Press* ei sallinud poliitvangide enesearendamist, pidades seda "oma kuriteo süvendamiseks", mille vastu ta olevat kohustatud võitlema nagu varguse ja joomise vastu. Ta korjas ära kõik marksistliku sisuga raamatud, kuigi need Eestis samal ajal vabamüügil olid. Sellele tähelepanu juhtimisele ja raamatute tagasinõudmisele vastas ainult karistustega. Ta piiras vanglas omastega kirjavahetust põhjusel, et puuduvad summad ametnike palkamiseks, kes kirju läbi vaatavad.

Olgu märgitud mõni sõna ka Keskvangla vangide ajakirja "Punane Viisnurk" tegevusest.[1] Ajakirja loomine võimaldas ühte koguda ja lugejaile kättesaadavaks teha poliitvangide pikemad tööd poliitilistes ja teaduslikes küsimustes. "Punase Viisnurga" esimeses numbris oli sisukaid artikleid, kuid ajakirja ilukirjanduslik osa jättis soovida.[2] Ajakirja teises ja kolmandas numbris hakkas juba ilmuma ilukirjanduslikke töid. Siia koondusid uute autoritena Alfred Stamm, Osvald Pehter (Hiljandi), Adolf Pauk. Ajakirja loomise mõtte algatajaks ja üheks toimetajaks oli Joh. Lauristin.[3]

Nii "Vangimaja Kiir", "Vangla Hääl" kui ka ajakiri "Punane Viisnurk" olid parteiorganisatsiooni juhtimisel tõhusaks vahendiks poliitvangide ideelisel kasvatamisel, nende ühtekoondamisel võitluses administratsiooni omavoli vastu.

---

* Oli aastail 1929-1940 ka vanglate Peavalitsuse ülemaks.

1) Joosep Saat - Seestpoolt trelle, Trellide taga lk. 415-416.

2) Trellide taga, lk. 416.

3) Ö. Elango, Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925-1929), Tallinn, 1958, lk. 138.

4. MOPR-i organisatsioon Eestis a. 1923-1929 ja poliitvangide välissidemed

Materiaalse abi andmine poliitvangidele kapitalistlikes maades toimus Kommunistliku Internatsionaali poolt loodud rahvusvahelise revolutsionääride abistamise organisatsiooni - MOPR-i kaudu. MOPR-i Täitevkomitee organiseeris laialdast töölisklassi ja talurahva šeflust kõigi maade vanglate üle. Töölisklassi rahvusvahelise šeflusliikumise esiridades seisid Nõukogude Liidu töölised, kes 1925.aastaks olid moodustanud 69 šeflusorganisatsiooni, kellede hoolitsusele kuulusid 146 vanglat erinevates kapitalistlikes riikides.[1] Eesti vanglate* šeffideks olid Leningradi linna Volodarski rajooni, Vologda linna ja Moskva mõned asutused ning ettevõtted[2]. MOPR-i šefluse alla kuulusid 1925.a. vanglad järgmistes kapitalistlikes riikides:

Poolas	- 69	vanglat[3]
Saksamaal	- 30	-"-
Hispaanias	- 14	-"-
Rumeenias	- 13	-"-
Bulgaarias	- 15	-"-
Eestis	- 6	-"-
Türgis	- 1	-"-
Leedus	- 3	-"-
Tšernogoorias	- 3	-"-
Ungaris	- 15	-"-
Indias	- 5	-"-
Itaalias	- 5	-"-

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 671, lk. 46

* 1925.a. olid need: Tallinna Keskvangla, Tallinna Eeluurimisvangla, Tallinna Karistusvangla, Tartu vangla, Pärnu vangla ja Valga vangla.

2) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 134, lk. 16.

3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 671, lk. 51.

Egiptuses	- 2 vanglat
Soomes	- 2 -"-
Lätis	- 3 -"-
Jugoslaavias	- 23 -"-
Prantsusmaal	- 16 -"-
Koreas	- 1 -"-
Ameerikas	- 21 -"-

MOPR-il olid ka Eestis oma rakukesed, mis tegutsesid põranda-aluse Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel. MOPR hankis poliitvangidele lisatoitu, raamatuid jne., toetas vangide perekondi, kes olid sattunud eriti raskesse materiaalsesse olukorda, samuti vabanenud poliitvange. Kõigeks selleks saadi raha tööliste korjandustest Eestis ja NSVL-s ning teistes kapitalistlikes maades. Hoolimata sellest, et MOPR-i tegevus oli kodanlikus Eestis rangelt keelatud, andis ta poliitvangidele suurt moraalset ja majanduslikku tuge.

MOPR-i Eesti organisatsioon hakkas aktiivselt tegutsema 1923.aasta algul[1], millisest perioodist on säilunud keskorgani - MOPR-i Täitevkomitee mitmeid korraldusi, kirju ja instruktsioone. 1923.a. juulis korraldati MOPR-i summadega[2] mõrvatud Kreuksi vanemate ärasõit Nõukogude Venemaale. Jaanuarist detsembrini anti poliitvangidele rahalist abi, osteti vangidele kirjandust ja abistati materiaalselt vangide perekondi. Kui jaanuaris abistati 5 poliitvangi 2500 eesti margaga, siis detsembris samal aastal 58 poliitvangi 58 000 margaga.[3]

Eesti MOPR-i organisatsiooni moodustasid linnas ettevõtete ja maal valdade ning külade rakukesed. Organisatsiooni liikme-

---

1) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 256, lk. 24.
2) Samas, lk. 10.
3) Samas, lk. 12-15

maks oli 10-25 marka kuus.[1] MOPR-i vastutava organisaatorina töötas Eestis mõnda aega ka Jaan Tomp.[2]

1924.aastal informeeris eesti organisatsioon oma šeffi - Leningradi Volodarski rajooni - poliitvangide olukorrast eeluurimisel ja vanglates. MOPR-i liikmed aitasid kaasa ka 149-a protsessi kaebealustele kohtus kaitsjate organiseerimisele ja süüdistusakti tõlkimisele, muretsedes selleks raha oma organisatsiooni kaudu.[3] Oli kavatsusel korraldada 1.-7. dets. 1924.a. Eestis ülemaaline MOPR-i nädal. Selle raames tuli koos EKP põrandaaluste organisatsioonidega korraldada linnades tasulisi peoõhtuid ja külades läbi viia vestlusi ning selgitustööd organisatsiooni eesmärkidest ja valge terrori ohvritest.

Pärast 1. detsembri kangelaslikku töörahva ülestõusu korraldas MOPR-i eesti organisatsioon vangistatud ülestõusnute ja nende perekondade abistamist. Lisaks sellele anti 42-le haavatule toetust 142 000 eesti marka, valge terrori eest NSVL-u evakueerijaile sõiduks aga toetust ligikaudu 192 000 marka.[4]

Kodanluse terror katkestas 1924.a. detsembris ajutiselt MOPR-i eesti organisatsiooni tegevuse. 1925.a. alguseks oli ka juhtiv aparaat osaliselt purustatud. Siiski paluti Eestist juba esimeses kvartalis vanglaisse heidetud 1000 poliitvangi abistamiseks raha 2000 dollari ulatuses, toetust taotleti ka 250-le poliitvangide perekonale.[5]

Uuesti hoogustus MOPR-i Eesti organisatsiooni tegevus 1928.a., millal Leningradis moodustati MOPR-i Eesti sektsiooni

---

1) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 134, lk. 10.
2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 671, lk. 11
3) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 134, lk. 3-6.
4) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 358, lk. 1-5.
5) EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 161, lk. 3.

Keskkomitee, kuhu kuulusid sõltsimehed Mänd, Mangmann, Moosberg jt.[1] MOPR-i Eesti sektsiooni Keskkomitee pidas regulaarselt koosolekuid ja teostas MOPR-i Eesti organisatsiooni praktilist juhtimist ning abistamist. Näiteks märgiti ühes Keskkomitee protokollis 1928.a. märtsikuus, et MOPR-i vastutava voliniku puudumise tõttu Eestis ei laeku aruandeid organisatsiooni tööst. Töö paremaks korraldamiseks jaotasid Keskkomitee liikmed ülesanded omavahel järgmiselt: sm. Moosberg - vangide ja nende perekondade abistamine, sm. Mangmann - agitatsiooni- ja propagandatöö. Põrandaaluse EKP Keskkomitee juurde soovitati asutada MOPR-i volinik, kelle ülesandeks oleks sideme loomine vanglatega. MOPR-i Eesti sektsiooni Keskkomiteega Leningradis arvati kasulikumaks sidet pidada EKP Venemaa Büroo* vahendusel.[2]

MOPR-i Eesti sektsiooni Keskkomitee hakkas Eestist nõudma summade kasutamise ja organisatsiooni tegevuse aruandeid. Keskkomitee võttis vastu rea konkreetseid otsuseid[3], millistes keelati armuandmispalved sisseandnud poliitvangidele toetuse andmine ja legaalne side vangide hooldajate ning MOPR-i põrandaaluse esindaja vahel.** Vanglatega sidepidamiseks tuli luua salajane šifr. Koostatud tööplaanis fikseeriti illegaalsete MOPR-i rakukeste ülesanded poliitvangidele ja nende perekondadele korjanduste organiseerimisel ning rahva hulgas MOPR-i rahvusvahelise tegevuse ja eesmärkide populariseerimisel.[4]

---

1) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 508, lk. 1.

*) EKP välismaa ehk Venemaa büroo asus Leningradis, Moika tänaval (O. Rästas, Põrandaalused, Tallinn, 1961, lk. 196.)

2) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 508, lk. 1-2.

3) Samas, lk. 1-3.

**) Sissekukkumise vältimiseks pidi side MOPR-i põrandaaluse esindajaga olema illegaalne.

4) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 508, lk. 1-3.

1928.a. korraldas Eesti sektsiooni Keskkomitee Leningradis peoõhtu Eesti poliitvangide toetamiseks; andis välja üleskutseid; alustas tööd MOPR-i eesmärke ja tegevust üldistava brošüüri kallal; kogus andmeid poliitvangide ja nende perekondade olukorra kohta Eestis. Ühe suurema üritusena nähti ette raamatu koostamine poliitiliste protsesside kohta Eestis.[1]

Eesti sektsiooni Keskkomitee Leningradis muretses ka Eesti poliitvangidele kirjandust ja korraldas selle saatmist Eestisse.

MOPR-i organisatsioon töötas Eestis rasketes põrandaalustes tingimustes. Kodanlus püüdis hävitada MOPR-i organisatsioone tema liikmete arreteerimise teel. Näiteks arreteeriti 1927.a. lõpul 7 naistöölist (D. Võrk, S. Ohak jt.), kes olid osa võtnud MOPR-i tegevusest. Sõjakohus mõistis igale neist 5–10 a. sunnitööd.[2] Esines ka saadetiste "sissekukkumisi" ja muid ebaõnnestumisi, mis organisatsiooni tegevust takistasid. Ühest poliitvangi kirjast[3] võib lugeda, et mõnikord ei võetud kodanlike võimude poolt vangide rahasaadetisi vastu, arvates "et need tulevad Eesti riigile vaenuliku organisatsiooni poolt".* Kahtlust äratas ka niisugune asjaolu, kui raha saabus 100-le vangile korraga ja ühesuuruste summadena...[4]

Alates 1931.a. enne Uue Vangistusseadustiku kehtestamist, hakkasid Eesti kodanlikud võimud vangide välisabi saamisele mitmesuguseid kitsendusi tegema. "Alul keelati kategooriliselt kõik saadetised Nõukogude Liidust", kirjutasid poliitvangid,

---

1) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 508, lk. 19–20.

2) Õ. Elango, Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925–1929), Tallinn, 1958, lk. 138–139.

3) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, lk. 55.

* Tavaliselt saadeti Nõukogude Liidust raha või pakke "tuttavate või sugulaste" allkirjadega.

4) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, lk. 55.

"hiljem lubati vastu võtta ainult sugulastelt".[1] Selleks seati Eestis sisse nn. "sugulustunnistused". Viimased tuli poliitvangil muretseda Eestis elavailt sugulastelt, kes tõendasid, et vastaval vangil Nõukogude Liidus sugulasi elab... Rahasaatja pidi aga igakord vanglaülemale kirja saatma, kus oli märgitud tema nimi, vanus, sugulusaste ja see, mis otstarbeks raha saadetud. Pärast Uue Vangistusseadustiku kehtestamist keelati poliitvangidel igasuguste saadetiste või abi saamine väljastpoolt Eestit.[2]

MOPR-i organisatsioonid Nõukogude Liidus organiseerisid ka kirjavahetust šeflusaluste Eesti poliitvangidega, saates neile tervitusi ja läkitusi.

1926.a. 1. detsembril saatis Leningradi eestlaste-tööliste ülelinnaline koosolek[3] V. Kingissepa nimelisest Haridusmajast palava seltsimeheliku tervituse Eesti valge terrori ohvritele vanglates. Tervituses avaldati lootust, et "kaugel ei ole enam aeg, mil piinakambrid purustatakse, mil seltsimehed vabaduse saavad ja uuesti töölisklassi esiridades võitlevad. Nii Eesti kui kogu maailma klassiteadliku proletariaadi ühistunne on alati Teiega..."

Leningradi Volodarski rajooni aktiivist osavõtjad kirjutasid Kominterni Eesti sektsiooni kaudu 20. märtsil 1926 Karistusvanglasse:

"Olge kindlad, et kaugel ei ole aeg, mil proletariaat mitte ainult Teie, Eestis, vaid terves maailmas üles tõuseb ja purustab neetud kapitali ikke. Kuni selle momendini teeme kõik, et Teie saatust kergendada. Suurendame oma jõu mitmekordseks, et meie poolt osutatud abi oleks veelgi suurem."[5]

---

1) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 676, lk. 73.
2) Samas
3) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 452, lk. 30.
4) Samas.
5) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 438, lk. 11-13.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeva puhul saabusid Tallinna Keskvangla poliitvangidele tervitused mitmelt MOPR-i rakukestelt. Nii tervitasid Eesti revolutsionääre vanglamüüride vahel Leningradi Nahatööliste Ühing, Leningradi 94. Alaealiste Laste kool, Punane Nõukogude ja Parteikool, Vologda Pedagoogiline Tehnikum, Vologda Põllumajandusinstituut ja Jaan Tombi nimeline veski kollektiiv Rõbinskis.[1]

Millise tohutu moraalse ja abistava tähtsusega oli rahvusvahelise, eriti Nõukogude Liidu töölisklassi toetus poliitvangidele, sellest annab ligilähedase pildi järgnev detailike ühest artiklist "Edasi" toimetusele.

"Ollakse vastupidanud just tänu toetusele väljastpoolt vanglat, nimelt proletaarsele toetusele. Väike kirjake seltsimeestelt on just kui tükk sooja päikest, õhku või haljast muru, mida vang kunagi siin ei näe. Hiljuti saabus meieni ammukirjutatud läkitus noortelt proletaarlastelt. See läkitus käis läbi vangimaja ja kümneid vangikonge, oli hädaohus, kus vangid teda kaitsesid, hoidsid ja seltsimeestele edasi andsid..."[2]

---

1) EKPA, f. 395, nim. 1, s.-ü. 38, lk. 40.

2) EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 716, lk. 88; "Meie elust "vabariigi" vangimajades".

Lisa

MOPR-i rahaline abi Eesti poliitvangidele vanglates

Aasta, kuu	Šeflusalune vangla	Abisaajate arv	Summa
1923, I		5	2.500 Eesti marka
-"- II		29	14.500 - " -
-"- III		31	15.500 - " -
-"- IV		27	13.500 - " -
-"- V		27	13.500 - " -
-"- VI		3	1.500 Ameerika dollarit *
-"- VII		38	19.000 Eesti marka
-"- VIII		38	19.000 - " -
-"- IX		58	29.000 - " -
-"- X		61	30.500 - " -
-"- XI		60	30.000 - " -
-"- XII		58	58.000 - " -
1924, XII**	Tallinna vanglad	310	310.000 - " -
	Tartu vangla	158	158.000 - " -
	Valga -"-	25	25.000 - " -
1925, III***	Tallinna vanglad	190	512.05 Ameerika dollarit
	Valga vangla	26	69.89 - " -
	Pärnu -"-	50	134.50 - " -
	Tartu -"-	90	242.56 - " -
1925, IV	Tallinna vanglad	200	536.18 - " -
	Valga vangla	25	69.86 - " -
	Tartu -"-	99	252.66 - " -

* Ameerika dollar tollal = 373 Eesti marka.

** 1924.a. ülejäänud kuude kohta puuduvad andmed.

*** 1925.a. teiste kuude kohta andmed puuduvad.

1925, IV	Pärnu vangla	66	177.40	Ameerika dollarit
1925, V	Tallinna vanglad	209	560.32	- " -
	Valga vangla	28	75.07	- " -
	Pärnu -"-	52	139.41	- " -
	Tartu -"-	94	252.01	- " -
1925, VI	Tallinna vanglad	206	552.27	- " -
	Valga vangla	28	75.06	- " -
	Pärnu v -"-	53	142.09	- " -
	Tartu -"-	97	260.05	- " -
1925, VII	Tallinna vanglad	237	635.38	- " -
	Tartu vangla	103	276.14	- " -
	Pärnu -"-	53	142.09	- " -
	Valga -"-	29	77.75	- " -
1925, VIII	Tallinna vanglad	246	659.51	- " -
	Tartu vangla	109	292.23	- " -
	Pärnu -"-	51	136.73	- " -
	Valga -"-	22	58.98	- " -
1925, IX	Tallinna vanglad	268	718.50	- " -
	Tartu vangla	107	286.87	- " -
	Pärnu -"-	57	152.81	- " -
	Valga -"-	22	58.98	- " -
1925, X	Tallinna vanglad	246	461.93	- " -
	Tartu vangla	96	180.16	- " -
	Pärnu -"-	48	90.08	- " -
	Valga -"-	18	83.78	- " -
1925, XI	Tallinna vanglad	287	537.35	- " -
	Tartu vangla	102	190.91	- " -
	Pärnu - " -	52	97.33	- " -
	Valga - " -	19	35.56	- " -
	Viljandi -"-	13	24.32	- " -

1925, XII	Tallinna vanglad	287	537.35	Ameerika dollarit
	Tartu vangla	102	190.91	- " -
	Pärnu -"-	52	97.33	- " -
	Valga -"-	19	35.56	- " -
	Viljandi -"-	13	24.32	- " -
1926, I	Tallinna vanglad	200	267.38	- " -
	Valga vangla	11	14.71	- " -
	Narva -"-	7	8.72	- " -
	Tartu -"-	58	77.54	- " -
1926, II	Tallinna vanglad	261	697.86	- " -
	Tartu vangla	88	235.29	- " -
	Pärnu -"-	33	80.21	- " -
	Valga -"-	11	29.41	- " -
	Viljandi -"-	12	32.09	- " -
1926, IV*	Tallinna vanglad	274	366.31	- " -
	Tartu vangla	62	82.89	- " -
	Pärnu -"-	35	46.79	- " -
	Valga -"-	11	14.70	- " -
	Viljandi -"-	8	10.70	- " -
	Narva -"-	5	6.68	- " -
1926, V	Tallinna vanglad	280	374.33	- " -
	Tartu vangla	60	80.21	- " -
	Pärnu -"-	36	48.13	- " -
	Valga -"-	12	16.04	- " -
	Viljandi -"-	8	10.69	- " -
	Narva -"-	5	6.69	- " -

* 1926.a. märtsikuu kohta andmed puuduvad.

1926, VI*	Tallinna vanglad	283	378.34	Ameerika dollarit
	Tartu vangla	46	61.50	- " -
	Pärnu - " -	35	46.79	- " -
	Viljandi -"-	5	6.68	- " -
	Valga -"-	12	16.04	- " -
	Narva -"-	4	5.35	- " -
1927, I	Tallinna vanglad	286	237.70	- " -
	Tartu vangla	43	35.75	- " -
	Pärnu -"-	35	29.10	- " -
	Valga -"-	16	13.30	- " -
	Narva -"-	5	4.17	- " -
	Viljandi -"-	4	3.32	- " -
	Harku -"-	7	5.87	- " -
	Kuressaare -"-	5	4.17	- " -
1927, II	Tallinna vanglad	286	153.34	- " -
	Tartu vangla	41	21.98	- " -
	Pärnu -"-	36	19.30	- " -
	Valga -"-	17	9.11	- " -
	Narva -"-	5	2.65	- " -
	Viljandi -"-	4	2.18	- " -
	Harku -"-	7	3.75	- " -
	Kuressaare -"-	5	2.65	- " -
1927, IV**	Tallinna vanglad	287	31.71	- " -
	Tartu vangla	37	4.09	- " -
	Pärnu -"-	35	3.87	- " -
	Valga -"-	17	1.88	- " -
	Narva -"-	3	0.33	- " -
	Viljandi -"-	4	0.44	- " -
	Harku -"-	7	0.77	- " -

* Ülejäänud kuude kohta 1926.a. andmed puuduvad.
** 1927.a. märtsi kohta andmed puuduvad.

1927, IV	Kuressaare vangla	5	0.55 Ameerika dollarit
1927, V*	Tallinna vanglad	287	31.71 - " -
	Kuressaare vangla	37	4.09 - " -
	Pärnu -"-	35	3.87 - " -
	Valga -"-	17	1.88 - " -
	Narva -"-	3	0.33 - " -
	Viljandi -"-	4	0.44 - " -
	Harku -"-	7	0.77 - " -
	Kuressaare -"-	5	0.55 - " -
1928, I	Tallinna vanglad	239	96.37 - " -
	Tartu vangla	21	8.47 - " -
	Pärnu -"-	31	12.50 - " -
	Valga -"-	17	6.85 - " -
	Narva -"-	3	1.21 - " -
	Viljandi -"-	4	1.69 - " -
	Harku -"-	7	2.83 - " -
	Kuressaare -"-	5	2.02 - " -
1928, II	Tallinna vanglad	239	96.37 - " -
	Tartu vangla	21	8.47 - " -
	Pärnu -"-	31	12.50 - " -
	Valga -"-	17	6.85 - " -
	Narva -"-	3	1.21 - " -
	Viljandi -"-	4	1.61 - " -
	Harku -"-	7	2.83 - " -
	Kuressaare -"-	5	2.02 - " -
1928, III	Tallinna vanglad	239	96.37 - " -
	Tartu vangla	21	8.47 - " -
	Pärnu - " -	31	12.50 - " -

* Andmed 1927.a. ülejäänud kuude kohta puuduvad.

1928, III	Valga vangla	17	6.85	Ameerika dollarit
	Narva -"-	3	1.21	- " -
	Viljandi -"-	4	1.61	- " -
	Harku -"-	7	2.83	- " -
	Kuressaare -"-	5	2.02	- " -
1928, IV	Tallinna vanglad	238	95.97	- " -
	Tartu vangla	21	8.47	- " -
	Pärnu -"-	31	12.50	- " -
	Valga -"-	17	6.85	- " -
	Viljandi -"-	4	1.61	- " -
	Harku -"-	8	3.23	- " -
	Kuressaare -"-	5	2.02	- " -
1928, V	Tallinna vanglad	238	95.97	- " -
	Tartu vangla	21	8.47	- " -
	Pärnu -"-	31	12.50	- " -
	Valga -"-	17	6.85	- " -
	Viljandi -"-	4	1.61	- " -
	Harku -"-	8	3.23	- " -
	Kuressaare -"-	5	2.02	- " -
1928, VI	Tallinna vanglad	238	95.97	- " -
	Tartu vangla	21	8.47	- " -
	Pärnu -"-	31	12.50	- " -
	Valga -"-	4	1.61	- " -
	Harku -"-	8	3.23	- " -
	Kuressaare -"-	5	2.02	- " -
1928, VII, VIII, IX	Tallinna vanglad	235	379.03	- " -
	Tartu vangla	18	29.09	- " -
	Pärnu -"-	31	50.00	- " -

1928, VII, VIII, IX	Valga vangla	14	22.50	Ameerika dollarit
	Viljandi -"-	4	6.45	- " -
	Harku -"-	8	12.91	- " -
	Kuressaare -"-	5	8.06	- " -
	Võru -"-	2	3.22	- " -
1928, X, XI, XII	Tallinna vanglad	235	379.03	- " -
	Tartu vangla	18	29.04	- " -
	Pärnu -"-	31	50.00	- " -
	Valga -"-	14	22.58	- " -
	Viljandi -"-	4	6.45	- " -
	Harku -"-	8	12.91	- " -
	Kuressaare -"-	5	8.06	- " -
	Võru -"-	2	3.22	- " -
1929, I, II, III*	Tallinna vanglad	215	260.08	- " -
	Tartu vangla	19	22.99	- " -
	Pärnu -"-	26	31.46	- " -
	Harku -"-	8	9.67	- " -
	Kuressaare -"-	5	6.05	- " -
	Võru -"-	2	3.22	- " -
	Kokku:		17.428,71	- " -

* Edaspidised andmed puuduvad.

1) EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 256, lk. 12-21; s.-ü. 452, lk. 4;
s.-ü. 358, lk. 41-52; s.-ü. 452, lk.16-20;
s.-ü. 493, lk. 43-45; s.-ü. 508, lk.28-32;
s.-ü. 563, lk. 10-11.
(MOPR-i toetuste rahalised aruanded).

KOKKUVÕTE

Eesti kodanlus, saanud kokkuleppe teel Balti Hertsogiriigilt võimu ja kindlustanud selle lääne imperialistide abiga, kägistas peagi "iseseisvusmanifestis" ja 1920.aasta põhiseaduses rahvale kuulutatud demokraatlikud vabadused ja õigused. Võeti kasutusele tsaari-Venemaa ja Saksa okupatsioonivõimude endised seadused, mis jätsid rahvahulgad isikuõiguste kaitseta ka kohtus ning nende seaduste ees. Revolutsiooni ja töölisklassi vastu suunati alaliselt kehtiv sõjaseadus ja loodi väljaning sõjakohtute süsteem. Neis mõisteti kohut ~~revolutsiooni~~reaktsiooni-liste nuhtlusseaduste alusel, mis Eestis uuesti kehtestati Riigikorra Kaitseseaduse ja Kriminaalseadustikuga. Nimetatud seadustega, samuti ühingute, seltside ja nende liitude seadusega võeti töölisklassilt organisatsioonidesse ühinemise õigus. Eesti kohtuvõimude obskuratism avaldus revolutsionääride massiliste poliitiliste ~~protokollide~~ protsesside lavastamisel. Sõjaringkonnakohtute tegevus sünnitas kohtupraktikas äärmist ~~konseptsiooni~~ korruptsiooni. Revolutsionääride süüdimõistmisel oli igapäevaseks nähtuseks faktide võltsimine ja Kapo "agentuurandmete" põhjal süütõendite fabritseerimine.

Kodanliku Eesti Vabariiki iseloomustas terav vanglate puudus, kuna aastate viisi hoiti tuhandeid inimesi trellide taga. Valitsuse kasvav hirm "töölisvartalite pealetungi ees" sundis tähelepanu osutama olukorrale vanglates - kohendati vanu ja ehitati uusi vanglahooneid, rakendati massiliselt tappisaatmist, loodi töökodasid, et "kurjategijaid" ümberkasvatada.

Vabariigi vangkonna eesrindlikumaks osaks oli mõnesajaliikmeline kommunistlike poliitvangide kollektiiv, kes kogu kodanliku diktatuuri aastate jooksul oli vanglavõimude "erilise hoolitsuse" objektiks. Poliitvange kardeti kui poliitilisi vastaseid. Neid püüti repressseerida toidurežiimiga, muserdada arstiabi, riietuse, toore kohtlemise jt. vahenditega, et võtta neilt vastupanutahe ja lootus vabanemisele.

Kodanliku Eesti vanglate sisekord põhines 1926.a. vastuvõetud Vangimajade kodukorral ja selle distsiplinaarmäärustikul. Kui esimeses olid fikseeritud vangide õigused ja kohustused, siis distsiplinaarmäärustik kohaldas kõik karistusnormid vangla korrast üleastumisel. Distsiplinaarmäärustikus oli eraldatud lõik "Üleastumised vangla korra vastu", mida rakendati poliitvangide suhtes.

Levinumaiks poliitvangide karistusvormideks kodanlikus vanglas olid üksikud ja kollektiivsed õiguste äravõtmised, ning kartsamääramine. Nii pimekartsa kui ka tavalise kartsa normid olid erinevad, sõltudes poliitvangi "süüteo" suurusest. Lisaks sellele repressseeriti poliitvange veel ühiskambreist laialipaigutamisega, julmade läbiotsimismeetoditega, ihunuhtluse (peksuga), valvurite ebainimliku kohtlemisega. Poliitvange püüti vanglais mõjutada ka "rahulikumate meetoditega", nagu "kondiloopimisele" meelitamine ja Vangide Hooldamise Seltsi tegevus.

1931.a. kehtestati koos Uue Vangistusseadustikuga ka uus Vangimajade kodukord. Selle alusel viidi vanglaisse sisse reaktsiooniline nn. "painduva karistuse süsteem", millega poliitvangidelt võeti kõik senised õigused. Vangide paranemisjärkudesse liigitamise eesmärgiks oli poliitvangkonna lõhes-

tamine ja ideeline desorganiseerimine. Poliitvangid vastas id kodanluse järjekordsele pealetungile kollektiivse võitlusega oma õiguste kaitseks ning ridade koondamisega otsustavaks võitluseks kodanluse vastu.

EKP vanglaorganisatsioon moodustati Tallinna Keskvanglas 1927.a. ja Tallinna Karistusvanglas 1929.a. Keskvangla Vanglabüroo (Vabe) oli ka poliitvangide ülemaalise organisatsiooni juhtivaks keskuseks. Vangla parteiorganisatsiooni tähtsamaks ülesandeks oli vangide koondamine võitluses administratsiooniga oma õiguste ja elutingimuste parandamise eest; poliitvangide ideeline karastamine ja nende üldhariduslikku taseme tõstmine; vangla ajakirjanduse väljaandmine. Võitluses vanglaadministratsiooniga kasutati kollektiivseid võitlusvorme nagu ühiste nõudmiste ja protestide esitamine, "toitlusrahutused" ja näljastreik. Poliitvangkonna kollektiivseks propagandistiks, agitaatoriks ja organisaatoriks oli vanglaajakirjandus - ajalehed "Vangimaja Kiir" ja "Vangla Hääl" ning ajakiri "Punane Viisnurk". Eesti poliitvangidele ja nende perekondadele rahalise ja materiaalse abi andmist organiseeris MOPR, kelle Eesti organisatsioonid tegutsesid põrandaaluse EKP juhtimisel. Hoolimata valge terrori raskетest tingimustest toimus aastatel 1923-1929 MOPR-i kaudu vangide abistamine pidevalt.

Противореволюционное законодательство и состояние политических заключенных в буржуазной Эстонии.

Р е з ю м е.

Эстонская буржуазия, на договорных началах получившая власть от Балтийского Герцогства и укрепившая границы страны с помощью западных империалистов, вскоре отвергала с "манифестом независимости" и с конституцией 1920 года объявленные демократические свободы и права. Стали пользоваться бывшими законами Царской России и немецких оккупационных властей, которые оставили без защиты неприкосновенность личности народных масс в суде и перед законами. Против революции и рабочего класса направили постоянно действующий военный закон и создали специальную систему полевых и военных судов.

В них судили по реакционным уголовным законам, которые снова ввели в действие с оборонным законом государственного строя и уголовным законодательством. Упомянутыми законами, также законами союзов, обществ и их объединений отняли от рабочего класса право объединяться в разные организации. Обскуратизм эстонских судебных властей выявилось при постановлении массовых политических процессов революционеров. Деятельность военно-окружных судов вызывало в судебной практике крайнейший распад. При осуждении революционеров было

обычным явлением подделывание фактов и по данным "агентурных данных" КАПО сфабрикование улик.

Буржуазную Эстонскую Республику характеризовала острая нехватка тюрем, так как годами держали тысячи людей за решетками. Растущий страх правительства перед "наступлением рабочих кварталов" заставил обращать внимание состоянию в тюрьмах.

Ремонтировались старые тюремные здания и строились новые. Создавались рабочие мастерские, чтобы перевоспитать "преступников".

Передовая часть заключенных состояла из нескольких сот коммунистов - политических заключенных, которые в течение лет буржуазной диктатуры были под "особой заботой" тюремных властей. Буржуазные власти отнеслись к политическим заключенным как к политическим соперникам. Их старались репрессировать питательным режимом, системой наказаний, врачебной помощью, одеждой и другими средствами, чтобы отнять у них желание сопротивляться и надежду освободиться.

Внутренний распорядок тюрем буржуазной Эстонии опирался на принятый в 1926 году внутренний распорядок тюрем и на дисциплинарное положение. Если во Внутреннем распорядке тюрем были фиксированы права и обязательства заключенных, то дисциплинарное положение применяло все нормы наказания при нарушении распорядка тюрьмы. В дисциплинарном положении был особый раздел "Нарушение распорядка тюрьмы", который применялся для политических заключенных.

Распространившаяся форма наказаний политических заключенных в буржуазных тюрьмах единичное и коллективное лишение прав и назначение (присуждение) карцера. От величины "преступления" политических заключенных применялся либо темный, либо обычный карцер. Еще репрессировали политических заключенных следующими методами - размещением заключенных, жестокими обысками, телесным наказанием, жестоким обращением тюремных надзирателей. В тюрьмах политических заключенных старались воздействовать еще более "спокойными методами", например, заманиванием к предательству и действиям Общества блока заключенных.

В 1931 году применяли вместе с законами заключения в тюрьму и новый внутренний распорядок тюрем. На основании этого закона ввели в тюрьму фашистскую "гибкую систему наказания", которой отобрали от политических заключенных все прежние права. Политических заключенных подразделяли по стадии "исправления", в целях раскалывания политических заключенных и идейной дезорганизации. Политические заключенные реагировали на очередное наступление буржуазии коллективной борьбой для защиты своих прав и уплотнением своих рядов для решительного сражения против буржуазии.

В Таллинской Центральной тюрьме создали в 1927 году и в Таллинской Каторжной тюрьме в 1929 году тюремную организацию ЭКП. Тюремное бюро Центральной тюрьмы явилось руководящим центром всенародной организации политических заключенных. Важнейшей задачей парторганизации тюрьмы явилось уплотнение рядов заключенных в борьбе с администрацией за свои права и

для улучшения условий жизни в тюрьмах; идейная закалка политических заключенных; повышение общеобразовательного уровня; издание тюремной печати. В борьбе против администрации тюрьмы применялись коллективные формы борьбы - коллективное предъявление требований и претензий; "пищевые волнения" и голодовка. Коллективным пропагандистом, агитатором и организатором политических заключенных явилась тюремная печать - газеты "Вангимая Кийр" и "Вангла Хяял", также журнал "Пунане Вийснурк". Эстонским политическим заключенным и их семьям денежную и материальную помощь оказывала МОПР, чьи Эстонские организации действовали под управлением подпольной организации ЭКП. Несмотря на тяжелые условия из-за белого террора в I923-I929 годах постоянно оказывали материальную и денежную помощь политическим заключенным через МОПР.

Osundatud allikad ja kirjandus

I

V.I. Lenini teosed

V.I. Lenin, Konstitutsioonilistest illusioonidest. Teosed, 25. kd. Tallinn 1954.

II

Arhiivifondid

1. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA)

Fond 24 - Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa büroo

Fond 27 - Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon

Fond 395 - Ajaloolis-revolutsiooniliste dokumentide kollektsioon

Fond 6495 - Kominterni Eesti sektsioon.

2. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA)

Fond 55 - Tallinna Karistusvangla

Fond 56 - Tallinna Eeluurimisvangla

Fond 60 - Vangimajade Talitus

Fond 70 - Tallinna ~~-Haapsalu Rahukogu~~ Ringkonnakohtu Prokuratuur

Fond 76 - Kohtuministeerium

Fond 80 - Riigikogu I-II koosseis.

Fond 1357 - Tallinna-Haapsalu Rahukogu

Fond 2120 - Rakvere-Paide Rahukogu.

III

Uurimused, dokumentide ja mälestuste kogumikud. (Revolutsioonilised ja nõukogude autorid).

A. Trükis ilmunud

Eesti - türmide maa. Poliitvangi kirjeldused olukorrast valge-Eesti türmides, Leningrad 1932.

Elango, Õ. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925-1929), Tallinn 1958.

Kingissepp, V. Iseseisvuse ikke all, Tallinn 1953.

Rästas, O. Põrandaalused, Tallinn, 1961.

Siilivask, K. Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja perioodil 1917-1920, Tartu, 1962.

Trellide taga. Mälestusi ja dokumente Eesti kommunistide võitlusest kodanlikus vanglas, Tallinn, 1962.

Vihalem, P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917-1920), Tallinn, 1960.

Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963.

B. Käsikirjad

Ant, J. Legaalne revolutsiooniline töölisajakirjandus Eestis aastail 1926-1930. Dissertatsioon ajalookandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu, 1969.

IV

Teatmelis-statistilised teosed. Seadusandlike asutuste protokollid.

Eesti Entsüklopeedia, 7. kd. Tallinn.

I Riigikogu, IV istungjärk. Protokollid. Tallinn, 1921.

I Riigikogu. VIII istungjärk. Protokollid. Tallinn, 1923.

II Riigikogu III istungjärk. Protokollid. Tallinn, 1924.

II Riigikogu IV istungjärk. Protokollid. Tallinn, 1924.

"Riigi Teataja" 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1925, 1926, 1927, 1930, 1931, 1935.

Valitsusasutuste tegevus 1918-1934, Tallinn, 1934.

Valitsusasutuste tegevus 1934-1935, Tallinn, 1935.

V

Perioodika

1. Kommunistlikud ja proletaarsed ajalehed.

"Kiir" nr. 11, 16. apr. 1927.

"Kommunist" nr. 19, 24. sept. 1921.

"Tööline" nr. 2 , 26. okt. 1922.

2. Muud ajalehed.

"Päevaleht" 1920, 1921, 1924, 1925, 1928.

"Vaba Maa" 1922.

SISUKORD

Sissejuhatus 2

Esimene peatükk

Revolutsioonivastane seadusandlus kodanlikus Eestis.

1. Eesti Maapäeva "iseseisvusmanifest"..... 7
   Esimesed seadused ja kohtuasutuste loomine.
2. Seadused väli- ja sõjakohtute kohta ning nende rakendamine. Sõjaseadus..... 11
3. Ühingute, seltside ja nende liitude seadus.....24
   Kodanikuvabadused. .....
4. Uus Nuhtlusseadus Riigikorra Kaitseseadusena ja Kriminaalseadustikuna..... 30

Teine peatükk

Vanglad ja poliitvangide majanduslik olukord

1. Vanglad - "demokraatliku Eedeni" telgitagune. .39
2. Söögiplaan. Poliitvangide toitlustamine..... 46
3. Poliitvangide olustikust ja tervishoiust..... 50

Kolmas peatükk

Poliitvangide režiim ja karistussüsteem.

1. Vangimajade kodukord. Distsiplinaarmäärustik. .56
2. Vägivalla ja "meelitustega" poliitvangide vastu.66
3. Reaktsiooniline "painduva karistuse süsteem" Uues Vangistusseadustikus..... 72

Neljas peatükk

Vangla parteiorganisatsiooni tegevus ja poliitvangide abistamine MOPR-i poolt

1. EKP vanglaorganisatsiooni moodustamine..... 78
2. Võitlus vangla administratsiooni vastu ja teadmiste täiendamise eest 85

3. Poliitvangide ajakirjandus 92

4. MOPR-i organisatsioon Eestis aastail 1923-1929 ja poliitvangide välissidemed. 102

Kokkuvõte 116

Resümee (vene k.) 119

Osundatud allikad ja kirjandus. 123

Sisukord 126